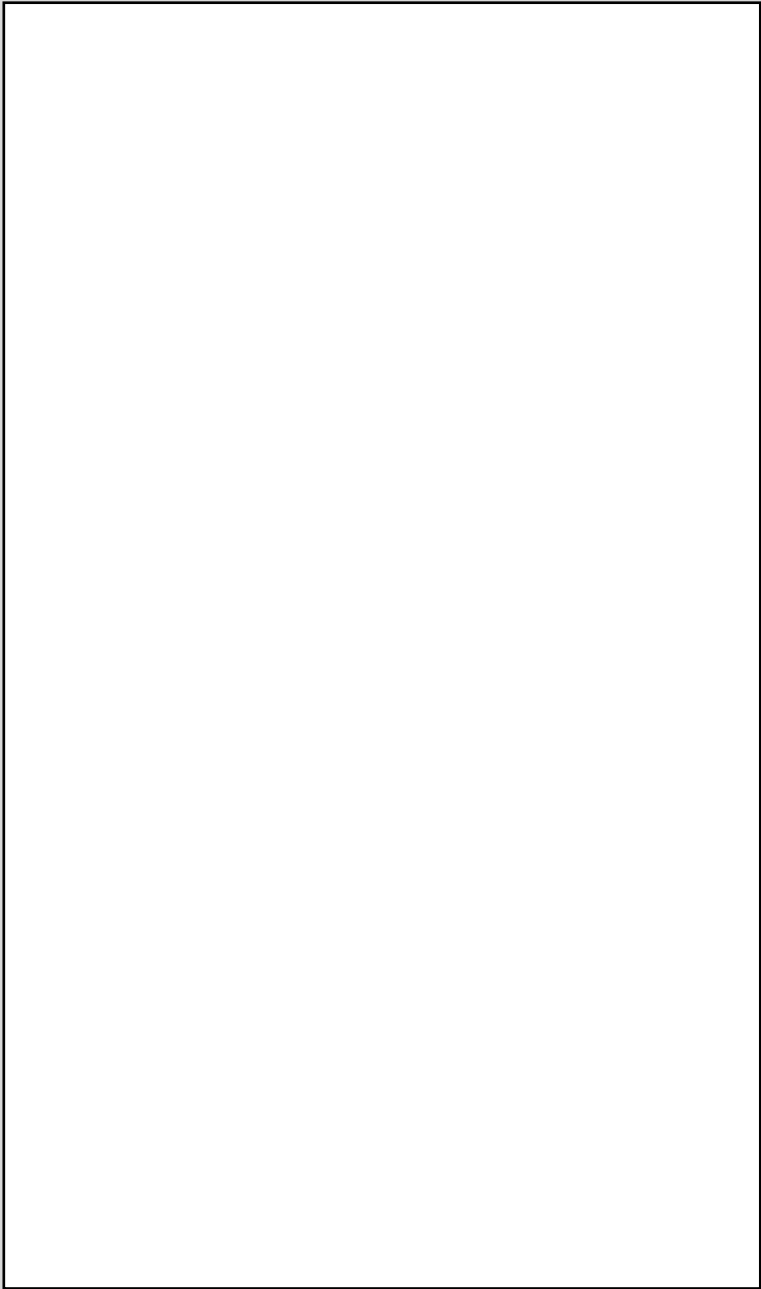

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ره‌توشه راهیان نور
متون علمی - آموزشی مبلغان
ویژهٔ اربعین حسینی ۱۴۳۷ ه.ق - ۱۳۹۴ ه.ش

تهیه و تدوین:
دفتر تبلیغات اسلامی حوزهٔ علمیهٔ قم
معاونت فرهنگی و تبلیغی
گروه تأمین منابع

عنوان و نام پدیدآور: ره‌توشه راهیان نور: متون علمی - آموزشی مبلغان ویژه اربعین حسینی ۱۴۳۷ هـ.ق - ۱۳۹۴ هـ.ش / تهیه و تدوین دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت فرهنگی و تبلیغی، گروه تأمین منابع؛ نویسندگان گروهی از پژوهشگران. مشخصات نشر: قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۴. مشخصات ظاهری: ۱۹۲ص. شابک: ۴-۱۷۲۴-۰۹-۹۶۴-۹۷۸ وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا. یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس. عنوان دیگر: متون علمی - آموزشی مبلغان ویژه اربعین حسینی ۱۴۳۷ هـ.ق - ۱۳۹۴ هـ.ش موضوع: اسلام - تبلیغات - راهنمای آموزشی. موضوع: حسین بن علی علیه السلام، امام سوم، ۴-۶۱. موضوع: حسین بن علی علیه السلام، امام سوم، ۴-۶۱. - سوگواری‌ها. موضوع: اسلام - مطالب گوناگون. موضوع: واقعه کربلا، ۶۱.ق. شناسه افزوده: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی. معاونت فرهنگی و تبلیغی. شناسه افزوده: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی. بوستان کتاب قم. رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۸۸۳ / ۶۲ / BP۱۱ رده‌بندی دیویی: ۰۴۵ / ۲۹۷ شماره کتاب‌شناسی ملی: ۰۱۷۱۲۸

ره‌توشه راهیان نور

متون علمی - آموزشی مبلغان

ویژه اربعین حسینی ۱۴۳۷ هـ.ق - ۱۳۹۴ هـ.ش

- تهیه و تدوین: معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم با همکاری اداره کل آموزش بعثه مقام معظم رهبری (دام‌ظله)
- نویسندگان: گروهی از پژوهشگران
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۴
- شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه
- قیمت: ۸۰۰۰ تومان
- چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

گروه تأمین منابع: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۳۹۷ پست الکترونیکی: tabligh@dte.ir

با قدردانی از همکارانی که در تولید و نشر این اثر نقش داشته‌اند:

- ویراستار: اسماعیل شکری و علیرضا حضرتی ● صفحه‌آرا: اکبر اسماعیل‌پور
- طراح گرافیک: سیدعلی موسوی‌کیا ● کارشناس تحریریه: علی‌رضا انصاری
- مسئول چاپ و نشر: سیدحسین موسوی میجاب ● کارشناس بازاریابی: محمود نوراللهی.

تمام حقوق این اثر، برای معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی محفوظ است.

فهرست مطالب

سخن نخست	۱۳
جایگاه زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small> / حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابازاده	۱۵
مقدمه	۱۵
اهمیت زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small>	۱۶
تأکید بر زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small> در ایام خاص	۱۹
زیارت اربعین	۲۱
وقایع همراه با زیارت اربعین	۲۲
پیشینه روز اربعین	۲۴
آداب زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small>	۲۶
پاداش و آثار زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small>	۲۸
پیام‌ها و مضامین زیارت اربعین / حجت الاسلام والمسلمین جواد محدّثی	۳۱
مقدمه	۳۱
۱. شخصیت‌شناسی اباعبدالله <small>علیه السلام</small>	۳۱
۲. ویژگی‌های سیدالشهدا <small>علیه السلام</small>	۳۲
۳. فلسفه قیام عاشورا	۳۳

۴. شناخت چهره مخالفان ۳۴
۵. جهاد و شهادت ۳۵
۶. برائت از دشمنان ۳۶
۷. پیوند امام با خط رسالت ۳۶
۸. زندگی و مرگ شرافتمندانه ۳۷
۹. بیزاری و برائت از ظالمان و راضیان به ظلم ۳۷
۱۰. تأکید بر دودمان پاک ۳۸
۱۱. مقام رفیع امامت ۳۹
۱۲. ایمان، تسلیم، تبعیت ۳۹
۱۳. اعلام مواضع ۴۰
۱۴. درود و صلوات پایانی ۴۱
- جمع بندی و نتیجه گیری ۴۲
- زیارت عاشورا؛ پیامها و نکتهها / حجت الاسلام والمسلمین جواد محدثی ۴۳
- مقدمه ۴۳
- تحلیل محتوایی زیارت عاشورا ۴۴
۱. فرهنگ زیارت ۴۴
۲. متون زیارتی و زیارت نامه های مأثور ۴۶
۳. عظمت حادثه کربلا ۴۷
۴. لعن کردن و برائت جستن ۴۸
۵. مباشران، یاوران، حامیان و راضیان ظلم ۴۹
۶. سلیم و حرب ۴۹
۷. جبهه متحد دشمنان اسلام ۵۰
۸. فرهنگ فدا و خون خواهی ۵۱
۹. تقرب به خدا و اهل بیت علیهم السلام ۵۳
۱۰. سبک زندگی اهل بیتی ۵۳

۱۱. تأکید بر دشمن‌شناسی و پرائت.....	۵۵
۱۲. سلام بر شهیدان.....	۵۵
بایدها و نبایدهای عزاداری / حجت‌الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری	۵۷
مقدمه	۵۷
الف (بایدهای عزاداری	۵۸
۱. نهادینه‌سازی یاد حماسه کربلا.....	۵۸
۲. عزاداری شرعی و منطقی.....	۵۹
۳. عزاداری همگانی.....	۶۰
۴. توجه به مسائل دینی.....	۶۰
۵. استفاده از منابع معتبر.....	۶۱
ب) نبایدهای عزاداری	۶۲
۱. ارائه مطالب ذلت‌آمیز.....	۶۴
۲. سطحی‌نگری.....	۶۶
۳. دروغ و تحریف.....	۶۷
۴. جابه‌جاشدن هدف و وسیله.....	۶۸
۵. چشم‌وهم‌چشمی.....	۷۰
۶. اهمیت یافتن دستمزد بیشتر.....	۷۱
۷. فرصت‌سوزی.....	۷۲
۸. مباحث سیاسی.....	۷۳
اربعین و پیام مقاومت / حجت‌الاسلام والمسلمین عبدالکریم پاک‌نیا تبریزی	۷۵
مقدمه	۷۵
اربعین، رساترین پیام مقاومت.....	۷۵
زیارت اربعین، نماد مقاومت.....	۷۶
ولایت‌مداری، اولین گام مقاومت.....	۷۷
الف) پیوند با ولایت.....	۷۸

ب) سلام‌های زیارت اربعین، شعار مقاومت	۷۸
ج) بندگی، پشتوانه مقاومت	۷۹
د) مقاومت برای بیداری	۸۰
ه) جاودانگی ثمره مقاومت	۸۳
تولی و تبری از جلوه‌های مقاومت	۸۴
مقاومت برای صیانت از اسلام	۸۶
پیام مقاومت در پیاده‌روی اربعین	۸۷
اربعین و انتظار / حجت‌الاسلام والمسلمین خدامراد سلیمیان	
مقدمه	۹۱
نقش انتظار در آمادگی منتظران	۹۲
اربعین جلوه‌ای از آمادگی برای ظهور	۹۳
الف) عرصه فرهنگی - اعتقادی	۹۵
۱. رعایت تقوای الهی	۹۶
۲. معرفت امام معصوم <small>علیه السلام</small>	۹۶
۳. پایداری در محبت امامان <small>علیهم السلام</small>	۹۸
۴. پیروی از امامان <small>علیهم السلام</small>	۱۰۰
۵. شکیبایی بر سختی‌های دوران غیبت	۱۰۰
ب) عرصه اجتماعی	۱۰۱
ج) عرصه نظامی	۱۰۳
احکام عزاداری و زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small> / حجت‌الاسلام والمسلمین عبدالرحمن انصاری	
مقدمه	۱۰۷
۱- احکام ورود به حرم و رواق‌های ائمه <small>علیهم السلام</small>	۱۰۷
۲- حائر حسینی	۱۱۱
۳- سجده در برابر حرم ائمه <small>علیهم السلام</small>	۱۱۲
۴- دخیل بستن	۱۱۳

۱۱۴	۵- خوردن تربت .....
۱۱۶	۶- خواندن دعای کمیل .....
۱۱۶	۷- خواندن زیارت عاشورا .....
۱۱۷	۸- احکام نذر .....
۱۲۱	۹- پوشیدن لباس مشکی در سوگ ائمه <small>علیهم السلام</small> .....
۱۲۲	۱۰- مداحی با اشعار و جملات نامناسب .....
۱۲۴	۱۱- قمه زدن .....
۱۲۷	روضه‌های اربعین / محمدحسین فکور .....
۱۲۷	روضه صبح یازدهم .....
۱۲۹	ذکر مصیبت از زبان امام سجاد <small>علیه السلام</small> در شام .....
۱۳۱	روضه مجلس یزید و شام .....
۱۳۳	روضه دختر سه ساله امام حسین <small>علیه السلام</small> .....
۱۳۵	روضه ورود اهل بیت <small>علیهم السلام</small> به کربلا .....
۱۳۷	روضه ورود اهل بیت <small>علیهم السلام</small> به مدینه .....
۱۳۸	روضه زیارت جابر بن عبدالله در اربعین .....
۱۴۱	مهارت‌های ارتباطی در اسلام / حجت‌الاسلام والمسلمین محمد سبحانی‌نیا .....
۱۴۱	مقدمه .....
۱۴۲	انواع ارتباط‌های انسان .....
۱۴۲	الف) ارتباط کلامی .....
۱۴۲	۱. مهارت سخن گفتن .....
۱۴۳	ویژگی‌های سخن گفتن مؤثر .....
۱۴۳	۱. آمادگی روحی .....
۱۴۳	۲. علم و آگاهی .....
۱۴۴	۳. شیوایی و رسایی سخن .....

۴. آراستگی سخن ۱۴۴
۵. به نرمی سخن گفتن ۱۴۵
۶. همگامی ۱۴۵
۷. پرهیز از پُرگویی ۱۴۶
۸. آغاز سخن با سلام ۱۴۶
۹. پایان بردن گفتگو به طرز نیکو ۱۴۸
۲. مهارت گوش دادن ۱۴۸
- نشانه‌های خوب گوش کردن ۱۴۹
۱. تصدیق ۱۴۹
۲. تحسین ۱۵۰
۳. انعکاس احساسات ۱۵۰
۴. تعبیر و تفسیر کردن ۱۵۰
- ب) ارتباط غیرکلامی ۱۵۱
۱. چهره ۱۵۱
۲. نگاه ۱۵۳
۳. تماس بدنی ۱۵۳
۴. معطر کردن ۱۵۴
۵. آراستگی ۱۵۵
- موانع ارتباط ۱۵۵
- توصیه‌های فرهنگی و عبادی مراسم اربعین / حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا بهروز . ۱۵۷
- مقدمه ۱۵۷
- حلالیت طلبی و خداحافظی ۱۵۸
- رعایت بهداشت ۱۵۸
- اخلاق مداری ۱۵۹
- احترام به سالخوردگان ۱۶۱
- کمک به همسفران ۱۶۱

۱۶۳	نادیده گرفتن لغزش‌ها
۱۶۳	مدرا با بیماران
۱۶۴	پوشش مناسب
۱۶۵	اهتمام ویژه به اوقات نماز
۱۶۷	دعا
۱۶۹	زیارت عاشقانه
۱۷۰	حفظ مقام زائر امام حسین <small>علیه السلام</small>
۱۷۱	اطلاع دادن زمان بازگشت
۱۷۳	توصیه‌های بهداشتی در سفر / حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر بابازاده
۱۷۳	مقدمه
۱۷۴	بایستگی بهداشت
۱۷۴	بهداشت طبیعت
۱۷۵	رعایت بهداشت فردی
۱۷۶	غُسل
۱۷۷	بهداشت لباس
۱۷۸	بهداشت دهان و دندان
۱۷۹	بهداشت حوزه‌های اجتماعی
۱۸۰	رعایت بهداشت حوزه‌های زیارتی
۱۸۱	تأکید قرآن به بهداشت مزارها
۱۸۲	جایگاه خانه امام علی <small>علیه السلام</small>
۱۸۳	زائران ایرانی، سفیران ایران اسلامی
۱۸۵	کتابنامه

سخن نخست

امام حسین علیه السلام، نه فقط امام و راهنمای شیعیان که اسوه صداقت و انسانیت و نماد آزادی خواهی و حق طلبی برای بشریت است و به راستی یاد و راه هدایت بخشِ حضرتش هیچ‌گاه فراموش نخواهد شد و آسمان تاریخ، همواره به برکت فروغ تابناک نام «حسین علیه السلام» می‌درخشد و فرهنگ غیرت و فتوت، تنها در این مکتب بیدارگر بر صحیفه حیات نقش می‌گیرد. آری، اربعین حسینی، چشمه همیشه جاری در بستر زمان است که حقیقت جویان آزاده را از عزت و شرافت سیراب می‌سازد و طراوت بهشت را برای راهیان دیار نور و زائران کوی دوست به ارمغان می‌آورد.

اربعین شهادت امام حسین علیه السلام و یاران وفادار ایشان، از جمله مناسبت‌های مذهبی و ارزشمندی است که پاسداشت آن، نیکوترین عرصه را برای تبلیغ پیام‌های ارزنده عاشورا و تبیین و معرفی راه و مرام اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام فراهم می‌سازد.

اثر پیش رو که برای نخستین بار به مناسبت اربعین حسینی منتشر گردیده، به همت نویسندگان اندیشمند و تلاش‌های بی‌دریغ همکاران ما در معاونت

فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم سامان یافته و در قالب چندین مقاله، به طرح مباحثی متنوع درباره اربعین حسینی، زائران کربلای معلّاً و نکات و توصیه‌هایی مفید مربوط به مراسم پیاده‌روی بزرگ زیارت اربعین می‌پردازد.

اربعین و انتظار، احکام شرعی و بایدها و نبایدهای عزاداری، پیام‌ها و مضامین زیارت اربعین، توصیه‌های فرهنگی و عبادی مراسم اربعین و نیز روضه‌خوانی اربعین، از جمله مطالبی است که در معرض استفاده مبلغان، زائران و علاقه‌مندان مکتب حسینی قرار گرفته و در واقع، فرصت شایسته‌ای را برای ترویج معارف دینی فراهم ساخته است.

شایان ذکر است که مقالات ارائه شده در این کتاب، به مبلغان گرامی این امکان و فرصت را می‌دهد تا توشه‌ای از مباحث گوناگون مربوط به اربعین امام حسین علیه السلام بگیرند و البته خود نیز مطالبی مناسب و نکاتی دیگر بر آن بیفزایند تا نتیجه مطلوب‌تری عایدشان گردد.

بدیهی است، اثر حاضر خالی از کاستی و اشکال نیست و امید می‌رود مبلغان و زائران عزیز، همواره ما را از پیشنهادهای سازنده خود بهره‌مند نمایند تا بر اتقان و مطلوبیت آثار بعدی افزوده شود.

در پایان، ضمن تقدیر از نویسندگان گرامی مقالات این کتاب، از تمام کسانی که در آماده‌سازی و سامان‌دهی این اثر صادقانه تلاش نمودند، به‌ویژه از زحمات حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر مؤمنی، رئیس محترم گروه تأمین منابع تبلیغی، سپاسگزاری می‌نمایم.

سعید روستا آزاد

معاون فرهنگی و تبلیغی

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

جایگاه زیارت امام حسین علیه السلام با تأکید بر زیارت اربعین

حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابازاده*

مقدمه

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ لِقَتْلِ الْحُسَيْنِ حَرَارَةً فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لَا تَبْرُدُ أَبَدًا؛ به راستی که برای کشته شدن حسین علیه السلام، آتش در دل‌های مؤمنان افروخته که هرگز خاموش نمی‌شود.»^۱ فلسفه زیارت اربعین، در حقیقت زنده نگاه داشتن حرکت پرشکوه امام حسین علیه السلام برای رهایی امت اسلام و دادن خط به آزادگان جهان است که بعد از گذشت چهل روز از فاجعه کربلا، درست در موقعی که همه مصیبت‌ها سرد و خاموش می‌شود، این مصیبت عظیم دوباره شعله‌ور می‌گردد.

زیارت اربعین در اعتقادات ما شیعیان، یکی از پنج نشانه مؤمن شناخته شده؛ این در حالی است که زیارت عاشورا با همه اهمیتش از نشانه‌های مؤمن به شمار نیامده است. شاید بتوان گفت چون زیارت عاشورا در روز وقوع چنین فاجعه‌ای وارد شده و اوج عزاداری‌ها و اوج مصیبت‌زدگی شیعیان است؛ اما به این دلیل که اربعین چهل روز می‌گذرد و ممکن است احساسات مردم به نوعی

---

* محقق و نویسنده.

۱. حسین نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۰، ص ۳۱۸.

فروکش کرده باشد، دوباره جرقه‌ای زده می‌شود که این حرکت بزرگ امام علیه السلام زنده بماند! از این رو، زیارت اربعین ویژگی خاصی پیدا کرده، در فرهنگ ما بسیار با اهمیت شمرده شده است و می‌بینید که شیعیان در کربلا، بیش از اینکه به زیارت عاشورا روی بیاورند، با حضور فعال‌تر خود، زیارت اربعین را گرامی می‌دارند؛ این نشان‌دهنده آن است که راه امام حسین علیه السلام فراموش شدنی نیست. بر این اساس، زیارت امام حسین علیه السلام و زیارت اربعین جایگاه ویژه دارند؛ لذا از زیارت حضرت امام حسین علیه السلام با واژه‌های: «فریضه» یا «واجبه» یاد شده^۱، که اهمیت آن را می‌رساند.

این نوشتار می‌کوشد، زیارت امام حسین علیه السلام را با تأکید بر زیارت اربعین تبیین کند:

اهمیت زیارت امام حسین علیه السلام

اگرچه هر یک از پیامبران و امامان علیهم السلام بر گردن ما حقوقی دارند و ما وظیفه داریم طبق حدیث شریف امام رضا علیه السلام، آنان را زیارت کنیم و پس از وفات و شهادتشان به مزارشان مشرف شویم،^۲ سالار شهیدان حسین بن علی علیه السلام حساب ویژه‌ای دارد؛ چون امتحان فوق‌العاده‌ای را تحمل کرده‌است. او همه هستی‌اش را در طبق اخلاص گذاشت، با خدا سودا کرد، «ثارالله» لقب گرفت و همه فرشتگان، حتی سفیران آسمانی را به دنبال خود کشانید! که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «لَيْسَ نَبِيٍّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا وَيَسْأَلُونَ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْ

۱. در ادامه این بحث ملاحظه می‌فرمایید.

۲. شیخ صدوق، علل الشرایع، ص ۴۵۹؛ حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵۳: «إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فَيُعْتَقِ أَوْلِيَاءَهُ وَشِيعَتَهُ وَإِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَحُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةُ قُبُورِهِمْ...».

يُؤَدِّنْ لَهُمْ فِي زِيَارَةِ الْحُسَيْنِ علیه السلام فَفَوْجٌ يَنْزِلُ وَفَوْجٌ يَصْعَدُ [يَعْرُجُ]؛^۱ هیچ پیامبری در زمین و آسمان نیست، جز این که همه‌شان از خدا تقاضا می‌کنند، به زیارت امام حسین علیه السلام روند؛ لذا پیوسته آنان در مسیر زیارت‌اند، گروهی در حال تشریف و گروهی دیگر در حال بازگشت.»

از این رو آن حضرت در حدیثی دیگر می‌فرماید: «هر کس با داشتن امکانات قبر امام حسین علیه السلام را زیارت نکند، دین و ایمان او (به نسبت افراد ممتاز) ناقص است و چنانچه اهل بهشت هم باشد، جایگاهش پایین‌تر است.»^۲

یعنی زایران حسینی، آن چنان امتیاز پیدا می‌کنند که شاخص اهل بهشت می‌شوند و افراد جا مانده از زیارت کربلا، احساس حقارت کرده و با خود می‌گویند: «ای کاش ما نیز زائر حسین بودیم و به چنین کرامات و امتیازات خاص نائل می‌شدیم!»^۳

به این جهت و برای تکامل ولایی، «زیارت سیدالشهدا علیه السلام» در حد «واجب» تعریف شده است! که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «زِيَارَةُ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام وَاجِبَةٌ عَلَى كُلِّ مَنْ يَقِرُّ لِلْحُسَيْنِ بِالْإِمَامَةِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛^۴ زیارت مزار امام حسین علیه السلام واجب است برای کسانی که آن حضرت را امام آسمانی می‌دانند.»

۱. ابو قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۱۱؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۵۹.
۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۴: «مَنْ لَمْ يَأْتِ قَبْرَ الْحُسَيْنِ علیه السلام حَتَّى يَمُوتَ كَانَ مُنْتَقِصَ الدِّينِ مُنْتَقِصَ الْإِيمَانِ وَإِنْ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ كَانَ دُونَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْجَنَّةِ.»
۳. همان، ص ۷۲: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهُوَ يَتَمَنَّى أَنَّهُ مِنْ زُؤَارِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام لِمَا بَرَى مِمَّا بَصَّعَ بِزُؤَارِ الْحُسَيْنِ مِنْ كَرَامَتِهِمْ عَلَى اللَّهِ.»
۴. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۰، ص ۳۴۶.

واژه «واحب»، «فریضه» و «مفترض» در این باب، به معنی «مستحب مؤکد» و «وجوب عرفی» است و چنین برداشت می‌شود که در شرایط متعارف و ممکن، نباید زیارت امام حسین علیه السلام را نادیده گرفت.

ابوحمزه ثمالی از حواریون حضرت سید الساجدین علیه السلام می‌باشد که در حکومت آل مروان با وجود منع زیارت قبر امام حسین علیه السلام شبها بار سفر می‌بست و روزها خود را مخفی می‌کرد تا به حرم سیدالشهدا علیه السلام می‌رسید.

در یکی از نیمه‌های شب که خواست برای تشریف وارد حرم بشود، شخصی جلوی او را گرفت و اجازه ورود نداد، او رفت و ساعتی بعد برگشت و دوباره از سوی آن شخص با ممانعت از ورود مواجه شد. ابوحمزه پرسید کیستی؟ جواب داد: من فرشته موکل این قبر هستم. ابوحمزه گفت: من از یاران امام زین العابدین علیه السلام هستم، چرا اجازه ورود نمی‌دهید؟ جواب داد: امشب این حرم مهمان ویژه‌ای دارد؛ حضرت موسی علیه السلام حاجتی داشت و خداوند امشب به ایشان اجازه داده است تا به زیارت امام حسین علیه السلام بیاید و حاجت خود را بگیرد.^۱ شیخ صدوق در کتاب شریف من لایحضره الفقیه آورده است: من اکتفا می‌کنم به این زیارت که اصح زیارات است و آن این زیارت می‌باشد: «أَشْهَدُ لَقَدْ أَقْشَعَرْتُ لِيَمَانِكُمْ أَظَلَّةَ الْعَرْشِ مَعَ أَظَلَّةِ الْخَلَائِقِ؛^۲ گواهی می‌دهم که برای خون پاک شما که ریخته شد، ارکان عرش و ارواح خلایق به لرزه درآمد.»

امام صادق علیه السلام فرمود: «لَيْسَ مِنْ مَلِكٍ مُقَرَّبٍ وَلَا نَبِيٍّ مُرْسَلٍ إِلَّا وَهُوَ يَسْأَلُ اللَّهَ أَنْ يَزُورَهُ فَفَوْجٌ يَهْبِطُ وَفَوْجٌ يَصْعَدُ؛^۳ هیچ ملک مقرب و نبی مرسلی نیست

۱. سخنرانی آیت‌الله وحید خراسانی (دام‌ظله) در دیدار با نخبگان تبلیغ دفتر تبلیغات اسلامی

حوزه علمیه قم، مورخ ۱۳۹۴/۷/۱۸. <http://www.balagh.ir/content/4760>

۲. ابن طاووس، إقبال الأعمال، ص ۷۱۲.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۱۲.

مگر آن که از خداوند می‌خواهد تا آن حضرت را زیارت کند، پس گروهی از آنها (برای زیارت) پایین می‌آیند و گروهی بالا می‌روند.»

تأکید بر زیارت امام حسین علیه السلام در ایام خاص

با توجه به اوصاف و فضائل ویژه امام حسین علیه السلام و نهضت کربلا، شیوه شهادت او در روز عاشورا و امتحانات و ایثارگری‌های استثنایی و فوق‌العاده آن حضرت، جایگاه زائر و پاداش زیارت آن سرور نیز، استثنایی و فوق‌العاده توصیف و تأکید شده است که زیارت آن امام شهید را فراموش نکنید؛ و به‌ویژه در ایام خاص تأکید افزون‌تری دارد؛ از آن جمله: عید فطر، عید قربان، شب جمعه، شب قدر، نیمه شعبان، ماه رجب، روز عرفه، روز عاشورا، روز اربعین و... که به اجمال به چند حدیث برای نمونه می‌پردازیم:

«بشیر دهان» از یاران امام صادق علیه السلام به حضور آن سرور رسیده و گفت: «یابن رسول الله! گاهی در ایام حج نمی‌توانم به زیارت بیت خدا مشرف شوم. در عوض به زیارت کربلا می‌روم و عرفه را در کنار قبر حسین علیه السلام درک می‌کنم.»

حضرت فرمودند: «خوشا به حالت! هر کس در روزهای متعارف به زیارت جدم حسین علیه السلام رود، پاداش او برابر بیست حج و عمره در کنار پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امام معصوم علیه السلام است و چنانچه در روز عید قربان صورت پذیرد، معادل یکصد حج، عمره و جهاد است. در صورتی که روز عرفه توفیق حاصل شود، برابر هزار حج، عمره و جهاد با پیامبر و امام است!»

بشیر از این همه پاداش تعجب کرد و گفت: «این همه پاداش!» حضرت فرمود: «بلی، هر کس با آداب خاص امام حسین علیه السلام را در روز عرفه زیارت کند، به هر قدمش ثواب یک حج با تمام اعمالش مرحمت می‌شود.»^۱

۱. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۸۰؛ حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۰، ص ۳۵۸.

و در سخن دیگر افزودند: «مَنْ زَارَ قَبْرَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ عَرَفَةَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حِجَّةٍ مَعَ الْقَائِمِ وَ أَلْفَ أَلْفِ عُمْرَةٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ...؛ هر کس روز عرفه امام حسین علیه السلام را زیارت کند، خداوند ثواب یک میلیون حج را به همراه حضرت مهدی علیه السلام و یک میلیون عمره با پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم مرحمت فرماید.»

و حضرت امام باقر علیه السلام در پاداش زیارت آن حضرت در روز عاشورا می فرماید: «هر کس روز عاشورا قبر امام حسین علیه السلام را با چشم اشکبار زیارت کند، خداوند پاداش دو میلیون حج، عمره و جهاد به همراه پیامبر و امام معصوم برای او مرحمت نماید!» راوی سؤال کرد: «اگر توفیق حضور کربلا نباشد چه کنیم؟» فرمودند: «با رفتن به صحرا یا پشت بام منزل (در صورت بلا مانع بودن) و خواندن زیارت آن سرور، تمام ثوابهای مذکور را ضمانت می کنم!»^۲

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز درباره زیارت اربعین می فرماید: «عَلَامَاتُ الْمُؤْمِنِ خَمْسٌ: صَلَاةٌ إِحْدَى وَ خَمْسِينَ وَ زِيَارَةُ الْأَرْبَعِينَ وَ التَّحَنُّنُ بِالْيَمِينِ وَ تَعْفِيرُ الْجَبِينِ وَ الْجَهْرُ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ پنج چیز از علامات مؤمن است: انجام نمازهای واجب و نافله بومیه، زیارت اربعین حسینی علیه السلام، انگشتر به دست راست کردن، پشانی ساییدن بر خاک در سجده‌ها و بلند گفتن بسم الله الرحمن الرحيم در نماز.

در این احادیث، به زیارت در ایام خاص توجه ویژه‌ای شده؛ از جمله زیارت اربعین، نشان ایمان و علامت مؤمن قلمداد گردیده است.

۱. آیت الله سیدحسین طباطبائی بروجردی، جامع احادیث شیعه، ج ۱۲، ص ۴۱۴؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۸۸.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۷۴: «مَنْ زَارَ الْقَبْرَ الْحُسَيْنِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ مِنَ الْمُحَرَّمِ حَتَّى يَطَّلَ عِنْدَهُ بِأَكْبَى لَقَى اللَّهَ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِثَوَابِ أَلْفِي [أَلْف] أَلْفِ حِجَّةٍ وَ أَلْفِي [أَلْف] أَلْفِ عُمْرَةٍ وَ أَلْفِي غَزْوَةٍ... أَنَا الضَّامِنُ لَهُمْ ذَلِكَ...».

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۲۹؛ شیخ عباس قمی، مفاتیح الجنان، اعمال روز اربعین.

زیارت اربعین

واژه «اربعین» در قرآن مجید، چهار جا آمده، که دو مورد آن مربوط به حضرت «موسی بن عمران» و دعوت به «میقات»، و در واقع همان «زیارت اربعین»، بین حضرت موسی و قُرب حضرت حق است.^۱

در احادیث اسلامی نیز، این واژه در ده‌ها مورد به کار رفته و مصادیق فراوانی دارد که مرحوم «شیخ عباس قمی» در کتاب شریف «سفینة البحار» در ماده «الاربعینات» به آنها پرداخته است؛ ولی شهرت «زیارت اربعین» در تاریخ و سیره بزرگان دین و حتی علمای اعلام و مراجع تقلید تنها درباره حضرت سیدالشهدا، ابا عبدالله الحسین علیه السلام است.

حضرت آیت‌الله العظمی سیدمحمد رضا گلپایگانی رحمته الله علیه اعلامیه ختم چهلمین روز درگذشت فرزندش حاج آقا سید مهدی را ملاحظه کرد، نگاهش به تیترا «اربعین» افتاد و فرمود: «این کلمه را اصلاح کنید؛ زیرا این واژه فقط مخصوص امام حسین علیه السلام است.»

درباره اربعین حسینی دو زیارت‌نامه ثبت شده است:

۱- زیارت اول از طریق صفوان جمّال از حضرت امام صادق علیه السلام نقل شده، که شیخ طوسی رحمته الله علیه در کتاب‌های شریف تهذیب و مصباح آن را نقل کرده و مرحوم شیخ عباس قمی در کتاب ارزشمند مفاتیح الجنان در اعمال روز اربعین و پس از زیارت عاشورا به‌طور کامل آورده است.^۲

۲- زیارت دوم از طریق جابر بن عبدالله انصاری نقل شده که عین زیارت

۱. بقره: آیه ۵۱: «وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً...» و سوره اعراف: آیه ۱۴۲: «وَ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ

ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَ اَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمَ مِيقَاتٍ رَبِّهِ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً...».

۲. شیخ عباس قمی، مفاتیح الجنان، ص ۷۷۰.

نیمه رجب است. مرحوم شیخ مفید در کتاب شریف مزار و مرحوم شیخ عباس قمی در مفاتیح الجنان در بخش زیارت امام حسین علیه السلام در نیمه رجب به طور کامل به آن پرداخته^۱ و در بخش زیارت اربعین اشاره کرده است.^۲

وقایع همراه با زیارت اربعین

مرحوم علامه مجلسی می نویسد که علت اصلی در اهمیت زیارت اربعین دو چیز است:

۱- تشرف جابر بن عبدالله انصاری صحابه عظیم الشأن پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در روز اربعین به زیارت سیدالشهدا علیه السلام و تاسی مؤمنان و عاشقان اباعبدالله الحسین علیه السلام در طول تاریخ بر ایشان. «فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ زَارَهُ مِنَ الْإِنْسِ ظَاهِرًا، فَلِذَلِكَ يُسْتَحَبُّ النَّاسِيُّ بِهِ»^۳

۲- بازگشت حرم و اهل بیت امام حسین علیه السلام از شام به کربلا در روز اربعین و الحاق سرهای بریده شهدا به اجساد مقدس آنان در آن روز: «أَنَّ الْعِلَّةَ فِي ذَلِكَ رُجُوعَ حَرَمِ الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ فِي مِثْلِ ذَلِكَ الْيَوْمِ إِلَى كَرْبَلَاءَ عِنْدَ رُجُوعِهِمْ مِنَ الشَّامِ وَ الْحَاقُّ عَلَيَّ مِنْ الْحُسَيْنِ علیه السلام الرَّءُوسَ بِالْأَجْسَادِ»^۴

و در وقایع مربوط به زیارت اربعین از طریق عطیه عوفی (که از یاران امیرالمؤمنین علی علیه السلام و مفسر قرآن است)^۵

نقل شده که جابر بن عبدالله انصاری، روز اربعین به کربلا آمد، در آب

۱. همان، ص ۷۲۵.

۲. همان، ص ۷۷۳.

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۸، ص ۳۳۴.

۴. همان، ج ۱۰۱، ص ۳۳۴.

۵. مامقانی، تنقیح المقال، ج ۲، ص ۲۵۳.

فوات غسل کرد، لباس های مناسب زیارت بر تن کرد و با روح و جان آماده بر سر مزار سیدالشهدا علیه السلام آمد. سه مرتبه تکبیر گفت، سپس دست بر روی قبر آن حضرت گذاشت، صدا کرد: «یا حسین! یا حسین!» و از هوش رفت. عطیه آب بر سر و صورت او پاشید و به هوش آورد و بدین طریق راه و رسم زیارت اباعبدالله به عاشقان کربلا تعلیم شد...^۱

از سوی دیگر محدّثان و مورّخان، از جمله «حاج ملاباقر بهبهانی» می نویسد: «اهل بیت امام حسین علیه السلام روز اربعین به کربلا رسیده، با گریه و زاری سه روز به عزاداری پرداختند. در همان روز با جابر بن عبدالله و گروهی از بنی هاشم که به زیارت امام حسین علیه السلام آمده بودند، ملاقات کردند. زنان بنی اسد و قبایل اطراف کربلا به آنان پیوستند. در آن جمع، حضرت زینب علیها السلام با صدای حزین و گریان به عزا پرداخت، دل ها را کباب کرد، گریان چاک زد و گفت: «وا أخاه! وا حُسیّناه! وا حبیّب رسول الله! وائین مکّة و مئین! وائین فاطمة الزهراء! وائین علی المرتضی! آه ثم آه!...»^۲ وای برادرم! وای حسینم! وای عزیز پیامبر! ای یادگار مکه و منی! ای پسر فاطمه زهرا و علی مرتضی! آه از غم ها و غصه های! ناگاه بی هوش بر زمین افتاد و دیگر بانوان نیز هر کدام مثل آن حضرت شیون نموده و اشعار و فرازهایی در زیارت اربعین ماندگار کردند؛ از جمله:

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۲۹؛ ابن طاووس، مصباح الزائر، ص ۱۵۱؛ شیخ عباس قمی، منتهی الآمال، (شرح حال امام حسین علیه السلام).

۲. محمدباقر بن عبدالکریم بهبهانی، الدّمعة السّاکبه، ص ۳۹۱؛ ابن طاووس، الملهوف علی قتلی الطفوف، ص ۸۲؛ اربعین قاضی طباطبائی، ص ۱۹۷: «فلما بلغوا ارض کربلا نزلوا فی موضع مصرعه و وجدوا جماعة من بنی هاشم و غیرهم و قد وردوا الی زیارة الحسین علیه السلام فتلاقوا فی وقت واحد و اُخروا بالبکاء و التّحیّب و اللّطم و اقاموا العزاء الی مدّة ثلاثة ايام...».

أَلَا يَا كَرَبْلَا نُودِعُكَ جِسْمًا   بَلَا كَفَنٍ وَلَا غُسْلٍ دَفِينًا
أَلَا يَا كَرَبْلَا نُودِعُكَ رُوحًا   لِأَحْمَدَ وَالْوَصِيَّ مَعَ الْأَمِينَا

ای کربلا! در تو بدنی مقدس می‌گذاریم و می‌رویم که غسل و کفن نکردند!
او روح پیامبر و علی بود!

این فرازها نشان می‌دهد که خاطره‌های حزین اربعین در کربلا بسیار غمبار است. هرگز آثار حزن و اندوه آنها از دل عاشقان حسینی بیرون نمی‌رود و گذشت ایام سنگینی مصائب را کاهش نمی‌دهد؛ از این رو، هر سال زیارت اربعین پررنگ‌تر می‌شود و پیش‌گویی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را متجلی می‌سازد.^۲

پیشینه روز اربعین

عدد اربعین از اعداد خاص و مقدّس است و همواره مورد توجه حضرات معصومین عليهم السلام بوده و سیره اربعین حسینی را همواره عملی نموده و نسل به نسل به عصر ما رسانده‌اند که مشاهده می‌کنیم در زمان ما زائران پیاده‌رو حسینی، در ایام اربعین به میلیون‌ها رسیده و آمار زائران کربلا را در سال ۱۴۳۶ قمری، حدود بیست میلیون نفر اعلام کردند!

اگر به فلسفه دقیق آن توجه کنیم و سخنان آسمانی حضرات معصومین عليهم السلام را بنگریم، به این نتیجه می‌رسیم که اربعین حسینی موضوعی آسمانی و همگانی است و زمین و آسمان، عالم طبیعت، پیامبران و فرشتگان برای آن سرور، اربعین دارند!

۱. همان.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۰ ص ۳۱۸: «إِنَّ لِقَتْلِ الْحُسَيْنِ حَرَارَةً فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لَا تَبْرُدُ أَبَدًا».

حضرت امام باقر علیه السلام می فرماید: «مَا بَكَتِ السَّمَاءُ عَلَيَّ أَحَدٍ بَعْدَ يَحْيَىٰ بْنِ زَكَرِيَّا إِلَّا عَلَيَّ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام فَإِنَّهَا بَكَتْ عَلَيْهِ أَوْ بَعِينَ يَوْمًا؛^۱ آسمان بعد از شهادت حضرت یحیی بر کسی جز امام حسین علیه السلام گریه نمود؛ اما در شهادت آن امام شهید، چهل روز گریه کرد.»

این حدیث که تلویحاً به آیه ۲۹ سوره دخان اشاره دارد^۲ و از گریه آسمان خبر می دهد، عدد اربعین را در عزای سیدالشهدا علیه السلام امضا می کند!

حضرت امام صادق علیه السلام در حدیث مفصل تری از اربعین جهان خلقت، عالم طبیعت و زمین و آسمان در شهادت امام حسین علیه السلام گزارش داده و می فرماید: «آسمان بر مصائب و مظلومیت حسین چهل روز خون گریه کرد! و زمین نیز با هوای سیاه و گرفته برای آن حضرت اربعین به پاداشت؛ هم چنین آفتاب با کسوف، کوهها با تکه تکه شدن، و دریاها با انفجار خاص به مدت چهل روز (تأسیس اربعین نمودند!)؛ به همین مدت فرشتگان گریه کردند و زنان و اهل بیت علیه السلام نیز در عزا بودند و بدون آراستگی و آرایش به عزای حسین علیه السلام ادامه دادند.^۳

علاوه بر تفسیر و تفصیل گریه عالم طبیعت که هر کدام به نوعی است، عدد اربعین در عزا و تأثیرات آنها محل شاهد این مقاله است که موضوع اربعین حسینی اختصاص به ما انسانها ندارد؛ بلکه جهان طبیعت و ماورای انسان نیز، همگی برای سالار شهیدان اربعین دارند!

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۹۰.

۲. «فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ.»

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۸۱: «إِنَّ السَّمَاءَ بَكَتْ عَلَيَّ الْحُسَيْنِ أَوْ بَعِينَ صَبَاحًا بِالدَّمِّ وَإِنَّ الْأَرْضَ بَكَتْ أَوْ بَعِينَ صَبَاحًا بِالسَّوَادِ وَإِنَّ الشَّمْسَ بَكَتْ أَوْ بَعِينَ صَبَاحًا بِالْكَسُوفِ وَالْخُمْرَةَ وَإِنَّ الْجِبَالَ تَقَطَّعَتْ وَانْتَثَرَتْ وَإِنَّ الْبِحَارَ تَفْجَرَتْ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ بَكَتْ أَوْ بَعِينَ صَبَاحًا عَلَيَّ الْحُسَيْنِ علیه السلام وَمَا اخْتَصَبَتْ مِنَّا امْرَأَةٌ وَلَا أَكْهَنَةٌ.»

آداب زیارت امام حسین علیه السلام

در بحث‌های پیشین این مقاله، اشاره شد که هم امام حسین علیه السلام یک شخصیت فوق‌العاده و استثنایی است و هم جایگاه زائر حسینی از زائران دیگر متمایز است؛ بنابراین آداب و شرایط زیارت کربلا بسیار دقیق و ظریف است که اینک به جهت محدودیت صفحات مقاله، فهرست وار تقدیم می‌گردد:^۱

۱- خلوص نیت، عشق درونی و حضور قلب (گویا زائر با خود امام حسین علیه السلام حضوری دیدار می‌کند)؛

۲- پیش از سفر، سه روز روزه بگیرد و روز سوم پیش از غروب آفتاب غسل سفر کند؛

۳- با پول حلال، توشه امام‌پسند، لباس پاکیزه و مناسب و پوشش شرعی و عرفی سفر کند؛

۴- با طلب حلیت و دیدار با خاندان فامیلی و دوستان خاص، درون قلبش را پاک کند؛

۵- با خواندن کتاب‌های لازم و کسب دانش و حضور در کلاس‌های مربوط معرفت‌افزایی کرده و با معرفت کامل سفر رود؛

۶- قبل از خروج از منزل، دو رکعت نماز به همراه دعاهای ویژه و ذکرهای خاص برگزار کند؛

۷- قبل و بعد از سفر، صدقه داده و به یاد مستمندان باشد؛

۸- با اخلاق انسانی و اسلامی با همگان، به‌ویژه با همراهان برخورد نموده و با تواضع و ذکر خدا سفر کند؛

---

۱. مشروح آن در کتاب با من به کربلا به قلم نگارنده آمده است.

۹- سعی کند به حالت سیر، آب و غذا نخورد، از تفریح و خوش گذرانی خودداری نماید و مدت سفر را طول ندهد؛

۱۰- در طول سفر مرزهای توحید را نشکند، سوی خرافات نگرود، فقط زیارات منصوص را بخواند و...^۱

امام صادق علیه السلام می فرماید: «تَزُورُونَ حَيْرٍ مِنْ أَنْ لَا تَزُورُونَ [تَزُورُوا] وَلَا تَزُورُونَ حَيْرٍ مِنْ أَنْ تَزُورُونَ [تَزُورُوا] إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَذْهَبُ إِلَى قَبْرِ أَبِيهِ كَيْبِيًّا حَزِينًا وَتَأْتُونَهُ أَنْتُمْ بِالسُّفْرِ كَلَّا حَتَّى تَأْتُونَهُ [تَأْتُونَهُ] شَعَثًا غُبْرًا»^۲ داشتن توفیق زیارت، بهتر از نداشتن آن است؛ ولی در صورت مراعات نکردن آداب زیارت، نرفتن بهتر از عزیمت سفر زیارتی است!... آیا شما سر قبر پدرتان با شادابی و همراه غذا و تفریح سفر می کنید یا با حزن و اندوه؟ به خدا قسم تا با حالت گرفته و اندوهگین زیارت نروید، مطلوب و مقبول نیست!»

در حدیث دیگر فرمودند: «إِذَا أَرَدْتَ زِيَارَةَ الْحُسَيْنِ علیه السلام فَزُرْهُ وَ أَنْتَ كَيْبِيٌّ حَزِينٌ مَكْرُوبٌ شَعَثًا مُغْبِرًا جَائِعًا عَطْشَانًا، فَإِنَّ الْحُسَيْنَ قَتَلَ حَزِينًا مَكْرُوبًا شَعَثًا مُغْبِرًا جَائِعًا عَطْشَانًا وَ سَلَهُ الْحَوَائِجَ وَ انْصَرَفَ عَنْهُ وَ لَا تَتَّخِذْهُ وَطَنًا»^۳ هرگاه قصد زیارت امام حسین علیه السلام کردی، با این آداب زیارت کن: با حالی گرفته و غمبار، پژمرده، پریشان، افسرده، گرسنه و تشنه؛ زیرا امام حسین علیه السلام را در این حالت به شهادت رساندند. سپس حاجات خود را بخواه و به وطن خود مراجعت نما، و اقامت طولانی نکن.»

از این فرازا استفاده می شود که زائران حسینی، باید ظاهر و باطن شان با حال و هوای حسینی متناسب باشد، فضای زیارتی را به بازار و تفریح بدل نکنند

۱. دلایل این آداب در کتاب فوق الذکر آمده است.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۳۰.

۳. همان، ص ۱۳۱.

و از سفرهای طولانی و تکراری (غیرمعمول) خودداری کنند؛ زیرا زیارات زیاد موجب ملال و بی‌نشاطی زائر از یک طرف و کم‌رنگ شدن عطر و بوی زیارت از سوی دیگر است و لذا روایات زیادی در این زمینه صادر شده^۱ که برای مراعات اختصار و محدودیت مقاله خودداری می‌گردد.

پاداش و آثار زیارت امام حسین علیه السلام

اگر چه به تناسب بحث‌های پیشین به آثار و پاداش زیارت امام حسین علیه السلام به طور اجمال اشاره شد، برای توجه بیشتر شما خوانندگان محترم، نمونه‌ای از احادیث دیگر تقدیم می‌گردد:

حضرت امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «اگر مردم بدانند چه پاداش و آثاری در زیارت امام حسین علیه السلام نهفته است، از شوق آنها می‌میرند!» سپس می‌افزایند: «پاداش آن هزار حج و عمرهٔ مقبول و اجر هزار شهید جنگ بدر و پاداش هزار فرد روزه‌دار است.»^۲ و از تمام گناهان مبرّی می‌گردند، مثل کسی که تازه به دنیا آمده باشد!^۳

در احادیثی از طریق امام صادق علیه السلام می‌خوانیم: «هر کس خواهان حضور بهشتی در کنار پنج تن آل عبا است، به زیارت حسین علیه السلام رود^۴ و بداند که روز عرفه نظر رحمت الهی پیش از حاجیان در عرفات، به زوّار کربلا تجلی می‌کند

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۹۳؛ مجلسی، بحارالأنوار، ج ۱۰۱، ص ۱۳ و ج ۷۷، ص ۲۳۷.
۲. شیخ صدوق، ثواب الاعمال، ص ۳۱۹؛ شیخ عباس قمی، سفینه البحار (۲ جلدی)، ج ۱، ص ۵۶۵: «لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي زِيَارَةِ الْحُسَيْنِ علیه السلام مِنَ الْفَضْلِ لَمَاتُوا شَوْقًا.»
۳. حرّعاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵۹: «خَرَجَ مِنْ دُنُوبِهِ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»
۴. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۳۷.

و حاجات آنان را برمی آورد!^۱ و در صورتی که شب جمعه حرم امام حسین علیه السلام را زیارت کنند، همراه با رحمت خداوند پیامبران، امامان و فرشتگان را نیز در آنجا زیارت می نمایند و...»^۲

بالآخره در پاسخ سؤال امام حسن و امام حسین علیه السلام در دو مورد جداگانه از رسول خدا صلی الله علیه و آله که پاداش زیارت شما چیست؟ فرمودند: «يَا بُتَيَّ مَنْ زَارَنِي حَيًّا أَوْ مَيِّتًا أَوْ زَارَ أَبَاكَ أَوْ زَارَ أَخَاكَ أَوْ زَارَكَ كَانَ حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أَزُورَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى أُخَلِّصَهُ مِنْ ذُنُوبِهِ؛ فرزندم! هر کس مرا یا پدر، برادر و یا خودت را در حال حیات یا پس از مرگ زیارت کند، بر من است که او را روز قیامت زیارت کرده و از گناهانش شفاعت نمایم.» و به نقل حدیث دیگر: «حَتَّى أُصَيِّرَ مَعِيَ فِي دَرَجَتِي»^۳ وی را چنان مورد توجه قرار دهم که با من در یک درجه باشد!

این احادیث که به علت محدودیت زمینه، بدون تحلیل و تفسیر تقدیم شد، شرط اصلی اش مراعات آداب شرائط زیارت است که زائر حال و هوای حسینی پیدا کند، با پول حلال، طلب حلیت از مردم، حضور قلب در زیارت، استغفار از گناه و یاد خدا زائر کربلا شود و بدین طریق، حجاب های گناه را بردارد و پاک کند....

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۷.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۱۳.

۳. همان، ص ۱۱؛ شیخ صدوق، علل الشرایع، ص ۴۶۰، محمد محمدی ری شهری،

میزان الحکمة، ج ۲، ص ۱۱۹۶.

پیام‌ها و مضامین زیارت اربعین

حجت‌الاسلام والمسلمین جواد محدّثی*

مقدمه

اربعین، یکی از مناسبت‌های ویژه‌ای است که گرامی‌داشت آن مورد تأکید پیشوایان ماست و زیارت اربعین نیز یکی از نشانه‌های مؤمن به شمار آمده است. متن این زیارت‌نامه، که آموزه امام صادق علیه السلام به صفوان بن مهران است، با سند محکم و روشن در کتب روایی و مجموعه‌های زیارات و در بحارالأنوار علامه مجلسی آمده است و از زیارات مأثوره به شمار می‌رود.

آنچه تقدیم شما می‌شود بررسی محتوایی و نگاهی به نکات، پیام‌ها و درس‌هایی است که در این زیارت آمده است و شایسته است زائرانی که آن را می‌خوانند، به معارف آن نیز توجه داشته باشند. محورهای عمده و شاخص آن از این قرار است:

۱. شخصیت‌شناسی اباعبدالله علیه السلام

زیارت اربعین، همچون بسیاری از زیارت‌نامه‌های دیگر با «سلام» آغاز می‌شود که نشانه تولای شیعه نسبت به پیشوایان معصوم است. مخاطب این

---

* محقق و نویسنده.

سلام، با اوصاف و القابی یاد می‌شود که هر کدام، بُعدی از ابعاد شخصیت امام حسین علیه السلام را نشان می‌دهد. از آن حضرت، با عناوینی همچون: ولیّ خدا، حبیب خدا، خلیل خدا، برگزیده خدا، شهید مظلوم، گرفتار رنج‌ها و مصیبت‌ها و کشته اشک‌ها یاد می‌شود: «السلام علی اسیر الکُربات و قتیل العُبرات...» هر کدام از این اوصاف، که گویای ارزش‌های اخلاقی و دینی و شاهد مناقب آن حضرت است، سرمشقی برای پیروان است تا در سایه ایمان و عمل و جهاد، به مقام ولایت و برگزیدگی خدا برسند و در راه او از همه رنج‌ها و سختی‌ها و مرگ و شهادت استقبال کنند.

پس از بیان این اوصاف و مقامات، زائر در پیشگاه خداوند، شهادت می‌دهد که آن امام شهید، ولیّ خدا و فرزند ولیّ خدا و صفی پروردگار است، تا این گواهی، شدت ایمان و باور زائر را نشان دهد و این اعتقادات را در جان او بنشانند. به تعبیری می‌توان گفت: تأکید بر این اوصاف و القاب، اعتقادات شیعه را در زمینه «امام‌شناسی» تبیین و راسخ می‌سازد.

۲. ویژگی‌های سیدالشهدا علیه السلام

در فراز بعد، به برخی از اوصاف ویژه و کرامت‌ها و ارجمندی‌های آن امام شهید اشاره شده است. از جمله این‌که:

- آن حضرت، در سایه شهادت به کرامتی از سوی خدا نائل شده است.
«أَكْرَمْتُهُ بِالشَّهَادَةِ»

- آن حضرت از سعادت ویژه‌ای که عنایت الهی است برخوردار است.
«حَبَوْتُهُ بِالسَّعَادَةِ»

– طینت و سرشت او و اولادش پاک و پاکیزه و دور از هر آلودگی است. «وَ اجْتَبَيْتَهُ بِطَيْبِ الْوَلَادَةِ»

– او یکی از سروران و یکی از رهبران و یکی از مدافعان حق و دین است. «جَعَلْتَهُ سَيِّدًا مِّنَ السَّادَةِ وَ قَائِدًا مِّنَ الْقَادَةِ وَ ذَائِدًا مِّنَ الذَّادَةِ»

– او میراث‌دار خطّ انبیا و حجت الهی بر همهٔ بندگان خداست. «وَ أُعْطِيَتْهُ مَوَارِيثَ الْأَنْبِيَاءِ وَ جَعَلْتَهُ حُجَّةً عَلَيَّ خَلْفِكَ»

این نکته در زیارت‌های دیگر از جمله «زیارت وارث» هم بیان شده و وراثت انبیا، نشان می‌دهد که خط امامت و خط جهاد و شهادت، تداوم خط پیامبران الهی است و شیعیان او هم باید حیات و مماتی از همین خط و جهت‌گیری داشته باشند.

۳. فلسفه قیام عاشورا

یکی از بهترین و عمیق‌ترین تحلیل‌ها از قیام حسینی و فلسفهٔ نهضت عاشورا و اهداف آن، در فرازی از زیارت اربعین آمده است. هدف «نجات مردم و بیداری امت و رهایی از حیرت و سرگستگی خلق خدا، فلسفهٔ این قیام است. آن حضرت در دعوت مردم به راه خدا و سنت پیامبر ﷺ و احکام قرآن، چنان عمل کرد که راه عذر و بهانه را بر همه بست و اتمام حجت نمود: «أَعْدَرَ فِي الدُّعَاءِ وَ مَنَحَ النَّصْحَ».

گاهی بیداری جامعه و شکستن جوّ خفقان و مبارزه با بدعت‌ها و انحراف‌ها، «خون» می‌طلبد. امام حسین علیه السلام خون قلب خویش را در راه خدا نثار کرد: «وَ بَدَّلَ مُهْجَتَهُ فِيكَ» با این هدف که مردم را از جهالت و گمراهی درآورد و فضای

حیرت و سرگشتگی را بشکند و راه را بنمایاند و تکلیف را روشن کند: «لَيْسَتْ نِقْدَ عِبَادِكَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ حَيْرَةِ الصَّلَاةِ».

هم خون دادن برای بیداری جامعه مهم است، هم اخلاص در نیت و در راه خدا بودن این جان نثاری. اگر از پندهای عاشورا سخن می‌گوییم و نقش نادانی و بی‌بصیرتی مردم را در پیش آمدن آن فاجعه بزرگ یاد می‌کنیم، دقیقاً نوش‌داری این خواب‌آلودگی و بی‌خبری، بصیرت‌دادن و آگاهی‌بخشی است. در آن روزگار، جامعه به وضعی دچار شده بود که تنها خون پاک فرزند رسول خدا ﷺ می‌توانست انقلابی ایجاد کند و لرزه‌ای در ارکان حکومت اموی که بر پایه نادانی مردم استوار بود بیفکند و پرده‌های غفلت را کنار بزند.

۴. شناخت چهره مخالفان

اینکه چه شد آن فاجعه اتفاق افتاد و چرا مردم دست به خون فرزند پیامبر آلودند؟ ریشه را در دنیا زدگی و وابستگی مردم باید جستجو کرد. چه کسانی و با چه ویژگی‌ها و اهدافی به جنگ امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام آمدند و به آن جنایت عظیم دست زدند؟ هدفشان چه بود که جز با کشتن ثارالله به آن دست نمی‌یافتند؟ در فراز بعدی ویژگی‌های ائتلافی علیه ولی خدا را - که درحقیقت، بروز بغض و کینه‌ها دیرین‌شان از صدر اسلام بود - ترسیم می‌کند:

- فریب‌خوردگان دنیا: «عَرَّثَةُ الدُّنْيَا»؛

- فروختن آخرت به بهای ناچیز دنیا: «وَشَرَىٰ آخِرَتَهُ»؛

- هواپرستی: «وَتَرَدَّىٰ فِي هَوَاةٍ»؛

- به خشم آوردن خدا و پیامبر و امام: «وَأَسْحَطَكَ وَ أَسْحَطَ نَبِيَّكَ»؛

- پیروی از منافقان و تفرقه‌انگنان و گنهکاران: «وَأَطَاعَ مِنْ عِبَادِكَ أَهْلَ الشَّقَاقِ وَالتَّفَاقِي».

جامعه گرفتار دنیازدگی، آخرت فراموشی، هواپرستی، غفلت از خدا و معاد، دوستی و پیوند با دشمنان دین، آنان را به هولناک‌ترین جنایات، همچون کشتن امام و قتل عام فرزندان پیامبر می‌کشاند.

۵. جهاد و شهادت

در بسیاری از زیارت‌نامه‌ها، از «جهاد» امامان یاد شده است، از جمله در این زیارت.

جهاد در راه خدا، همراه با صبر بر ادای تکلیف و اخلاص در مبارزه و ادامه جهاد تا مرز شهادت و حتی پس از شهادت یعنی اسارت آزادی‌بخش آل‌الله، تضمین‌کننده حیات و بقای دین و خنثی‌کننده دسیسه اسلام ستیزانه امویان بود: «فَجَاهِدْهُمْ فِيكَ صَابِرًا مُّحْتَسِبًا حَتَّى سُفِكَ فِي طَاعَتِكَ دَمُهُ...».

احیای دین و مبارزه با بدعت‌ها، قربانی و فدایی می‌خواهد. آن‌که در این راه گام می‌نهد، هم باید اهل جهاد و صبر و مقاومت و اخلاص باشد و آمادگی فدا کردن خون و تحمل بی‌حرمتی‌ها نسبت به خودش و خانواده‌اش باشد و از آبرویش هم برای دین مایه بگذارد. امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام عزیز خدا و رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بود، اما در صحرائی سوزان به محاصره آن نامردان گرفتار شد. تشنگی خودش و فرزندان و یارانش، عریان کردن پیکر پاکش، بریدن سرش، بر نیزه کردن سر مطهرش، آتش‌زدن خیمه‌ها، اسب تاختن بر جسد پاکشان، غارت خیمه‌ها، به اسیری گرفتن اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام و... همه در راه خدا بود (مُحْتَسِبًا) و آن حضرت با گفتن «الهي رضي بقضائك»، خود را برای همه این مصیبت‌ها آماده ساخته بود.

من نمی گویم سمنند باش، یا پروانه باش

چون به فکر سوختن افتاده ای مردانه باش

۶. برائت از دشمنان

تولّی و تبرّی، نشانه داشتن «خط» و «موضع» و «ایده و آرمان» است. در زیارت نامه های بسیاری در کنار سلام و درود به پاکان به عنوان موالات و هم سوئی و پیوند، «لعن» بر دشمنان و منافقان و قاتلان هم دیده می شود. هم لعن زائر بر قاتلان امام حسین علیه السلام هم درخواست لعن الهی بر آنان شاهد این نکته است و نمونه اش در این زیارت هم وارد شده است: «اللَّهُمَّ الْعَنَّهُمْ لَعْنًا وَبِيْلًا وَعَذْبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا». درخواست لعن بر قاتلان و جنایتکاران عاشورا، روح معادات و دشمنی و تبرّی با دشمنان حق را می رساند و زائر در خطّ «برائت از ظالمان» قرار می گیرد و با پیامبر و خاندانش هم سو می شود.

۷. پیوند امام با خطّ رسالت

دشمنان می کوشیدند امام حسین علیه السلام را جدا از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله مطرح کنند و ارتباط را منکر شوند. وقتی در زیارت امام حسین علیه السلام پیامبر و امیر مؤمنان و خاندان نبوت و عصمت علیهم السلام را می خوانیم، تأکیدی بر ارتباط آن شهید با این خاندان رفیع و دودمان نورانی است. در زیارت دیگر نیز چنین است که بر امام حسین علیه السلام به عنوان فرزند پیامبر، فرزند فاطمه علیها السلام، فرزند امیرالمؤمنین، وارث پیامبران، امین خدا، فرزند امین خدا، فرزند وصی خدا، فرزند وصی پیامبر و... سلام می دهیم تا این پیوند را آشکار سازیم. «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَنَ رَسُولِ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَنَ سَيِّدِ الْأَوْصِيَاءِ...» این نکته، خنثی کننده دسیسه دشمنان است که می کوشند شهدای کربلا را جدا از دودمان نبوت و آل الله معرفی کنند.

۸. زندگی و مرگ شرافتمندانه

آن‌چه به زندگی معنا و ارزش می‌دهد، آن است که پاک، الهی، سعادت‌مندانه و با شرافت باشد. مرگی پسندیده است که پایانی ستوده بر یک زندگی مکتبی باشد. در سخنان امام حسین علیه السلام است که «مَوْتُ فِي عَزِّ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ فِي ذُلِّ؛ مرگ عزتمندانه بهتر از زندگی با ذلت است.»

در فراز دیگر این زیارت، از آن امام به عنوان کسی یاد می‌شود که زندگیش سعادت‌مندانه و مرگش ستوده و خدایسند است: «عِشْتَ سَعِيداً وَ مَضَيْتَ حَمِيداً وَ مِتَّ فَقِيداً مَطْلُوماً شَهِيداً». خداوند هم نوید پیروزی و جایگاه شایسته و زندگی ابدی به کشتگان راه خدا و مجاهدان راه حق، و هم وعده نابودی مستکبران و کیفر ظالمان را داده است، چه به سرعت و چه در زمانی طولانی، چه در دنیا چه در آخرت: «وَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ مُنْجِرٌ مَا وَعَدَكَ وَ مُهْلِكٌ مَنْ حَذَلَكَ». نام جاودانه و عزت ابدی برای امام حسین علیه السلام ماند، و ننگ و رسوایی و نابودی نصیب قاتلان‌ش گشت.

۹. بیزاری و برائت از ظالمان و راضیان به ظلم

در فرهنگ دینی، هم جنایتکاران و ظالمان مطرود و نفرین‌شده‌اند، هم کسانی که هر چند در ظاهر ساکت بوده‌اند و با جنایتکاران هم‌دستی و هم‌کاری نداشته‌اند، ولی در دل و نهان با کار آنان موافق بوده‌اند. اینان شریک جرم‌اند، چون با کار مجرمان موافق‌اند.

این نکته در زیارت‌های متعددی (از جمله زیارت عاشورا) آمده است. در اینجا هم نفرین خدا بر کسانی است که امام را کشتند و به او بد کردند و بر

گروهی است که این واقعه را شنیدند، ولی با آن مواقف بودند و خشنود گشتند:
 «لَعْنُ اللَّهِ مَنْ ظَلَمَكَ وَ لَعْنُ اللَّهِ أُمَّةً سَمِعَتْ بِدَلِكِ فَرَضِيَّتِ بِهِ».

ساکتان در برابر فتنه و رضایت دهندگان قبلی به عمل دشمنان خدا و رسول، با آنان هم‌سو و هم‌سرنوشت شمرده می‌شوند. از این‌رو شیعه زائر، نظر و نگاه خود را روشن بیان می‌کند و خود را در خط اولیای خدا و در مقابل دشمنان خدا و اهل بیت علیهم‌السلام اعلام می‌دارد و خدا را هم بر این موالات و معادات، گواه می‌گیرد: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ أَنِّي وَلِيُّ لِمَنْ وَالَاةُ وَ عَدُوٌّ لِمَنْ عَادَاةُ».

امروز در جهان معاصر، جبهه معارض با خط حسینی و خط اهل بیت علیهم‌السلام کدام است؟ ما با کدام دشمن امروزی باید صف‌بندی و تقابل داشته باشیم؟ پیروی از خط خاندان عصمت و طهارت، آمادگی برای فداکاری و جان‌بازی می‌خواهد و گذشتن از مال و جان خود و پدر و مادر و عزیزان، بهای این خشنودی است. از این‌رو تعبیر: «بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ» آمده، تا گواه بر این آمادگی برای فدا شدن و فدا کردن باشد.

۱۰. تأکید بر دودمان پاک

در فراز بعد، باز هم بر دودمان پاک پیامبر و شرافت این خاندان تأکید شده است. خاندانی دور از آلودگی‌های اخلاقی و اعتقادی دوران جاهلیت. آیه تطهیر در قرآن^۱ بر پاکی کامل و عصمت اهل بیت پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم گواه است. این جا هم سخن از این است که حسین علیه‌السلام، نوری در صُلب‌های پاک بوده و نیاکان ارجمند و دودمان پاک داشته و آلودگی‌های جاهلی او را نیالوده است: «أَشْهَدُ

أَنَّكَ كُنْتَ نُورًا فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ وَالْأَرْحَامِ الطَّاهِرَةِ لَمْ تُنَجِّسْكَ الْجَاهِلِيَّةُ بِأَنْجَاسِهَا...».

۱۱. مقام رفیع امامت

نقش امامت و هدایت و روشنگری و بصیرت‌افزایی امت، از رسالت‌های والای امامان شیعه، از جمله سیدالشهدا علیه السلام است. اینان، نگهبانان دین، هدایت‌کنندگان امت، ستون‌های امت موحد، تکیه‌گاه مسلمانان و ستون اسلام بوده‌اند: «أَشْهَدُ أَنَّكَ مِنْ دَعَائِمِ الدِّينِ وَأَرْكَانِ الْمُسْلِمِينَ وَمَعْقِلِ الْمُؤْمِنِينَ».

در این فقره از زیارت، امام با اوصافی چون: برّ، تقی، رضی، زکی، هادی و مهدی معرفی شده است، که البته همه امامان چنین بوده‌اند. افزون بر این که امام حسین علیه السلام پدر بقیه امامان بعدی است و این ویژگی‌های آن حضرت، در روایات بیان شده که ائمه از نسل و ذریه اویند.

این ویژگی‌ها، به‌ویژه گواه بودنشان بر همه جهانیان: «وَالْحُجَّةُ عَلَي أَهْلِ الدُّنْيَا» جایگاه بلندمرتبه آنان را در منظومه فکری و عملی و اجتماعی و سیاسی امت پیامبر و اسلام ناب نشان می‌دهد و تبعیت از این نشانه‌های هدایت را ضامن درستی راه و دستیابی به مقصد می‌داند.

۱۲. ایمان، تسلیم، تبعیت

عوامل اصلی رستگاری انسان، ایمان به امامت ائمه هدی، تسلیم قلبی و عملی در برابر آنان و پیروی بی‌چون و چرا از این جهت‌های الهی است. ما شیعیان به امامت آنان و به رجعتشان در آخرالزمان باور داریم: «أَنِّي بِكُمْ مُؤْمِنٌ وَ بِأَيَابِكُمْ مُوقِنٌ»، و با همه آیین‌ها و سنت‌های دینی، آن را ابراز می‌کنیم و تسلیم

بی چون و چرا و پیرو کامل آنانیم، چه در مرحله قلبی، چه در مرحله عملی و ارکانی: «وَ قَلْبِي لِقَلْبِكُمْ سَلَمٌ وَأَمْرِي لِأَمْرِكُمْ مُتَّبِعٌ».

این ایمان و تسلیم و تبعیت، عنصر دیگری را می طلبد که مکمل آنها است. و «نصرت» نام دارد. همان گونه که یاران امام حسین علیه السلام در کربلا به او ایمان داشتند و تسلیم فرمان و پیرو حرکت امام بودند و با همه توان از آن حضرت پشتیبانی کردند تا به فیض شهادت رسیدند. چون نصرت داشتند، «انصار ابی عبدالله» نام گرفتند. زائر حسینی در زیارت اربعین هم همین مراتب ایمان و اخلاص و پیروی و یاری را ابراز می دارد و با تمام توان و امکانات خویش در راه ائمه علیهم السلام و در مسیر یاری اهداف حسینی قرار می گیرد، تا وقتی که خدا اذن دهد و دولت کریمه اهل بیت علیهم السلام، با رهبری حضرت ولی عصر علیه السلام شکل گیرد: «وَ نُصْرَتِي لَكُمْ مُعَدَّةٌ حَتَّى يَأْذَنَ اللَّهُ لَكُمْ».

۱۳. اعلام مواضع

در زیارات جامعه کبیره، زیارت عاشورا و زیارت های دیگر، از جمله در همین زیارت اربعین، این تعبیر دیده می شود: «فَمَعَكُمْ مَعَكُمْ لَا مَعَ عَدُوِّكُمْ؛ با شمایم، با شمایم، نه با دشمنانتان». این یعنی داشتن مواضع، اعلام آن، پایداری بر سر مواضع حق، هم سونشدن با دشمنان و پشتیبانی ابدی و جدی از خط ائمه علیهم السلام.

این همراهی با ائمه علیهم السلام چگونه است؟ اگر امامان در زمان ما حضور داشتند، یا ما در زمان آنان بودیم، در صف بندی های سیاسی در کدام جهت قرار داشتیم و آنان در کدام سو بودند؟ در مسائل بین المللی چه موضعی داشتند؟ با استکبار جهانی و صهیونیسم بین الملل و گروه های تکفیری و داعش و

حکومت‌های مزدور بیگانه و سازشکار با سلطه‌گران جهانی و با حاکمان وابسته و پست چه برخوردی داشتند؟ نسبت به مسائلی همچون فلسطین چه موضعی داشتند؟ شناخت ما از ائمه، موضع آنان را به خوبی نشان می‌دهد.

خطّ ائمه، امروز هم جلوه‌ها و نمادهایی دارد، همچنان که خط دشمنانشان هویداست و در اشکال گوناگون نمود و بروز می‌یابد. این فراز از زیارت، باز تأکیدی بر تولّی و تبری و اهمیت هم‌سوئی با «خطّ ائمه» است.

۱۴. درود و صلوات پایانی

بخش پایانی زیارت چنین است: «صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَعَلَىٰ آؤَادِكُمْ وَ أَجْسَادِكُمْ وَ شَاهِدِكُمْ وَ غَائِبِكُمْ وَ ظَاهِرِكُمْ وَ بَاطِنِكُمْ آمِينَ رَبَّ الْعَالَمِينَ». در این فراز، ابتدا در احترام و بزرگداشت آنان، «صلوات خدا» را بر آنان خواستار شده‌ایم که برتر از دروودهای ما بندگان است، سپس دروودهای الهی را نسبت به همه آنان و همه جوانب حیات‌شان خواستار شده‌ایم، چه بر روح و جانشان، چه بر پیکرهایشان چه بر آنان که هستند یا نیستند، چه پیدا و چه پنهان. که دربرگیرنده اما مان معصوم شهید نیز می‌شود که آمده‌اند و رفته‌اند هم بر امام عصر علیه السلام که هم «ظاهر» است (هرچند از دید ما پنهان است) و هم «شاهد» است، (هر چند ما او را نمی‌بینیم).

اعتقاد به شاهد و ناظر بودن آنان به ما «احساس حضور» می‌بخشد و نتیجه تربیتی و سازنده و بازدارنده از گناه و مشوق به طاعت و خیر دارد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

زیارت اربعین نوعی «تجدید عهد» با امام حسین علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام و امامان معصوم علیهم السلام است. اگر بخواهیم مفاهیم و درس‌ها و پیام‌های این زیارت را فهرست‌وار بیان کنیم، چنین می‌شود:

۱. تجدید عهد با اولیای الهی؛
۲. ابراز وفاداری نسبت به آنان و راه و مرامشان؛
۳. ابراز عداوت و برائت نسبت به قاتلان و دشمنانشان؛
۴. توبی و تبری؛
۵. اعلام آمادگی برای جان‌فشانی در راه مقدس آنان؛
۶. بیان مواضع و هم‌بستگی با خط نورانی اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله؛
۷. پیروی کردن و تسلیم بودن و بصیرت نسبت به امامان؛
۸. شناخت چهره‌های حق و باطل و رهبران «نور» و «نار»؛
۹. مسئله جهاد و شهادت و خط جان‌فشانی در راه مکتب و عقیده که دستاورد و شناخت فلسفهٔ عاشورا و قیام حسینی است.

این سرفصل‌ها در زیارت اربعین بازگویی می‌شود و زائر حسینی که «عارف به حق امام» باشد، این باورها را از دل بر زبان جاری می‌کند تا زمینهٔ رسوخ قلبی و نمود اجتماعی آن فراهم آید.

توفیق الهی نصیبمان باد تا در اربعین حسینی، آن امام شهید را با این زیارتنامهٔ زیبا و پر معنا که آموزهٔ امام صادق علیه السلام به شیعه است، در کنار حرم باصفایش زیارت و عرض ادب کنیم. فرهنگ زیارت، بار سازندگی و معرفت‌آموزی و جهت‌بخشی دارد. از آن‌ها غفلت نکنیم.

زیارت عاشورا؛ پیام‌ها و نکته‌ها

حجت الاسلام والمسلمین جواد محدثی*

مقدمه

«زیارت عاشورا»، از معروف‌ترین، رایج‌ترین و حماسی‌ترین زیارت‌نامه‌هایی است که از پیشوایان دینی نقل شده و در روز عاشورا و اوقات دیگر خوانده می‌شود و مداومت بر آن، آثار و برکات فراوانی دارد. این زیارت‌نامه که از سوی امام محمدباقر علیه السلام به علقمه رضی الله عنه حضرت می‌آمोخته شده، به نوعی مرام‌نامهٔ پیروان اهل بیت علیهم السلام و ادعای شیعیه بر ضدّ ظلم و جنایتی است که نسبت به دودمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و به‌ویژه حضرت سیدالشهداء علیه السلام در حادثهٔ کربلا انجام شده و تأکیدی است بر جایگاه والای اهل بیت علیهم السلام در منظومهٔ فکری اعتقادی ما.

در این نوشته، بنای ما بر تحقیق سندی این زیارت‌نامه نیست، که دیگران در کتاب‌ها و مقالات متعدد، درباره اعتبار و اسناد آن بحث کرده‌اند؛^۱ بلکه هدف این مقاله، تحلیل محتوایی و پیام‌های مطرح‌شده در زیارت عاشورا است.

---

* محقق و نویسنده.

۱. از جمله: محمد محمدی ری‌شهری، دانشنامه امام حسین علیه السلام، ج ۱۲، ص ۷۷.

اگرچه شاخص اصلی این زیارت، توباً و تبراً و اعلام موضع نسبت به حق و باطل، اظهار پیروزی و سلام و درود بر کشته‌شدگان جبهه نور، و ابراز لعن و نفرت و نفرین بر دست‌اندرکاران آن فاجعه بزرگ و مصیبت عظمی است، اما نکته‌ها، پیام‌ها و درس‌های دیگری هم دارد.

مبلغان عزیز می‌توانند بر اساس پشتوانه علمی و اطلاع و مطالعات خویش، به تبیین و تشریح مفاهیم زیارت عاشورا در مجالس حسینی پردازند. البته محورهایی که در این نوشتار ارائه شده، می‌تواند به محورهای بیشتری هم افزوده گردد. سوژه‌های بیان‌شده، بر اساس درنگ و تأمل بر روی زیارت‌نامه و فرازهای آن ارائه گردیده و امید است سخنوران مراسم عاشورایی بتوانند از آن‌ها الهام و الگو بگیرند.

تحلیل محتوایی زیارت عاشورا

یکایک فرازهای زیارت عاشورا، سرشار از مفاهیم فاخر و معانی ارزنده‌ای است که نیازمند دقت نظر، تحلیل و بررسی موشکافانه است تا عرصه معنایی و گستره محتوایی آن، به خوبی دانسته شود و مجاللی شایسته برای بسط فرهنگ ناب حسینی و فهم اندیشه‌های ستیغ ولایی فراهم گردد. در این جا به اختصار به معرفی پیام‌ها و نکته‌های قابل برداشت از این زیارت معرفت‌آفرین می‌پردازیم و مهم‌ترین حوزه‌های معنایی آن را در منظر مبلغان گرامی ترسیم می‌نماییم. در دو محور نخست، به موضوع فرهنگ زیارت و بازشناسی زیارت‌نامه‌های ماثور اشاره می‌شود و در محورهای بعدی محتوای زیارت عاشورا تحلیل خواهد شد.

۱. فرهنگ زیارت

یکی از متون دینی، زیارت‌نامه‌ها هستند که در فرهنگ‌سازی معارف دینی و

آموزه‌های اخلاقی نقش بنیادی دارند. از این‌رو، در تبیین معارف دینی، به زیارت‌نامه‌ها استناد می‌شود. در حقیقت، زیارت‌نامه‌ها مجموعه گران‌سنگی هستند که در عرصه‌های مختلف، مانند مسائل: اخلاقی، سیاسی و اجتماعی، مورد استناد قرار می‌گیرند.

امام رضا علیه السلام فرموده:

«إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ شِيعَتِهِ وَ إِنْ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَ حُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةُ قُبُورِهِمْ.»^۱

همچنین امام صادق علیه السلام فرموده:

«مَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ علیه السلام يَوْمَ عَاشُورَاءَ كَانَ كَمَنْ تَشَحَّطَ بِدَمِهِ بَيْنَ يَدَيْهِ.»^۲
«إِذَا بَعَدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّمَّةُ وَ تَأَثَّ بِهِنَّ الدَّارُ فَلْيُعَلِّمْ أَغْلَى مَنْزِلِهِ وَ يُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ يُؤْمِرَ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا.»^۳

* نکات قابل بحث:

- مشروعیت زیارت، با استناد به روایات پیامبر صلی الله علیه و آله و معصومان و سیره آنان؛
- ثواب و پاداش‌های زیارت که در روایات آمده است؛
- سازندگی و جنبه‌های تربیتی زیارت و ابعاد الگودهی و الگوگیری؛
- شبهات و هابیت درباره زیارت و توسل و گرامی‌داشت یاد پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام و پاسخ به آن‌ها؛

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۷، ص ۱۱۶.

۲. همان، ج ۹۸، ص ۱۰۵.

۳. شیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۹۹.

- نقش احیاگری نسبت به یاد بزرگان دین و شهدا در سایه زیارت قبور آنان؛
- زیارت از راه دور با خواندن زیارت‌نامه، یا زیارت از نزدیک و سفرهای
زیارتی.

۲. متون زیارتی و زیارت‌نامه‌های مأثور

زیارت‌نامه‌هایی که از معصومان علیهم‌السلام نقل شده و دارای سند است، اهمیت دارد و دقت در مضامین آن‌ها آموزنده است. در این متون، هم معارف دینی مطرح است، هم سیمای اهل بیت علیهم‌السلام و فضایل و مناقب آنان، هم پیوند زائر با ایشان، هم ستایش از عملکرد و اوصاف خوب آن پیشوایان.

* نکات قابل بحث:

- فرق زیارت مأثور و غیرمأثور؛
- ارزش محتوایی و استنادی زیارت‌های مأثور؛
- مفاهیم اعتقادی، اخلاقی، تاریخی و ارزشی زیارت‌نامه‌ها؛
- اهتمام ائمه به تعلیم شیعه از راه زیارت‌نامه‌ها و آموزش این متون؛
- تلاش علمای شیعه در طول تاریخ برای ثبت و نقل و تدوین این روایات و
زیارات؛

- ترجمه‌ها و شرح‌هایی که بر بعضی زیارات نوشته شده است؛
- مستند بودن زیارت عاشورا: پاسخی به شبهه‌افکنی برخی مخالفان، و
این‌که زیارت عاشورا به نقل علقمه‌ی حضر می از امام باقر علیه‌السلام است. در مفاتیح
الجنان نیز به این مطلب اشاره شده است. در کتاب‌ها و مقالات هم بحث‌های
علمی و پژوهشی دقیقی در باره سند زیارت انجام گرفته است؛
- آداب زیارت و حضور در حریم‌ها و زیارت از دور و نزدیک؛

- نقش تربیتی و فرهنگی مزارها و بقاع منسوب به اهل بیت علیهم‌السلام.
در ادامه، وارد بحث اصلی این نوشتار، یعنی «پیام‌های محتوایی زیارت عاشورا» می‌شویم و به بررسی فراز به فراز عبارات و معانی آن می‌پردازیم:

۳. عظمت حادثه کربلا

در فراز «لَقَدْ عَظُمَتِ الرَّزِيَّةُ...»، از عظمت این فاجعه بی‌نظیر و مصیبت بزرگ یاد شده است؛ تبیین بازتاب این سوگ و حادثه عظیم، در آسمان‌ها و میان کَرّ و بیان.

* نکات قابل بحث:

- ابعاد فاجعه کربلا، خشونت دشمن و مظلومیت اهل بیت علیهم‌السلام؛
- پرداختن به عمق این تراژدی و مظلومیت، در کنار بُعد حماسی و انقلابی آن؛

- زیر پا گذاشتن همه مقررات جنگی از سوی سپاه دشمن (جنایات جنگی سپاه یزید)؛

- عبرت‌های عاشورا: چه شد که پنجاه سال پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین حادثه‌ای پیش آمد؟؛

- چرا حادثه عاشورا «مصیبت» است؛ آن هم عظیم‌ترین مصیبت؟؛

- در حادثه کربلا، غیر از شهادت امام علیه‌السلام و اصحاب حضرت، هتک حرمت اسلام و قرآن شد. گوشه‌ای از زیارت امام زمان علیه‌السلام خطاب به جدش امام حسین علیه‌السلام، ابعاد این فاجعه را نشان می‌دهد که ضربه به اسلام و دین بود. فاجعه کربلا، فقط کشتن فرزند پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نبود؛ بلکه احیای خط جاهلیت و کشتن تکبیر، تهلیل، نماز و قرآن بود؛ «فَالْوَيْلُ لِلْغُصَاةِ الْفُسَّاقِ لَقَدْ قَتَلُوا بِقَتْلِكَ

الْإِسْلَامَ وَعَظَّمُوا الصَّلَاةَ وَالصِّيَامَ وَنَقَضُوا السُّنَنَ وَالْأَحْكَامَ وَهَدَمُوا قَوَاعِدَ الْإِيمَانِ وَحَرَفُوا آيَاتَ الْقُرْآنِ ... وَفَقِدَ بِفَقْدِكَ التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ وَظَهَرَ بِعَدَاكَ التَّغْيِيرَ وَالتَّبْدِيلَ وَالْأَهْوَاءَ وَالْأَصَالِيلَ وَالْفِتْنَ وَالْأَبَاطِيلَ وَأَصْبَحَ كِتَابُ اللَّهِ بِفَقْدِكَ مَهْجُورًا...»^۱

۴. لعن کردن و برائت جستن

از موضوعات محوری در زیارت عاشورا، «سلام و لعن» است. سلام بر امام و شهدا، و لعن بر قاتلان و دشمنان. این سلام و لعن، نماد تولا و تبرا است که از فروع دین است. لعن افراد بد و کافر و ظالم در قرآن نیز بارها آمده است. اظهار برائت، نشان دهنده «موضع» برای یک مؤمن است. تا پایان زیارت عاشورا، این لعن‌ها چندین بار تکرار شده است؛ هم به عنوان کلی و هم با اسم بردن از بعضی‌ها، تا صراحت بیشتری داشته باشد.

* نکات قابل بحث:

- اصل لعن و اظهار برائت، اصلی قرآنی و دینی جایز است و شبهه مخالفان، گواه بی اطلاعی آنان است؛
- سلام و لعن، نوعی اعلام مواضع و نشان دهنده جهت‌گیری اجتماعی و سیاسی است؛ مثل مرگ بر آمریکا و اسرائیل؛
- پایه‌گذاران ظلم به اهل بیت علیهم‌السلام پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله؛
- ریشه ظلم‌های بعدی، از جمله عاشورا، در حوادث پیشین؛
- جریان‌شناسی باطل و ضد حق در طول تاریخ (أُمَّةٌ أَسَّسَتْ أَسَاسَ الظُّلْمِ...)
- جایگاه والای اهل بیت علیهم‌السلام در نظام اسلامی و توطئه کنارزدن آنان (دَفَعْتُكُمْ عَنْ مَقَامِكُمْ...).

۵. مباشران، یاوران، حامیان و راضیان ظلم

گاهی در ظلم و جنایتی که انجام می‌گیرد، کسانی به طور مستقیم دخالت دارند و «عامل» اند. گاهی نیز کسانی سیاهی لشکرند، پشتیبان‌اند، تبلیغات‌چی‌اند، زمینه‌سازند، ابزار و امکانات را فراهم می‌نمایند، پول می‌دهند و حمایت زبانی می‌کنند، یا حداقل در دل به آن عمل جنایت‌کارانه راضی و خوشحال‌اند. همه اینان، «شریک جرم» اند و مورد مؤاخذه و مستحق لعن و برائت می‌باشند. در زیارت عاشورا، این بینش و بصیرت داده می‌شود که تنها صحنه‌گردانان و مباشران را نینند؛ بلکه دست‌های پشت پرده و عوامل اصلی مخفی یا زمینه‌سازان حوادث را هم بشناسیم.

* نکات قابل بحث:

- هم‌دستی عاملان قتل، زمینه‌سازان و حامیان (نگاه جریان شناسانه)؛
- دشمن‌شناسی و شناخت چهره‌های پنهان و پشت پرده؛
- نگاه واحد به مباشران توطئه و جنایت، و عوامل پشت پرده و حامیان و ساکتان و راضیان؛
- تحلیل واژه‌هایی مانند: «الْمُمَهِّدِينَ لَهُمْ»، «اشیاع»، «اتباع» و «اولیاء» در این بخش، و تعبیری مثل «أَسْرَجَتِ وَالْجَمَّتِ وَتَنَقَّبَتِ» در فراز بعدی، و نیز مشارکت آنان که حتی اسب و زین و لجام برای نیروهای عمر سعد و ابن زیاد فراهم کردند.

۶. سلیم و حرب

مسلمان نمی‌تواند نسبت به جریان حق و باطل، بی‌تفاوت باشد. جهاد با دشمنان حق و مبارزه با باطل، و هم‌بستگی و نصرت حق و یاری خط‌ائمه و

ولایت، یک تکلیف است و بی تفاوتی، نوعی ترک تکلیف به شمار می‌رود (سِلْمٌ لِمَنْ سَأَلَكُمْ وَ حَرْبٌ لِمَنْ حَارَبَكُمْ).

* نکات قابل بحث:

- به جای تعبیر «مُسالَم» و «مُحارِب»، کلمه «سِلْم» و «حَرْب» آمده است که نشانه عمق این مواضع است و تأکید بیشتری را می‌رساند.
- تکلیف‌مداری و موضع‌داشتن در برابر جریان حق و باطل؛ یعنی نفی بی‌طرفی؛

- شاخص بودن اهل بیت علیهم‌السلام و صاحبان ولایت برای این دوستی و دشمنی (سَأَلَكُمْ وَ حَارَبَكُمْ)؛

- آشتی‌ناپذیری حق و باطل تا قیام قیامت (إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)، و مقطعی نبودن این موضع‌گیری؛

- روایاتی که در مورد حب و بغض یا تَوَلَّأ و تَبَرَّأ است (هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ وَ الْبُغْضُ).

۷. جبهه متحد دشمنان اسلام

دشمن‌شناسی، از نکات محوری این زیارت است. دشمنی دیرین آل امیه، آل زیاد و آل مروان با خط اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام، از زمان پیامبر بوده و تا کربلا و بعد از آن هم ادامه داشته است.

برای این‌که شبهه‌ای باقی نماند و همه چهره‌ها شناخته شوند، افزون بر این دودمان‌های عنادپیشه (آل امیه، آل زیاد و آل مروان)، به برخی هم که چهره‌های اصلی بوده‌اند، تصریح شده است، مانند: ابن مرجانه، عمرسعد و شمر. این بحث، بصیرت‌افزایی دارد و فهم دشمن‌شناسانه را افزایش می‌دهد.

※ نکات قابل بحث:

- سابقه دشمنی بنی امیه، آل زیاد و آل مروان با پیامبر ﷺ و مسلمانان و حضور مستمر آنان در حرکت‌های ضد اهل بیت علیهم‌السلام؛
- نقش منافقانه گروه‌های یادشده بر ضد مسلمانان و اهل بیت علیهم‌السلام و نفوذ در مراکز حساس قدرت؛
- شناساندن چهره ابن زیاد (ابن مرجانه)، عمر سعد و شمر و دیگر جنایت‌کاران صحنه عاشورا، مثل: خولی، سنان، شبث، حرمله، محمد بن اشعث و مروان حکم؛^۱
- نقش مصداق‌شناسی در جریان مبارزات و اکتفانکردن به کلی‌گویی؛
- شناخت شمرها، ابن زیادها، حرمله‌ها و مروان‌های زمان حاضر و دنیای معاصر (تداوم خط حق و باطل).

۸. فرهنگ فدا و خون‌خواهی

- در زیارت عاشورا و برخی زیارت‌های دیگر، تعبیراتی همچون: «بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي وَ نَفْسِي وَ مَالِي وَ أَسْرَتِي» دیده می‌شود.
- یک مؤمن و شیعه واقعی، باید در راه دینش از همه چیز بگذرد و خدا و دین برای او، از همه چیز، حتی از مال و جان خودش و پدر و مادرش هم مهم‌تر باشد. این مضمون، در قرآن کریم نیز مطرح است: «قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ...»^۲

---

۱. برای شناخت چهره‌های مخالف، ر.ک: محمدباقر پورامینی، چهره‌ها در حماسه کربلا، فصل پنجم.

۲. توبه: آیه ۲۴.

* نکات قابل بحث:

- محبت، تنها به ادعا نیست؛ بلکه در عمل باید ثابت شود (پیوند ایمان و عمل):

- مُحِب اهل بیت علیهم السلام، باید آماده فداکردن همه چیزش در این راه باشد (عشق و پای بندی به لوازم آن)؛

- خون خواهی اهل بیت علیهم السلام، یک ارزش و توفیق است که باید از خدا خواست (أَنْ يَرْزُقَنِي...):

- حرکت در خط خون خواهی شهدای کربلا، حرکت در مسیر امام زمان عجل الله تعالی فرجه است؛ چون او منتقم خون شهدای کربلا است (أَيُّنَ الطَّالِبُ بِدَمِ الْمُقْتُولِ بِكَرْبَلَاءَ = دعای ندبه)؛

- با وجود نهضت توأین و قیام مختار، هنوز تقاص خون امام حسین علیه السلام گرفته نشده و این خون خواهی ادامه دارد؛ چون خون خواهی واقعی، وقتی است که خط امام حسین علیه السلام و راه اهل بیت علیهم السلام احیا و حاکم شود و دین خدا در جهان نافذ باشد (أَيُّنَ الْمُدَّخِرُ لِتَجْدِيدِ الْفَرَائِضِ وَالسُّنَنِ = دعای ندبه)؛

- شعار یاران امام زمان عجل الله تعالی فرجه نیز همین خون خواهی است (یا اِشَارَاتِ الْحُسَيْنِ)؛ پیوند عاشورا و انتظار، عاشوراییان و منتظران؛

- در دعاها و زیارت نامه های دیگر نیز درخواست و آرزوی خون خواهی مطرح است (جَعَلْنَا وَإِيَّاكُمْ مِنَ الطَّالِبِينَ بِشَأْرِهِ مَعَ وَلِيِّهِ الْإِمَامِ الْمُهْدِيِّ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ)؛^۱

- ارزش قیام خون خواهانه در رکاب امام حق از اهل بیت علیهم السلام (مَعَ إِمَامٍ مَنصُورٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ)؛

۱. توصیه امام باقر علیه السلام به شیعه، جهت تسلیت گویی در روز عاشورا.

- قیام‌های خون‌خواهانه پس از حادثه عاشورا، قیام مردم مدینه، توابین و مهم‌تر از همه قیام مختار.

۹. تقرب به خدا و اهل بیت علیهم‌السلام

راه تقرب به خدا و رسول و اهل بیت علیهم‌السلام، برائت‌جستن از دشمنان آنان است. تنها نمازخواندن و حج‌رفتن، عامل قرب نیست. وسیله تقرب، در خط صحیح اهل بیت علیهم‌السلام بودن است (أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ... بِمُؤَلَاتِكَ وَبِالْبِرَائَةِ...).

* نکات قابل بحث:

- لزوم و اهمیت تقرب به خدا؛
- ضرورت تقرب به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه معصومین علیهم‌السلام؛
- چه چیزهایی عامل قرب است؟ (عوامل قرب‌آور)؛
- اساس تقرب، با ولایت و برائت است (بِمُؤَلَاتِكَ وَبِالْبِرَائَةِ مِمَّنْ أَسَّسَ
أَسَاسَ ذَلِكَ)؛

- در برائت از باطل، باید به بنیان‌گذاران، رهروان، پیروان و همه همسویان با باطل توجه داشت (أَسَّسَ، بَنَى، جَرَى، أَشْيَاعِهِمْ، أَتْبَاعِهِمْ)؛
در این فراز، باز هم موالات و معادات، تولا و تبرا، سلم و حرب، ولی و عدو، مطرح شده است که همین مسأله را می‌رساند. نکته جدید در این فراز، ناصبی‌ها است (الْتَّاصِبِينَ لَكُمْ الْحَرْبَ) که دنباله‌های آنان، امروز هم در گوشه و کنار وجود دارند.

۱۰. سبک زندگی اهل بیته

در فراز دیگر (اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَحْيَايَ مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ...)، درخواست حیات طیبه و نوع عالی زندگی و مرگ، همچون حیات و موت دودمان پیامبر

خواستہ شدہ است کہ بیانگر نوع و سبک زندگی اسلامی ہم می باشد. خاندان پیامبر ﷺ، برای ما الگو هستند؛ ہم برای نوع زندگی و ہم از نظر نوع مرگ؛ زندگی و مرگ برای خدا و در راه خدا و طبق دین خدا.

زندگی ما، ہم بعد فکری و اعتقادی دارد، ہم بعد اخلاقی و رفتاری و ہم بعد احکام و قوانین و حلال و حرام. حیات مسلمان باید از بدو تولد تا واپسین دم حیات، بر مدار دین و بر محور هدایت و ولایت معصومان ﷺ باشد.

* نکات قابل بحث:

- فرق بین «حیات و موت» و «مخیا و ممات» (اشاره به سبک و شیوه)؛

- محمد و آل محمد، اسوه و الگوی ما در حیات و ممات؛

- زندگی عقیده محور، تکلیف محور، دین محور و عزت محور، سبک زندگی

محمد و آل محمد است؛

- هویت مکتبی، استقلال فرهنگی و الگوگیری از اسوه های مکتبی و دینی؛

- مراعات آداب و سنن اسلامی در همه عرصه ها، همچون: ولایت، تربیت،

شغل و درآمد، معاشرت، خوردن و آشامیدن و پوشیدن، روابط با دیگران

(دوست و دشمن)؛

- ضرورت شناخت سیره معصومین ﷺ جهت الگوگیری از آنان و تنظیم

شکل زندگی بر اساس «مَخْيَا مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ»؛

- جهاد و شهادت، یکی از شاخصه های زندگی و مرگ بر اساس الگوهای

اهل بیت ﷺ؛

- مراجعه به زیارت جامعه در تبیین شیوه و خصال آل محمد (فَعَلِكُمُ الْخَيْرُ وَ

عَادَتُكُمُ الْإِحْسَانُ وَ سَجِيَّتُكُمُ الْكَرَمُ...).

۱۱. تأکید بر دشمن‌شناسی و برائت

در فرازهای پایانی زیارت عاشورا، مجدداً به ترسیم خطوط دشمنی آل امیه و یزیدها و ابوسفیان‌های تاریخ می‌پردازد و عمق کینه آنان را نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام نشان می‌دهد.

* نکات قابل بحث:

- جشن و شادی امویان بر حادثه عاشورا و مبارک‌دانستن روز شهادت امام حسین علیه‌السلام (إِنَّ هَذَا يَوْمٌ تَبَرَّكْتُ بِهِ...):

- شناخت چهره شجره خبیثه و ملعونه امویان و مروانیان (أَكَلِيَّةِ الْأَكْبَادِ اللَّعِينِ ابْنِ اللَّعِينِ عَلَى لِسَانِكَ وَ لِسَانِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ...):

- شجره ملعونه در قرآن، بنی‌امیه‌اند (اسراء، آیه ۶۰):

- احکام شرعی روز عاشورا، مانند: پرهیز از شادی، کراهت روزه‌گرفتن، لزوم سوگواری و اظهار حزن، تعظیم شعائر؛

- لعنت دوباره ظالمان و درخواست عذاب الهی برای آنان (فَضَاعِفٌ عَلَيْهِمُ اللَّعْنِ مِنْكَ وَ الْعَذَابِ):

- طرح دوباره تقرب به خدا به وسیله برائت از دشمنان و موالات با اهل بیت علیهم‌السلام (اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ...):

- طرح دوباره اولین ظالمان به خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و حامیان آن ظالمان و پیروان و دنباله‌روان (وَ شَاعَتْ وَ بَايَعَتْ).

۱۲. سلام بر شهیدان

نکوداشت و یاد شهیدان و نام‌بردن از آنان و طرح فداکاری ایشان، احیای فرهنگ جهاد و شهادت است. در فقرات پایانی، از فداکاران و جان‌باختگان در

رکاب امام علیه السلام یاد می‌شود و بر چهره‌های شاخص شهدای اهل بیت (امام حسین، علی اکبر و اولاد امام و اصحاب امام) سلام و درود فرستاده می‌شود. پس از آن، بار دیگر بر سران ظلم و بنیان‌گذارن ستم بر اهل بیت علیهم السلام و نیز بر یزید، ابن زیاد، شمر، عمر سعد، آل ابی سفیان، آل زیاد و آل مروان که همه جزو ملت واحد کفرند، لعن می‌فرستیم و از آنان براءت می‌جوئیم؛ «الکفر ملة واحدة».

* نکات قابل بحث:

- ویژگی‌های اصحاب با وفای امام حسین علیه السلام و الگوگیری از آنان؛
- معرفی خاندان‌های ضد اهل بیت علیهم السلام و پیشینه کفر و نفاق آنان و نقش این بصیرت در عمل یک مسلمان؛
- تأکید بر صد سلام و صد لعن، و نقش موضوع تکرار در خصوص اظهار ولایت یا براءت از دشمنان اهل بیت علیهم السلام در تعمیق باورها و ثبات عقیده؛
- درخواست این‌که این زیارت آخرین زیارت نباشد و توفیق استمرار در این راه نورانی و الگو بودن این برنامه برای همه ایام و طول عمر.

بایدها و نبایدهای عزاداری

حجت الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری*

مقدمه

واقعه عاشورا، پرچمی است افراشته بر بلندترین قله‌های انسانیت و نوری است جان‌بخش که روح و جان مؤمنان و دوستداران را نوازش می‌دهد. ندای آسمانی «هَلْ مِنْ نَاصِرٍ يَنْصُرُنِي» امام حسین علیه السلام به همگان می‌آموزد که خواری در برابر ستم‌پیشگان، در مرام سروقامتان جایی ندارد و آدمی را نسزد که جز در برابر معبود خویش سر تعظیم فرود آورد. علاقه‌مندان به سرور آزادگان نیز به پاس این حماسه در طول تاریخ، از عزاداری برای حضرت غافل نبوده‌اند. امروز نیز در هر نقطه‌ای از جهان، عزاداری حسینی برگزار می‌شود؛ زیرا قیام حسینی، تنها از آن گروه خاصی نیست؛ بلکه متعلق به همه آزادی‌خواهان جهان است.

یکی از اقدامات ائمه اطهار علیهم السلام نیز در جهت زنده‌نگه‌داشتن یاد شهدای کربلا تشویق و ترغیب شیعیان برای زیارت قبر شریف امام حسین علیه السلام است. امام باقر علیه السلام فرمود: «مُرُوا شِيعَتَنَا بِزِيَارَةِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ علیه السلام فَإِنَّ إِثْبَانَهُ مُفْتَرَضٌ عَلَيَّ كُلِّ مُؤْمِنٍ يُقِرُّ لِلْحُسَيْنِ علیه السلام بِالْإِمَامَةِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛^۱ شیعیان ما را به زیارت قبر

---

* پژوهشگر حوزه علمیه قم.

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۲۲.

حسین علیه السلام امر کنید زیرا زیارت قبر حسین علیه السلام بر هر مؤمنی که اقرار به امامت حسین علیه السلام از سوی خدای عزیز و جلیل دارد لازم است.»
 اربعین امام حسین علیه السلام نمادی از عزاداری است که امروزه با شکوه تمام صورت می‌گیرد. البته بایسته است که این عزاداری در خور شأن و مقام سرور شهیدان برگزار گردد و این امر، با آسیب‌شناسی میسر می‌گردد.
 این نوشتار در دو محور سامان یافته است:

الف) بایدهای عزاداری

۱. نهادینه‌سازی یاد حماسه کربلا

معصومان علیهم السلام می‌خواستند که عاشورا به صورت یک مکتب پویا و خط‌دهنده برای همیشه بماند و همواره تأکید کرده‌اند که عاشورا را از یاد نبرید. امام سجاد علیه السلام در طول دوران امامتش، پیوسته سوگوار قضیه عاشورا بود و در این مصیبت، آن قدر گریست که از «بکائین (بسیار گریه‌کنندگان)» به شمار آمد.^۱
 امام محمدباقر علیه السلام فرمود: «هرگاه چشم مؤمنی برای شهادت امام حسین علیه السلام، به قدری پُر از اشک شود که بر گونه‌های صورتش بچکد، خدای رؤوف، او را در غرفه‌های بهشت جای خواهد داد.»^۲

دعبل خُزاعی نقل می‌کند که من در ایام شهادت امام حسین علیه السلام به محضر امام رضا علیه السلام رسیدم. دیدم حضرت و یارانش محزون نشسته‌اند. هنگامی که مرا دید، فرمود: «خوش آمدی ای دعبل! آفرین بر کسی که با دست و زبانش ما را یاری می‌کند!» آن‌گاه به من فرمود: «ای دعبل! دوست دارم امروز برای ما مرثیه

۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۲، ص ۹۲۲.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۲۸۵.

بخوانی»؛ سپس امام برخاست و پرده‌ای میان ما و حرمسرای خویش زد و خانواده‌اش را پشت پرده نشاند، تا آنان نیز برای مصیبت جدشان امام حسین علیه السلام گریه کنند.^۱

در این میان، ما هم باید سعی کنیم با برگزاری عزای سرور شهیدان، در نهادینه‌سازی آن سهمی داشته باشیم.

۲. عزاداری شرعی و منطقی

امروز وظیفه‌ی ماست که عزاداری حضرت را طبق موازین شرع و به دور از اهانت و توهین به ساحت سرور شهیدان برگزار کنیم؛ زیرا دشمنان اسلام منتظرند تا اقدامی خلاف واقع و منطقی، از سوی مسلمانان سر بزند تا از آن علیه مسلمانان بهره گیرند؛ مثلاً درباره قمه‌زنی، کافی است سری به سایت‌های اینترنتی بزنید و ببینند دشمنان چه‌طور از قمه‌زنی علیه اسلام استفاده می‌کنند.

در شبکه‌های تلویزیونی و رسانه‌های ضداسلامی سراسر جهان، با استناد به صحنه‌های قمه‌زنی که در برخی از کشورهای اسلامی، نظیر پاکستان و عراق معمول است، تولیدات زیادی را علیه اسلام و مسلمین تهیه کرده اند که در آنها چهره‌ای خشن و زشت از اسلام معرفی شده است. شاید بر این اساس باشد که مقام معظم رهبری، فتوا به حرمت قمه‌زنی داده است: «قمه‌زنی علاوه بر اینکه از نظر عرفی از مظاهر حزن و اندوه محسوب نمی‌شود و سابقه‌ای در عصر ائمه علیهم السلام و زمان‌های بعد از آن ندارد و تأییدی هم به شکل خاص یا عام از معصوم علیه السلام درباره آن نرسیده است، در زمان حاضر موجب وهن و بدنام شدن مذهب می‌شود؛ بنابراین در هیچ حالتی جایز نیست.»^۲

۱. سید هاشم بحرانی، حلیة الأبرار فی أحوال محمد وآله الأطهار علیهم السلام، ج ۴، ص ۴۰۰.

۲. آیت‌الله خامنه‌ای، استفتانات، ص ۳۲۶، مسئله ۱۴۶۱.

یا عزاداری که با شرع و عقل سازگاری ندارد، مانند اینکه برخی مداحان قلاده بر گردن می‌اندازند و صدای سگ در می‌آورند. براساس برخی گزارش‌ها، وهابیان فیلم‌های این‌گونه عزاداری‌ها را تهیه کرده و براساس آن درباره شیعیان قضاوت می‌نمایند.

۳. عزاداری همگانی

در همه جا باید به شکل فراگیر در مراسم عزاداری اهل بیت علیهم‌السلام، به‌ویژه عاشورا شرکت کنیم؛ به‌گونه‌ای که از نوجوانان و جوانان گرفته تا بزرگسالان و پیران، هر کدام به اندازه‌توان خود در این مراسم سهمی داشته باشند و شهر و روستا را به غُلْغُلَه و لَوْلَه درآورند که خدا می‌داند ثواب این کار چه اندازه بزرگ است! گریه برای شهید، اشتیاق به شهادت را در دل‌ها پدید می‌آورد و عاطفه‌های انسانی را برمی‌انگیزد. اگر سِرِّ نَهَضت حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام آشکار شود، معلوم خواهد شد که چرا اصرار شده تا برای آن حضرت گریه کنیم.^۱ اربعین امام حسین علیه‌السلام نماد عزاداری عمومی است که در جهان بی‌سابقه است.

۴. توجه به مسائل دینی

گرچه امام حسین علیه‌السلام و یارانش، تنها برای احیای دین اسلام از جان، مال و خانواده خویش گذشتند، برخی از عزاداران به واجبات اهمیت نداده و از گناهان ابا ندارند یا در زمان و مکان خاص دین‌دار می‌شوند؛ حال آن‌که فرد دین‌دار، در هر زمان و مکانی که باشد، باید خود را ملزم به رعایت دستورها و رهنمودهای دینی نماید؛ مثلاً حرم یا پارک، جشن یا عزا و امام‌زاده یا کنار دریا، در همه‌جا باید اهل حجاب باشد. رعایت حجاب، به داخل حرم اختصاص ندارد که وقتی

۱. آیت‌الله جوادی آملی، کوثر کربلا، ص ۳۱۰-۳۰۳.

از آن مکان بیرون رفت، چادرش را تا زده و داخل کیفش پنهان کند! متأسفانه، برخی در شب‌های ماه محرم، با تمام وجود عزاداری می‌کنند و از دل و جان برای آن حضرت می‌گریند و بر سر و سینه می‌زنند؛ اما نماز صبح‌شان قضا می‌شود یا اینکه با زبانی که «حسین حسین» گفته‌اند، بر سر پدر و مادر خود فریاد می‌زنند و احترامی برای آنان قائل نیستند و یا در بیرون از هیئات عزاداری، به‌گونه‌ای رفتار می‌کنند که گویی چیزی به نام دین و اعتقادات برای‌شان معنا ندارد! بعضی‌ها به علت شدت عزاداری صدای‌شان گرفته و چشمان‌شان از گریه خیس شده، اما شب‌ها در اینترنت، دنبال مطالب و تصاویر غیراخلاقی و مستهجن هستند. عده‌ای میلیون‌ها تومان برای عزاداری سیدالشهدا علیه السلام هزینه می‌کنند؛ در حالی که هنوز حقوق واجبی همچون خمس یا زکات را پرداخت نکرده‌اند یا به‌گناه بزرگ رباخواری و رشوه‌خواری آلوده‌اند و حق الناس را ادا نکرده‌اند.

۵. استفاده از منابع معتبر

در بعضی مجالس و هیئت‌های مذهبی، مصیبت‌هایی خوانده می‌شود که مستند به مقتل معتبری نیست، از هیچ عالم یا مرجعی هم شنیده نشده است و هنگامی که از منبع آن سؤال می‌شود، پاسخ می‌دهند که اهل بیت علیهم السلام این‌گونه به ما فهمانده‌اند یا ما را راهنمایی کرده‌اند و واقعه کربلا فقط در مقاتل نیست و منبع آن هم فقط گفته‌های علما نمی‌باشد؛ بلکه گاهی بعضی از امور برای مدّاح یا خطیب حسینی از راه الهام و مکاشفه مکشوف می‌شود. آیا نقل وقایع از این طریق صحیح؟

رهبر معظم انقلاب (دام ظلّه العالی) به این سؤال چنین پاسخ می‌دهند: «نقل مطالب به‌صورت مزبور بدون اینکه مستند به روایتی باشد یا در تاریخ ثابت شده باشد، وجه شرعی ندارد، مگر آنکه نقل آن به‌عنوان بیان حال به حسب

برداشت متکلم بوده و علم به خلاف بودن آن، نداشته باشد و تکلیف شنوندگان نهی از منکر است؛ به شرطی که موضوع و شرایط آن نزد آنان ثابت شده باشد.^۱ بر این اساس، سخنرانان و مداحان وظیفه دارند که با خواندن مطالب مستند و مقتل‌های معتبر، سخنرانی و مداحی نمایند. از سوی دیگر باید مبلغان و مداحان، مطالعهٔ روشمند و کاربردی داشته باشند و مسائل و شرایط زمان را در بیان مطالب مد نظر قرار دهند. متأسفانه امروز برخی مبلغان مطالب تکراری را به خورد مردم می‌دهند و بعضی مداحان نیز با استفاده از اشعار و مطالب غیر معتبر عزاداری می‌نمایند!

آیت‌الله سبحانی می‌گوید: روزی در جلسه‌ای با بزرگان اهل علم نشسته بودیم. پیشنهاد شد که یکی از آقایان سخنرانی کند. همه علاقه‌مند سخنرانی استاد مطهری بودند؛ اما شهید مطهری فرمود: «من سخنرانی نمی‌کنم؛ زیرا درباره یک موضوع، بیست ساعت مطالعه می‌نمایم و بعد سخنرانی می‌کنم.»^۲ آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی، فرمود: «سخنان این عزیزان باید برگرفته از مدارک معتبر (کتاب و سنت) باشد و شأن و مقام امام حسین علیه السلام و شهدای والا مقام کربلا، در محتوای اشعار، به طور کامل حفظ شده و اهداف این قیام عظیم برای عموم مردم تبیین گردد.»^۳

ب) نبایدهای عزاداری

عزاداری برای امام حسین علیه السلام در مهم‌ترین کارکرد خود، سبب شده است تا

1. <http://farsi.khamenei.ir> ۱۳۱

۲. ر.ک: احمد طهماسبی، چگونه خوب سخنرانی کنیم، ص ۸۹.

۳. سعید داوودی و مهدی رستم‌نژاد، عاشورا؛ ریشه‌ها، انگیزه‌ها، رویدادها و پیامدها، ص ۸۸.

یاد، نام و پیام‌های نهضت عاشورا جاوید بماند و آموزه‌های آن به بشریت انتقال یابد. از این طریق، انسان‌ها، با آموزه‌هایی همچون: ستم‌ستیزی، آزادگی، شهادت‌طلبی، ایثار و حقیقت‌جویی آشنا شده‌اند. در این باره، سخن یکی از نویسندگان غربی جالب توجه است: «اگر مورخان ما حقیقت این روز (عاشورا) را می‌دانستند، این عزاداری را مجنونانه نمی‌پنداشتند؛ چون پیروان حسینی به‌واسطهٔ عزاداری، می‌دانند که استعمار را نباید قبول کرد؛ زیرا شعار آقای آن‌ها، ندادن تن به زیر بار ظلم و ستم بود.»^۱

یکی از آسیب‌های عزاداری آن است که آن را به‌صورت امری غیرعقلانی یا حتی غیرانسانی نشان دهیم؛ یعنی با تمرکز بر اعمال ظاهری عزاداری، آن را از معنا و حقیقت تهی سازیم و حرکات و رفتارهای ناپسندی انجام دهیم که نه تنها با عقلانیت سازگاری ندارد، بلکه حتی با احساسات انسانی نیز ناسازگار است؛ از جمله می‌توان به: قمه‌زدن، راه‌رفتن روی آتش، غلتیدن روی شیشه‌های شکسته و کارهایی از این دست، اشاره کرد. این امر سبب می‌گردد که برخی، آن را غیرمنطقی و مجنونانه پندارند.

دکتر تیجانی می‌نویسد: «شمشیرهایی را که در گذشته شیعیان در برابر ظالمان بلند می‌کردند، امروز برای زدن به سرهای خود، استفاده می‌کنند؛ تا جایی که انگلیسی‌ها مقدار زیادی شمشیر، در میان دسته‌های عزاداری - در کربلا - تقسیم می‌کردند.»^۲

باید از چنین عزاداری‌هایی آسیب‌زدایی کرد تا از ناهنجاری مصون بماند؛ البته معنای آسیب‌شناسی نادیده‌گرفتن اصل عزاداری نیست. در عزای امام

۱. عبدالکریم هاشمی نژاد، درسی که حسین علیه السلام به انسان‌ها آموخت، ص ۴۲۱.

۲. محمد تیجانی، اهل بیت علیهم السلام کلید مشکل‌ها، ص ۱۸۶.

حسین علیه السلام زمین و آسمان، فرشتگان و همه موجودات، گریه کردند. در روایات می‌خوانیم، برخی از انبیای الهی، صدها سال پیش از تولد امام حسین علیه السلام، بر مظلومیت حضرت اشک ریختند. رسول اعظم صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام نیز در سوگ ایشان خون گریه کردند. مرحوم طبرسی ذیل آیه: «فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ» می‌گوید: «برای دو نفر، یحیی و امام حسین علیه السلام، آسمان‌ها و فرشتگان چهل شبانه‌روز گریه کردند.»^۱

در بازگاه قدس که جای ملال نیست

سرهای قدسیان همه بر زانوی غم است

جنّ و ملک بر آدمیان نوحه می‌کنند

گویا عزای اشرف اولاد آدم است^۲

۱. ارائه مطالب ذلت‌آمیز

باید اذعان نمود که در دهه‌های اخیر، برخی عزاداری‌ها از محتوای غنی عاشورایی تهی شده است؛ چراکه فلسفه عزاداری که آموختن درس‌ها و پیام‌های عاشوراست، مورد توجه قرار نمی‌گیرد و گاه، بیان آموزه‌های عاشورا از سوی روحانیان، تنها مقدمه‌ای برای جمع‌شدن مردم برای سینه‌زنی مبدل شده است. در حالی که هدف اصلی عزاداری حسینی، شناخت چرایی قیام و آشنایی با وظایف خویش است؛ والا سینه‌زنی و زنجیرزنی صرف کافی نیست. امام خمینی ره می‌فرمود: «انگیزه این گریه و این اجتماع در مجالس روضه‌را، خیال نکنید فقط این است که ما گریه کنیم برای سیدالشهدا؛ نه سیدالشهدا احتیاج به این گریه‌ها دارد، نه این گریه خودش - فی نفسه - کاری از آن می‌آید.»^۳

۱. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۹۹.

۲. محتشم کاشانی.

۳. امام خمینی ره، صحیفه نور، ج ۱۳، ص ۲۲۴.

البته باید در مجلس عزای امام حسین علیه السلام مصایب آن حضرت بیان شود که این امر، از بایسته‌های عزاداری است؛ اما از طرح مطالب ذلت‌آمیز که از ساحت اهل بیت علیهم السلام و نگاه متعالی قرآن کریم به دور است، باید خودداری کرد: «وَاللَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ»^۱ حسینی که نه تنها خود نماد عزت است، حتی به بازماندگان خویش نیز بر حفظ عزت سفارش و تأکید می‌کند؛ آنجا که به حضرت زینب علیها السلام می‌فرماید: «خواهرم تو را قسم می‌دهم که پس از من، گریبان چاک مکن و سیلی بر صورت مزن...»^۲ این در حالی است که در مجالس امام از شجاعت، ایثار، آزادی‌خواهی، امید و پیروزی، کمتر سخن گفته می‌شود و شعار «هَيْهَاتَ مِنَّا الذَّلَّةُ»^۳ و همچنین کلام ماندگار امام که فرمود: «وَاللَّهِ لَا أُعْطِيكُمْ بِيَدِي إِعْطَاءَ الدَّلِيلِ»^۴، مورد غفلت قرار گرفته است. مگر امام فرمود: «مرگ در راه خدا و رهایی از بندگی ستمگران، افتخار است و مرگ عزتمند، بهتر از زندگی ننگین است؛

الْقَتْلُ أَوْلَى مِنْ رُكُوبِ الْعَارِ وَالْعَارُ أَوْلَى مِنْ دُخُولِ النَّارِ^۵
 شهید مطهری می‌نویسد:

«... اینکه گفته‌اند رثای حسین بن علی علیه السلام باید همیشه زنده بماند، حقیقتی است و از خود پیغمبر گرفته‌اند و ائمه اطهار علیهم السلام نیز به آن توصیه کرده‌اند. این رثا و مصیبت، نباید فراموش بشود...؛ اما در رثای یک قهرمان، اول باید قهرمان بودنش برای شما مشخص بشود و بعد در رثای قهرمان بگریید؛ وگرنه

۱. منافقون: آیه ۸.

۲. شیخ مفید، الإرشاد، ص ۲۵۹ - ۲۶۰.

۳. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۲، ص ۳۰۰.

۴. فضل بن حسن طبرسی، إعلام الوری بأعلام الهدی، ج ۲، ص ۳۵۴.

۵. ابن نما حلی، مشیر الأحران، ص ۷۲.

رثای یک آدم نفله شده بیچاره بی دست و پای مظلوم که دیگر گریه ندارد و گریه ملتی برای او، معنا ندارد. در رثای قهرمان بگریید، برای اینکه احساسات قهرمانی پیدا کنید؛ برای اینکه پرتوی از روح قهرمان در روح شما پیدا شود و شما هم تا اندازه‌ای نسبت به حق و حقیقت غیرت پیدا کنید؛ شما هم عدالت خواه بشوید؛ شما هم با ظلم و ظالم نبرد کنید...»^۱

بهترین روش عزاداری، بیان مصایب و ابعاد گوناگون شخصیت و قیام امام است؛ همچنان که امام سجاد علیه السلام در شام، افتخارات خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و مصایب امام را بیان کرد. حضرت زینب علیها السلام نیز در کوفه به افتخارات آل علی اشاره و سپس، از مصیبت امام و یاران ایشان صحبت نمود.^۲ در ضمن نباید به بهانه عزاداری، براساس زبان حال امام و یاران ایشان، هر چه خواستیم بگوییم؛ بلکه زبان حال گویی برای هر کسی، به حسب شأن اوست. بیان زبان حال امام حسین علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام، باید درخور شأن و منزلت آنان باشد. امام علی علیه السلام فرمود: «هیچ کسی را نمی‌توان با آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم قیاس کرد.»^۳

۲. سطحی‌نگری

یکی از آسیب‌های جدی آموزه‌ها و معارف اسلامی، سطحی‌نگری، جمود در آنها و تحجرگرایی است؛ از جمله در عزاداری‌ها نیز شاهد این مشکل هستیم. اینکه عزاداری‌ها، صرفاً به حالتی نمایشی درآید که فقط چشم‌ها را خیره کند و هیچ پیامی در آن نباشد؛ اینکه هرچه بر رنگ و لعاب روضه‌خوانی افزوده شود و از محتوا خالی بماند و بالأخره اینکه نگاه‌ها از تفکر و اندیشه در ماهیت انقلاب حسینی به سوی ظواهر سطحی آن روی آورد، همگی از آسیب‌هایی است که

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۱۷، ص ۳۲.

۲. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۲، ص ۳۰۴.

۳. محمد صحتی سردرودی، عاشورا پژوهی، ص ۴۷۸.

دامنگیر مجالس عزاداری نیز می‌شود؛ این در حالی است که فرهنگ عاشورا، عمیق‌ترین فرهنگ‌هاست و دسترسی به آن، نیازمند ژرف‌اندیشی است؛ مثلاً اگر درباره شخصیت عباس علیه السلام سخن گفته شود، باید به دین‌مداری، ایثار و کرامت انسانی ایشان توجه شود. بعد شخصیتی حضرت است که جهان را تحت تأثیر قرار داده؛ نه چشم و ابرو یا زور و بازوی ایشان.

یکی از نویسندگان می‌گوید:

«صرفاً از توصیف چشم و ابروی حضرت ابوالفضل علیه السلام صحبت می‌شود! بنا کنند از چشم و ابروی آن بزرگوار تعریف کردن؛ مثلاً قربون چشمت بشم، مگر چشم قشنگ در دنیا کم است؟ مگر ارزش ابوالفضل به چشم‌های قشنگش بوده... اینها سطح معارف دینی ما را پایین می‌آورد. معارف شیعه، در اوج اعتلاست... ارزش ابوالفضل‌العباس علیه السلام به جهاد، فداکاری، اخلاص و معرفت او به امام زمانش است و به آب نخوردن اوست.»^۱

۳. دروغ و تحریف

یکی از آسیب‌های مسائل تاریخی، دروغ‌گویی و افسانه‌سازی برخی مورخان است. تاریخ کربلا نیز از این امر مصون نمانده است. به همین جهت، استاد شهید مطهری کتابی درباره تحریفات عاشورا می‌نویسد تا از بعضی دروغ‌سازی‌ها جلوگیری نماید. بعضی مطالبی که در خصوص سالار شهیدان گفته می‌شود، دروغ‌بودنش روشن است؛ مثل آنکه گفته می‌شود: طول نیزه حضرت، ۶۰ ذراع^۲ بوده و از بهشت آمده است.

استاد مطهری می‌نویسد:

«چند سال پیش در همین تهران، در منزل یکی از علمای بزرگ این شهر،

1. <http://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=15282>

۲. معادل ۳۰ متر.

یکی از اهل منبر روضه لیلا خواند. یک چیزی من آنجا شنیدم که به عمرم نشنیده بودم. گفت وقتی که حضرت لیلا رفت در آن خیمه و موهایش را پریشان کرد؛ بعد نذر کرد که اگر خدا علی اکبر علیه السلام را سالم به او برگرداند و در کربلا کشته نشود، از کربلا تا مدینه ریحان بکارد (۳۰۰ فرسخ راه است!) این را گفت، یک مرتبه زد زیر آواز: «نَذُرُ عَلَيَّ لِإِنْ عَادُوا وَإِنْ رَجَعُوا لِأَزْرَعَنَّ طَرِيقَ الطَّفِّ رِيحَانًا؛ من نذر کردم که اگر اینها برگردند، راه طَفِّ را ریحان بکارم.»

این، بیشتر برای من اسباب تعجب شد که این شعر عربی از کجا پیدا شد؟ بعد رفتیم دنبالش گشتیم و دیدیم این طَفِّ که در این شعر آمده، کربلا نیست. «طف» آن سرزمینی بوده که لیلا، [معشوق] مجنون عامری، همین عاشق معروف، در آن سرزمین سکونت می کرده و این شعر از مجنون است برای لیلی و این آدم، این شعر را برای لیلای مادر علی اکبر و برای کربلا می خواند. آخر، اگر یک مسیحی یا یک یهودی یا یک آدم لا مذهب در آنجا باشد، او که نمی فهمد اینها را این بابا از خودش جعل کرده، می گوید: تاریخ اینها چه مزخرفاتی دارد! العیاذبالله، اینها زن های شان شعور نداشتند؟ «نذر می کنم از کربلا تا مدینه ریحان بکارم!» یعنی چه؟^۱

۴. جابه جاشدن هدف و وسیله

برخی تصور می نمایند گریه و عزاداری برای امام حسین علیه السلام، به خودی خود هدف است؛ از این رو، باید با هر وسیله ای برای امام عزاداری کرد. این حرف، مانند سخن «ماکیاول» است که می گوید: «برای کسب قدرت، از هر وسیله ای می توان بهره گرفت.»^۲

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۱۷، ص ۷۷.

۲. جمعی از نویسندگان، بصیرت پرچمداران، ص ۲۰۹.

استاد شهید مطهری داستانی را در این باره گزارش می‌کند که ذکر آن مناسب است:

حاجی نوری در کتابش نوشته است: یکی از علمای نجف که اهل یزد بود، برای من نقل کرد: من در جوانی، یک سفری پیاده و از راه کویر به خراسان می‌رفتم. در یکی از دهاتِ حدود نیشابور و تربت مسجدی بود. چون جایی نداشتم، به مسجد رفتم. یک مردی آمد آنجا، پیش‌نمازی کرد. مردم هم نماز خواندند. بعد رفت منبر، برای مردم صحبت کند. یک وقت من با کمال تعجب دیدم که فراش مسجد یک دامن سنگ آورد بالای منبر و تحویل این آقا داد. حیرت کردم که برای چیست؟ تا رسید به روضه و گریز دستور داد چراغ‌ها را خاموش کردند. چراغ‌ها را که خاموش کردند، دیدم شروع کرد به سنگ پراندن به مستمعین. فریاد آخ سرم، آخ دستم، آخ سینه‌ام بلند شد، غوغا شد. بعد چراغ‌ها را روشن کردند. دیدم سرها مجروح شده و باد کرده و مردم در حالی که اشک‌شان می‌ریزد، بیرون می‌روند. رفتم سراغ او و گفتم: «آقا این چه کاری بود کردی؟»

گفت: «امتحان کرده‌ام، اینها با هیچ روضه‌ای گریه نمی‌کنند. چون گریه بر امام حسین علیه السلام اجر و ثواب زیادی دارد و من دیدم راهش منحصر به این است که با سنگ به سر اینها بزنم، از این راه، اینها را می‌گریانم؛ چون هدف وسیله را مباح می‌کند. هدف، گریه بر امام حسین علیه السلام است؛ ولو این‌که آدم، یک دامن سنگ به سر مردم بزند.»^۱

از منظر اسلام، هدف، وسیله را توجیه نمی‌کند؛ بلکه صرفاً انجام وظیفه، ملاک است. اگرچه عزاداری برای امام از اهمیت خاصی برخوردار است، این

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۱۷، ص ۹۴.

به آن معنا نیست که باید با هر وسیله از مردم اشک گرفت. در قرآن گفته شده است: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا؛^۱ کسی که کار خوب بکند، ده برابر پاداش می‌بیند و اگر کار بد کرد، فقط به اندازه آن کار بد، مجازات می‌شود.»

روزی درویشی دو نان دزدید؛ یکی را خورد و دیگری را صدقه داد؛ آن‌گاه با خود حساب کرد: چون دو نان دزدیده‌ام، مجازات من، پس دادن دو نان است و چون یک نان صدقه داده‌ام و احسان کرده‌ام، به پاداش آن، ده نان به من خواهند داد و من دو دانه آن را به مجازات دزدی خود می‌دهم و هشت نان، سود من است؛ با اینکه خود و دیگری سیر شده‌ایم. این قضیه را برای امام جعفر صادق علیه السلام تعریف کردند. حضرت فرمود: «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»؛^۲ فقط عمل انسان بآنچه پذیرفته می‌شود و چون در اصل عمل، تقوا نبوده است، احسان چنین شخصی نیز پذیرفته نیست و در واقع، احسانی انجام نداده تا ده برابر مزد داشته باشد.^۳

۵. چشم‌وهم‌چشمی

فضای معنوی عزاداری، اقتضا می‌کند که مجالس با اخلاص و عاری از هرگونه ریا برگزار شود. هرکدام از عزاداران و صاحبان مجلس، باید آداب عزای حسینی را رعایت کرده، مسائل دور از شأن اهل بیت علیهم السلام را ترک نمایند. متأسفانه، در برخی عزاداری‌های این امر رعایت نمی‌شود! بعضی عزاداران، تمام همت خود را بر اموری که همسو با شأن عزای امام حسین علیه السلام نیست به کار

۱. انعام: آیه ۱۶۰.

۲. مائده: آیه ۲۷.

۳. ابراهیم عاملی، تفسیر عاملی، ج ۳، ص ۲۶۵.

می‌برند. گاهی این امر به گونه‌ای پررنگ است که مسائل اصلی عزاداری نادیده گرفته می‌شود. امور دیگر به قدری مادی‌گرایانه است که شرکت‌کنندگان در آن، نه تنها به یاد رنج و مصیبت بزرگان دین نمی‌افتند، بلکه در تمام مدت حضورشان در آن مکان، به نداشته‌های خودشان فکر می‌کنند. بدیهی است که چنین روشی، هیچ سنخیتی با فرهنگ دینی و انتظار معصومان علیهم‌السلام نداشته و نمی‌تواند منشأ تاثیر در افراد شرکت‌کننده باشد.

۶. اهمیت یافتن دستمزد بیشتر

در اینکه مداحان و روحانیان، باید از نظر مالی تأمین شوند، جای بحث نیست. یکی از راه‌های تأمین، از طریق مجالس عزاداری است. این امر، در تاریخ عزای امام حسین علیه‌السلام و اهل بیت علیهم‌السلام سابقه دارد؛ چنان‌که از شیوه‌های امامان علیهم‌السلام در برگزاری عزاداری بر امام حسین علیه‌السلام، استفاده از خطیبان، شاعران و افراد خوش‌صدا بود. به این افراد، «مُنْشِد» می‌گفتند که معادل «مدّاح» امروزی بود و امامان علیهم‌السلام به شاعران متعهد، مانند کمیت اسدی، دعبل خزاعی و سید حمیری صله می‌دادند.^۱ امام راحل علیه‌السلام نیز در این باره بر کمک‌های مردمی تأکید می‌کرد؛ اما این نباید در حدی باشد که گرفتن پول زیاد، به رقابت بدل‌گردد و یا مبلغ آن را از پیش تعیین نمایند؛ طوری که تا فلان مبلغ به حساب مداح یا سخنران واریز نگردد، اقدام به مرثیه‌خوانی نخواهد کرد. امروز متأسفانه، برخی برادران و خواهران مداح و سخنران، پول‌های فراوانی از این طریق می‌گیرند و گاهی صرفاً دعوت هیئتی را می‌پذیرند که پول بیشتری پیشنهاد بدهد! بدیهی است، وقتی مادیت و گرفتن دستمزد بیشتر ملاک قرار گیرد، محفل عزای حسینی از هدف اصلی خود فاصله می‌گیرد.

۱. ابن‌فتال نیشابوری، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، ج ۱، ص ۲۲۷.

۷. فرصت‌سوزی

محرم، فرصت مناسبی است که می‌توان از آن در بیان معارف عاشورایی و آموزه‌های دینی اسفاده‌کن؛ همان‌گونه که اهل بیت علیهم‌السلام امام حسین علیه‌السلام فرصت‌سازی نمودند. امام سجاد علیه‌السلام و حضرت زینب علیه‌السلام با وجود اینکه اسیر بودند، زانوی غم در بغل نگرفتند و در هر جا که لازم بود، سخنرانی کردند. خطبه زینب علیه‌السلام در کوفه و خطبه امام سجاد علیه‌السلام در شام، مردم کوفه و شام را دگرگون نمود و به نهضت امام مصونیت بخشید؛ ما نیز باید از فرصت پیش‌آمده در ایام محرم خوب استفاده کنیم.

ناپلئون بناپارت می‌گوید:

«ما باید برای برپایی یک همایش اجتماعی یا سیاسی، ده‌ها هزار کارت چاپ کنیم و با چه زحماتی آن کارت‌ها را به اشخاص برسانیم. از این گذشته، از ده‌ها هزار نفر تنها هزار نفر حاضر می‌شوند و کار ناتمام می‌ماند؛ ولی مسلمانان و شیعیان، با نصب یک پرچم سیاه در یک مکان، می‌گویند: ما می‌خواهیم برای حسین عزیزمان گریه کنیم. ده‌ها هزار نفر در ظرف دو ساعت، در مجلس جمع می‌شوند و همه مسائل سیاسی، اجتماعی و مذهبی خود را در مجلس حل و فصل می‌کنند.»^۱

با توجه به ظرفیتی که مجالس عزای حسینی از جنبه‌های گوناگون دارند، در برخی از عزاداری‌ها، بعضی عزاداران، پیش و پس از مراسم، به سخنان بیهوده و درد دل اختصاص می‌دهند. گویا مجلس عزای درد دل کردن شکل گرفته است! حال اینکه در روایات تأکید شده در مجلس امام حسین علیه‌السلام، معارف دین بیان گردد و مردم با فضایل اخلاقی آشنا شوند. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَّ

1. <http://news.aqr.ir>

تِلْكَ الْمَجَالِسُ أَحِبُّهَا، فَأَخِيُوا أَمْرَنَا، فَرَحِمَ اللَّهُ مَنْ أَحْيَا أَمْرَنَا؛^۱ چنین مجالسی را دوست می‌دارم. پس، امر (مکتب) ما را زنده نگاه دارید. خداوند رحمت کند، کسی را که امر (مکتب) ما را احیا کند.»

۸. مباحث سیاسی

یکی از ویژگی‌های فکری و عملی در نهضت عاشورا، بصیرت و بینش امام علیه السلام و یارانش بود. این موضوع، راه و عمل آنان را بسیار بزرگ و برجسته کرد. آنان به خوبی می‌دانستند که در یک جنگ نابرابر شرکت کرده‌اند و احتمال پیروزی ظاهری در آن نمی‌رود؛ از این رو، یاران امام با رشد فرهنگی و سیاسی، معرفت عمیق از امام و نیز شناخت دشمنان، به امام و مقتدای خویش، حسین بن علی علیه السلام پیوستند. از سوی دیگر، شهادت امام حسین علیه السلام، به جامعه اسلامی رشد سیاسی داد و مردم را از سردرگمی نجات داد. پس از این حادثه دل‌خراش، جامعه دریافت حکومت بنی‌امیه، رژیم مستبد است که می‌خواهد جامعه را به جاهلیت نخستین برگرداند.^۲ در زیارت اربعین می‌خوانیم: «وَبَدَّلَ مُهْجَتَهُ فِيكَ لِيَسْتَنْقِذَ عِبَادَكَ مِنَ الصَّلَالَةِ وَ حَيْرَةِ الْجَهَالَةِ؛^۳ او (حسین علیه السلام)، خون پاکش را در راه تو نثار کرد تا بندگانت را از جهالت و حیرت گمراهی نجات دهد.»

عزاداری نیز فرصت شایسته‌ای برای عمق‌بخشی اندیشه و رشد فکر سیاسی است. باید مداحان، سخنرانان و روضه‌خوانان، بلوغ سیاسی مردم را افزایش دهند و فرهنگ ظلم‌ستیزی و استکبارزدایی را نهادینه کنند؛ البته باید توجه داشت که اندیشه‌سازی سیاسی، غیر از جناح‌بندی سیاسی است. امروز، در بعضی

۱. عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الإسناد، ص ۳۶.

۲. محمدمهدی شمس‌الدین، ثرة الحسين علیه السلام، ص ۲۵۶.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۲۸.

مجالس روضه‌خوانی، برخی از بعضی جناح‌های سیاسی حمایت می‌کنند و علیه برخی جناح‌ها موضع می‌گیرند و این‌گونه، عزای حسینی را به جنگ جناح‌گرایی بدل می‌کنند.

از همه مهم‌تر اینکه عزاداری امام حسین علیه السلام، محور وحدت است و همه جناح‌ها باید کنار همدیگر به احیای این سنت قیام کنند و همگی احیاگر نهضت حسینی باشند.

امام خمینی رحمته الله، می‌فرماید:

«همه ما باید بدانیم که آنچه موجب وحدت بین مسلمین است، این مراسم سیاسی، مراسم عزاداری ائمه اطهار علیهم السلام، به‌ویژه سید مظلومان و سرور شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام است که حافظ ملیت مسلمین، به‌ویژه شیعیان ائمه اثنی عشر علیهم السلام می‌باشد.»^۱

---

۱. امام خمینی رحمته الله، صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۴۰۰.

اربعین و پیام مقاومت

حجت الاسلام والمسلمین عبدالکریم پاک‌نیا تبریزی*

مقدمه

پاس داشت اربعین حسینی علیه السلام از جمله برنامه‌هایی است که از زمان به شهادت رسیدن امام حسین علیه السلام هر روز گسترده‌تر از روزهای قبل برگزار می‌شود. برپایی مجالس عزای اربعین، برگزاری دسته‌های عزاداری، انجام پیاده‌روی به سوی حرم آن حضرت، پذیرایی، احسان و انفاق در این روز و ده‌ها برنامه دیگر، در اربعین انجام می‌شود که همه در یک عبارت مقدس می‌تواند بگنجد و آن هم پیام «تداوم مقاومت» در راه احیای ارزش‌های الهی است. بزرگداشت حماسه اربعین، نه تنها نوید مقاومت در مقابل دشمنان قسم‌خورده اسلام را می‌دهد، بلکه مقاومت در برابر باورهای عده‌ای به‌ظاهر مسلمان متحرف را نیز اعلام کرده و اهداف شوم آنان را برملا می‌سازد.

در این فرصت، به برخی از جلوه‌های مقاومت در پاس داشت اربعین حضرت سیدالشهدا علیه السلام می‌پردازیم:

اربعین، رساترین پیام مقاومت

برای استمرار مقاومت در راه حق، باید اهداف و انگیزه‌های مقاومت تبلیغ

---

* پژوهشگر و استاد سطح عالی حوزه علمیه قم.

شود و آن هم نیاز به رسانه دارد و احیای اربعین و زیارت امام حسین علیه السلام در اربعین و برپایی مجالس اربعین، همه در این راستا انجام می‌شود. در حقیقت پیروی از کاروان اربعین حسینی و تشریح ابعاد مختلف اربعین، رسانه‌ای رسا در تبلیغ معارف اسلامی و اهداف مقدس مکتب اهل بیت علیهم السلام است؛ همان‌طور که روشن‌گری‌های پیام‌آوران اربعین، به‌ویژه امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام در رساندن پیام مقاومت به نسل‌های بعدی نقشی بسزا داشته است.

مهم‌ترین دست‌آورد تلاش‌ها و سخنان آن بزرگواران، آگاه کردن مردم غفلت‌زده، بیدار کردن وجدان‌های خفته، افشای جنایات دشمنان اهل بیت علیهم السلام، نمایاندن چهره حقیقی زمامداران ستمگر اموی و انتشار فضائل و مناقب اهلیت علیهم السلام است. امام سجاد علیه السلام در شهر کوفه با مردم پیمان‌شکن آن شهر سخن گفت: «ای مردم! شما را به خدا سوگند می‌دهم، آیا شما برای پدرم نامه نوشتید و آن‌گاه بی‌وفایی نکردید؟ آیا با او عهدها و پیمان‌های محکم بستید و سپس با او پیکار کرده و او را به شهادت رساندید؟ وای بر شما! چه کار زشتی انجام دادید! شما چگونه به سیمای رسول الله صلی الله علیه و آله نگاه خواهید کرد، هنگامی که به شما بگویند فرزندان مرا کشتید و احترامم را از میان بردید، پس از امت من نیستید!» هنوز سخنان امام تمام نشده بود که مردم گریه‌کنان و ضجه‌زنان همدیگر را ملامت کرده و به‌نگون‌بختی خود، تأسف خورده و اشک ندامت می‌ریختند.^۱

زیارت اربعین، نماد مقاومت

زیارت اربعین از جلوه‌های مهم مقاومت در مقابل ظلم دشمنان است. زیارت اربعین، مدیریت ستودنی اهل بیت علیهم السلام را بعد از عاشورا احیا می‌کند؛ بنابراین زیارت اربعین را می‌توان نماد مقاومت قلمداد کرد.

۱. احمد بن علی طبرسی، احتجاج، ج ۲، ص ۳۲.

امام حسن عسکری علیه السلام فرموده است: «عَلَامَاتُ الْمُؤْمِنِ خَمْسٌ صَلَاةٌ إِحْدَى وَ الْخُمْسِيْنَ وَ زِيَارَةُ الْأَرْبَعِيْنَ وَ التَّخَتُّمُ بِالْيَمِيْنِ وَ تَغْفِيْرُ الْجَبِيْنِ وَ الْجَهْرُ بِبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ؛^۱ پنج چیز از نشانه‌های مؤمن است: گزاردن پنجاه‌ویک رکعت نماز واجب و نافله در هر شبانه‌روز، زیارت اربعین، انگشتر در دست راست کردن، پیشانی بر خاک ساییدن و بلندگفتن بسم الله الرحمن الرحيم.»

در حدیث فوق، زیارت اربعین در کنار نماز و دیگر نمادهای ایمان قرار دارد؛ همان‌طور که نماز در شکل‌گیری روحیه مقاومت اثرگذار است، اربعین نیز چنین است. چنان‌که خداوند متعال، استمداد از نماز را برای پایداری در راه حق توصیه می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»^۲ ای افرادی که ایمان آورده‌اید! از صبر (و استقامت) و نماز، کمک بگیرید که خداوند با صابران است.»، احیای اربعین و زیارت آن هم برای تقویت جبهه مقاومت سفارش شده است. در حقیقت، زیارت اربعین یکی از مهم‌ترین محورهای حیاتی فرهنگ شیعه، است که همواره شیعیان در طول تاریخ با این نشانه، شناخته می‌شدند.

ولایت‌مداری، اولین گام مقاومت

آشنایی با معارف الهی، از دیگر پشتوانه‌های مقاومت است که آن هم در زیارت اربعین محقق می‌شود.

امام صادق علیه السلام برای جاودانه ساختن اربعین حسینی، زیارتنامه‌ای پر محتوا و با مضامین عالی برای مشتاقان فرهنگ عاشورا هدیه کرده است که می‌تواند

۱. فتال نیشابوری، روضة الواعظین و بصيرة المتعظین، ج ۱، ص ۱۹۵.

۲. بقره: آیه ۱۵۳.

بهترین پشتوانه فرهنگی و معنوی اربعین باشد. در اینجا، برخی از مضامین آن زیارت را تقدیم می‌کنیم:

الف) پیوند با ولایت

در اول زیارت اربعین می‌خوانیم: «السَّلَامُ عَلَيَّ وَلِيَّ اللَّهِ وَ حَبِيبِهِ السَّلَامُ عَلَيَّ حَلِيلِ اللَّهِ وَ حَبِيبِهِ»^۱ سلام بر تو ای ولی خدا و حبيب خاص خدا، سلام بر تو ای دوست‌دار و برگزیده خدا!.

ولی خدا، نجیب خدا، حبيب خدا و خلیل خدا، چهار ویژگی امام حسین علیه السلام است که هر یک از این واژه‌ها برای معرفی یک رهبر الهی کافی است. این اوصاف امام علیه السلام آثار تربیتی فراوانی بر روح و جسم زائر دارد که او با اظهار این کلمات، ولایت و دوستی خداوند را در وجودش افزون می‌کند. وقتی زائر با تمام وجود به صاحب چنین اوصافی سر خم می‌کند، روح و جسم خود را تحت الشعاع این خصلت‌های پرفضیلت قرار می‌دهد.

ب) سلام‌های زیارت اربعین، شعار مقاومت

سلام، یکی از نام‌های خدای - عزوجل - است که در زیارت اربعین، هفت بار آمده است. هنگامی که زائر این نام خدا را بر زبان جاری می‌کند، می‌خواهد بگوید که ای امام، خداوند حافظ مرام و مکتب تو باشد و آن را از گزند دشمنان سلامت بدارد! همچنین، سلام به معنای اظهار تسلیم در برابر فرمان امام علیه السلام است. گذشته از این دو معنا، سلام به معنای تعهد به آسایش، امنیت و سلامتی از طرف خود است و شخص زائر، وقتی به حضرت سلام می‌دهد، اعلام می‌دارد که هیچ آزار و آسیبی از ناحیه من به آن امام - نه در آن وقت و نه پس از آن

۱. محمد بن حسن طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۱۱۳؛ ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۲۸.

– نخواهد رسید؛ زیرا هدف تمامی آن بزرگواران، هدایت و اصلاح مردم و اعلاّی کلمه توحید و ترویج اطاعت خداوند در میان مردم است؛ به این جهت، آنها از معصیت خدا و تخلف از اوامر و نواهی او، از اخلاق ناپسند مردم، همچون خودبزرگ‌بینی، حرص، ریا، بخل، حبّ قدرت، غیبت، آزار دیگران و ... اذیت خواهند شد.

زائر، باید حال خود را به‌گونه‌ای قرار دهد که امام از او راضی باشد؛ نه مایه اذیت آن حضرت گردد. آن وقت است که در گفتن کلام سلام، صادق است. زائر باید دل را با آب توبه شست و شو داده، اشک پشیمانی از دیده فروریزد و پس از آن، به امام عرض سلام داشته باشد.

زائر با عرض سلام، خود را به آن حضرت نزدیک کرده و با تکرار واژه ادب، روح و روان خود را به لحاظ نزدیکی به ایشان، از پستی‌ها، رذایل و آلودگی‌ها پاک می‌نماید و سلام را چنان با ادب، خلوص و اشک و آه بر دل القا می‌کند که سلامتی کامل حاصل گردد و موجب جواب سلام آن بزرگوار شود.

در واقع، زائر با عرض سلام بر آن حضرت و یارانش، چهره اجتماعی – سیاسی خود را نمایان ساخته و اعلان می‌دارد که نه تنها با بت درون مبارزه می‌کند، بلکه همانند خود آن بزرگوار، با طاغوتیان، ظالمان، مستبدان و خائنان به مردم، مبارزه کرده و با شعار سلام، خود را در زمره یاران مقاوم آن حضرت قرار می‌دهد و این امر با مقاومت امکان‌پذیر است.

ج) بندگی، پشتوانه مقاومت

بدون تردید تحمل سختی‌ها، ادامه راه پرفراز و نشیب مقاومت در برابر دشمنان سخت و لجوج، نیاز به پشتوانه‌ای قوی و بی‌منتهای معنوی دارد و آن هم به‌غیر از تهجد و عبادت‌های شبانه و ارتباط با خالق هستی به دست نمی‌آید.

پایه‌کردن پیام‌های حیات‌بخش قرآن در جامعه انسانی امری سنگین و دشوار است و با موانع بسیاری روبه‌روست به همین دلیل، خداوند متعال برای تقویت روحیه مقاومت پیامبر ﷺ می‌فرماید: «قُمِ اللَّيْلُ إِلَّا قَلِيلًا؛ نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا؛^۱ ای رسول ما! در شب [برای تجمهد] بپاخیز مگر اندکی از شب را. نیمی از شب را، یا کمی از آن کم کن یا بر نصف بیفزای و قرآن را شمرده شمرده و با تأمل بخوان.»

در زیارت اربعین هم می‌خوانیم: «السَّلَامُ عَلَيَّ صَفِيٍّ اللَّهُ وَابْنِ صَفِيَّهِ، السَّلَامُ عَلَيَّ الْحُسَيْنِ الْمَظْلُومِ الشَّهِيدِ؛ سلام بر بنده خالص فرزند بنده خالص خدا، سلام بر حسین مظلوم، شهید راه خدا.»

عبودیت از دیگر ویژگی‌های امام حسین ﷺ و پیروان آن گرامی است. اساساً رمز دست‌یابی امام به آن درجه از مقاومت در برابر سختی‌ها، عبودیت و تسلیم محض در محضر خدا بود؛ همان چیزی که در هر زیارت به آن شهادت می‌دهیم و خود حضرت هم، همواره به آن افتخار می‌کرد.

د) مقاومت برای بیداری

در فراز دیگری از زیارت اربعین، به حقیقتی انکارناپذیر در باره شخصیت حضرت سیدالشهدا ﷺ می‌پردازیم که پرده دیگری از راز مقاومت را بر ما آشکار می‌کند. می‌گوییم: «السَّلَامُ عَلَيَّ أَسِيرِ الْكُرْبَاتِ وَ قَتِيلِ الْعَبْرَاتِ؛ سلام بر آن اسیر غم و مصائب سخت عالم و کشته اشک چشمان.»

امام ﷺ برای اصلاح ناراستی‌ها، همواره سنگ صبور جامعه و در معرض آزارهای روحی و جسمی بوده، مشکلات را به جان می‌خورد و همواره بیشترین

۱. مزمل: آیات ۲-۴.

فشار روحی و صدمات روانی و غصه‌ها را رهبران الهی و پیروان واقعی آنان تحمل می‌کنند.

حضرت امام حسین علیه السلام برای راست کردن کژی‌ها و اصلاح انحرافات عمیق جامعه، تمام بلاها و سختی‌ها را به جان خرید و در مقابل سختی‌ها مقاومت کرد تا درس به دوش کشیدن غم و اندوه را در این مسیر به ما بیاموزد.
به قول حافظ:

در طریق عشق‌بازی، امن و آسایش بلاست

ریش باد آن دل که با درد تو خواهد مرهمی

اهل کام و ناز را در کوی رندی راه نیست

رهروی باید جهان سوزی، نه خامی بی‌غمی

آدمی در عالم خاکی نمی‌آید به دست

عالمی دیگر بیاید ساخت وز نو آدمی

امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الَّذِينَ يُلَوِّئُهُمْ ثُمَّ الْأَمْثَلُ

فَالْأَمْثَلُ؛^۱ رنج و ناراحتی انبیا شدیدتر از دیگران است. از آن پس، اوصیای آنان و از آن پس مؤمنان و هر کسی که به اوصیا و انبیا نزدیک‌تر باشند، در دسرها و رنج‌هایی خواهند داشت. مطمئناً چنین است که گفته‌اند:

هر که در این بزم مقرب‌تر است جام بلا بیشترش می‌دهند

از مهم‌ترین محورهای زیارت اربعین، بیان فلسفه قیام عاشورا است که در

جمله‌ای کوتاه، تمام مقصود حضرت اب‌عبدالله علیه السلام بیان شده است. امام

صادق علیه السلام در این فراز، به‌صراحت تمام می‌فرماید که امام حسین علیه السلام تمام هستی

خود را فدا کرد تا بندگان الهی را از بند جهالت و تاریکی گمراهی رها کرده و به سوی نور و کمال هدایت کند. این، همان هدف نهایی تمام پیامبران و فرستادگان الهی در طول تاریخ بوده است که در قیام عاشورا به اوج خود رسید.

صفوان بن مهران جمال می گوید که مولایم حضرت صادق علیه السلام، زیارت اربعین را به من آموخت. در بخشی از آن زیارت که با مضامین عالی عرفانی و معنوی بیان شده است، چنین می خوانیم:

«وَبَدَلْ مُهْجَتَهُ فِيكَ لَيْسْتَ تَنْقِذَ عِبَادَكَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ حَيْرَةِ الضَّلَالَةِ»^۱ (امام حسین علیه السلام) جان را در راه تو تقدیم کرد تا بندگان را از جهالت و بی خبری رها سازد و از حیرت، سرگردانی و گمراهی نجات دهد.

امام حسین علیه السلام، همانند جدش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چراغ روشنی بخش تاریکی های جهل و نادانی بود و مانند شمعی، خود را فدا کرد تا مردم در پرتو نور او به ارزش های اخلاقی دست یابند. چنان که قرآن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را چراغ روشنی بخش تاریکی های جهل و نادانی معرفی می کند و می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا * وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا»^۲ ای پیامبر! ما تو را گواه فرستادیم و بشارت دهنده و اندازکننده! * و تو را دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او قرار دادیم و چراغی روشنی بخش!

به همین ترتیب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم امام حسین علیه السلام را چراغ روشنی بخش هدایت معرفی کرده و فرمود: «إِنَّ الْحُسَيْنَ مِصْبَاحُ الْهُدَى وَ سَفِينَةُ النِّجَاةِ؛ هَمَانَا حُسَيْنٌ علیه السلام چراغ هدایت و کشتی نجات است.»^۳

۱. در بعضی از نسخه ها این گونه آمده است: «بَدَلْ مُهْجَتَهُ فِيكَ لَيْسْتَ تَنْقِذَ عِبَادَكَ مِنَ الضَّلَالَةِ وَ الْجَهَالَةِ وَ الْعَمَى وَ الشُّكِّ وَ الْإِزْتِيَابِ إِلَى بَابِ الْهُدَى مِنَ الرَّدِّ (کامل الزیارات، ص ۲۲۸).»

۲. احزاب: آیه ۴۵ و ۴۶.

۳. سید هاشم بحرانی، مدینه المعاجز، ج ۴، ص ۵۱.

امام حسین علیه السلام، نیز انقلاب تاریخی خود را انقلاب ارزش‌ها معرفی کرده و می‌فرماید: «إِنِّي أَدْعُوكُمْ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى نَبِيِّهِ فَإِنَّ السُّنَّةَ قَدْ أُمِّيَّتَتْ فَإِنْ نُجِيبُوا دَعْوَتِي وَ تُطِيعُوا أَمْرِي أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ؛^۱ من شما را به سوی خدا و رسولش دعوت می‌کنم که سنت ارزشمند پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله از بین رفته. اگر دعوت مرا بپذیرید و امرم اطاعت کنید، شما را به راه هدایت راهنمایی می‌کنم.»

هـ) جاودانگی ثمره مقاومت

در زیارت اربعین، این حقیقت را بیان می‌کنیم که ثمره مقاومت و پایداری قیام عاشورا، جاودانگی امام حسین علیه السلام و مکتب عاشورا بود که هر روز پرفروغ‌تر می‌شود، چنان‌که در فرازی از آن می‌خوانیم: «وَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ مُنْجِرٌ مَا وَعَدَكَ وَ مُهْلِكٌ مَنْ خَذَلَكَ وَ مُعَذِّبٌ مَنْ قَتَلَكَ؛ و گواهی می‌دهم که خدای متعال به وعده‌ای که به تو داده وفا می‌کند و آنان را که تو را خوار و مضطر گذاشتند، هلاک کند و قاتلان را عذاب سخت چشانند.»

از دیگر پیام‌های زیارت اربعین، جاودانگی حماسه عاشورا است و این در حقیقت بیانگر پیامی غیبی و تحقق وعده الهی است که حضرت زینب علیها السلام نیز با بیان خطبه‌ای در مجلس یزید به آن اشاره کرد. آن گرامی در سخنان خویش، از آینده دردناک یزیدیان پرده برداشته، و فردای درخشان حماسه‌آفرینان عاشورا و پیروزی همیشگی مرام حسینی را نوید داد و به یزید نهیب زد: «فَكَيْدَ كَيْدِكَ وَاسِعَ سَعِيكَ وَ نَاصِبَ جُهْدِكَ فَوَاللَّهِ لَاتَمَحُو ذِكْرُنَا وَ لَأَثِمِيَّتْ وَ حِينَا وَ لَأَتَدْرِكُ أَمْرَنَا وَ لَأَتَدَحُّضُ عَنكَ عَارَهَا؛ ای یزید! هر نیرنگی خواهی بزن، هر اقدامی توانی، بکن و هر کوشش داری، دریغ مدار! سوگند به خدا نمی‌توانی نام ما را محو کنی و

نمی‌توانی نور وحی ما را خاموش نمایی. تو نمی‌توانی عظمت امر ما را درک کنی و ننگ این ستم را هرگز نتوانی از خود زدودا!»

«وَهَلْ رَأَيْتَ إِلَّا فَنَدًا؟ وَ أَيَّامُكَ إِلَّا عَدَدًا؟ وَ جَمْعُكَ إِلَّا بَدْدًا؟ يَوْمَ يُنَادِي الْمُنَادِي: أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ؛^۱ آیا غیر از این است که رأی، طرح و نقشه‌های تو سست و مدت حکومت تو اندک و جمعیت تو پراکنده است؟ آن روزی که منادی فریاد می‌زند آگاه باشید، لعنت خدا بر گروه ستمکاران باد!»

یادگار رسول خدا ﷺ در آن موقعیت حساس و تاریخی - که هیچ سخنور ماهری، حتی قادر به تعادل در گفتار نیست - با چنان سخنان کوبنده‌ای، خبر از آینده داده و چنان پیش‌بینی دقیقی می‌کند که ما، بعد از صدها سال نتایج آن را به روشنی می‌بینیم. آری، امروزه این پیام زیارت اربعین تحقق یافته و پیش‌بینی حضرت زینب علیها السلام به وقوع پیوسته و دشمنان امام حسین علیه السلام خوار و رسوا شده و عظمت نام، یاد و حماسه حسینی، همه عالم را فرا گرفته است.»

ای که در کرب و بلا بی‌کس و یاور گشتی

چشم بگشا و ببین، خلق جهان یاور توست!

تولی و تبری از جلوه‌های مقاومت

در زیارت اربعین و همین‌طور مجالس اربعین حسینی، با شهدا و اسرای کربلا - که همه اسوه‌های مقاومت هستند - با دل‌ها و اشک‌های جاری مان پیمان می‌بندیم که رهرو راستین راه آنان باشیم و پاسدار مکتب مقاومت در طول تاریخ برای آیندگان شویم.

در زیارت اربعین از امام صادق علیه السلام آموخته‌ایم که چنین زمزمه کنیم:

۱. همان، ج ۴۵، ص ۱۳۳؛ موفق بن احمد خوارزم، مقتل خوارزمی، ج ۴، ص ۶۴۶.

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ أَنِّي وَلِيُّ الْمَنِّ وَالْآلَةِ وَ عَدُوٌّ لِمَنْ عَادَاةَ بَابِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ... پروردگارا! من تو را گواه می‌گیرم که دوست آن حضرت و دوست دوست‌داران او هستم و دشمن با دشمنان او؛ پدر و مادرم فدای تو ای فرزند رسول خدا ﷺ...!»

«أَشْهَدُ أَنِّي بِكُمْ مُؤْمِنٌ وَ بِبَايِكُمْ مُوقِنٌ بِشَرَائِعِ دِينِي وَ حَوَاتِيمِ عَمَلِي وَ قَلْبِي لِقَلْبِكُمْ سَلَمٌ وَ أَمْرِي لِأَمْرِكُمْ مُتَّبِعٌ وَ نُصْرَتِي لَكُمْ مُعَدَّةٌ حَتَّى يَأْذَنَ اللَّهُ لَكُمْ فَمَعَكُمْ مَعَكُمْ لَا مَعَ عَدُوِّكُمْ؛^۱ شهادت می‌دهم که به امامت و حقانیت شما ایمان و به رجعت شما یقین دارم و در شروع به آیین و ختم کارم و قلبم تسلیم قلب پاک شما و همه کارم پیرو امر شماست و یاری‌ام برای شما مهیاست تا خدا اذن برای‌تان دهد. پس البته و حتماً با شما هستم، نه با دشمنان شما!»

«تولی» و «تبری» از بارزترین جلوه‌های مقاومت است که در این فراز از زیارت اربعین به آن می‌پردازیم:

برای استمرار مقاومت، باید دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان حضرت حق را ثابت کرد.

چنان‌که می‌دانیم، تولی و تبری دو امر ضروری دین اسلام و از جمله واجبات الهی است و هر مسلمان وظیفه دارد تا با استفاده از دلایل عقلی و نقلی به این دو موضوع مانند دیگر واجبات الهی اعتقاد پیدا کند. تولی و تبری، در آیات مختلف قرآن بارها به کار رفته است. قرآن کریم مؤمنان را از دوستی با کافران و دشمنان دین، نهی می‌کرده و می‌فرماید: «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ»^۲ افراد باایمان، نباید به

۱. محمد بن حسن طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۶، ص ۱۱۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۲۸.

۲. آل عمران: آیه ۲۸.

جای مؤمنان، کافران را دوست و سرپرست خود انتخاب کنند و هر کس چنین کند، هیچ رابطه‌ای با خدا ندارد (و پیوند او از خدا گسسته می‌شود).» آنچه در فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام و سیره عملی آن گرامیان در روایات وارد شده و عبارات فراوانی که در کتب ادعیه و زیارات از ایشان نقل شده است، خود گواه بر اهمیت و جایگاه والای تبری و تولی در مکتب تشیع و اسلام راستین است. امام رضا علیه‌السلام فرمود: «كَمَالُ الدِّينِ وَ لَآئِنُنَا وَ الْبِرَاءَةُ مِنْ عَدُوِّنَا؛^۱ کمال دین ولایت ماست و برائت از دشمنان ما.»

مقاومت برای صیانت از اسلام

پاس داشت اربعین، در حقیقت احیای مکتب پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ضامن بقای مکتب اسلام است؛ چراکه تقدیس تمام زمان‌ها و مکان‌هایی که مربوط به حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام است در واقع برجسته کردن مرام آن گرامی و مبانی اسلام است.

وجود مکان‌های مقدس و مراکز عبادی، معنوی و زیارتی، همواره در تبلیغ و ثبات دین مبین اسلام نقش بسزایی داشته است. این کانون‌های توحید، بندگی و معرفت، محور وحدت مسلمانان و ضامن بقای این آیین آسمانی بوده و هست. در این میان، نقش زیارت کربلا، به‌ویژه مراسم اربعین، بیشتر از دیگر مراکز مقدس اسلامی در معرض دید عالمیان قرار دارد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «لَا يُزَالُ الدِّينُ قَائِمًا مَا قَامَتِ الْكَعْبَةُ؛^۲ دین استوار خواهد بود، تا زمانی که کعبه استوار است.»

۱. ابن ادریس، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (والمستطرفات)، ج ۳، ص ۶۴۰.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۱، ص ۲۱.

بنابراین، عاشقان مکتب حضرت سیدالشهدا علیه السلام، برای حفظ موجودیت خود باید با تمام وجود این مراسم را زنده نگه دارند و دیگر مراکز مقدس نیز، همین نقش را دارند. اجتماع در مساجد، مشاهد مشرفه، حسینیه‌ها، نماز جماعت و جمعه و جلسات مذهبی، همه در بقای دین اسلام، تبلیغ و نشر معارف اهل بیت علیهم السلام، تقویت دوستی و برادری و مجالست، مؤانست و تبادل افکار و اطلاعات مؤثرند.

در سیره امامان معصوم علیهم السلام نیز، اهتمام به تقدیس مراکز از جایگاه والایی برخوردار است. آنان نه تنها خود برای شرکت در این مراسم می‌کوشیدند، بلکه به یاران‌شان نیز دستور می‌دادند تا دیگران را به مراسم عظیم حج ترغیب کنند. برای نمونه، علی بن یقطین، یار وفادار امام کاظم علیه السلام با اشاره آن حضرت، هر ساله تعداد زیادی را با هزینه خود به حج اعزام می‌کرد و علاوه بر کسب ثواب اخروی، به آن مراسم معنوی رونق بیشتری می‌بخشید.^۱

پیام مقاومت در پیاده‌روی اربعین

پیاده‌روی اربعین که با اشاره حضرات معصومین علیهم السلام بنیان نهاده شد.^۲ خود

۱. محمد بن عمر کشی، رجال کشی، ص ۴۳۴.

۲. حسین بن ثویر می‌گوید که حضرت صادق علیه السلام فرمودند: «یا حُسَيْنُ! مَنْ خَرَجَ مِنْ مَنْزِلِهِ يَرِيدُ زِيَارَةَ قَبْرِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام إِنْ كَانَ مَا شِئِيَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ حَسَنَةً وَ مَعِيَ عَنْهُ سَبِيَّةٌ حَتَّى إِذَا صَارَ فِي الْحَائِرِ كَتَبَهُ اللَّهُ مِنَ الْمُصْلِحِينَ الْمُتَّجِبِينَ [الْمُفْلِحِينَ الْمُنْجِحِينَ] حَتَّى إِذَا قَضَى مَنَابِقَهُ كَتَبَهُ اللَّهُ مِنَ الْفَائِزِينَ حَتَّى إِذَا أَرَادَ الْإِنْصِرَافَ آتَاهُ مَلَكٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وسلم يَقْرُوكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ لَكَ اسْتَأْنَفَ الْعَمَلُ فَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا مَضَى؛ ای حسین! کسی که از منزلش بیرون آید و قصدش زیارت قبر حضرت حسین ابن علی علیه السلام باشد، اگر پیاده رود، خداوند مَنان به هر قدمی که برمی‌دارد یک حسنه برایش نوشته و یک گناه از او محو می‌فرماید تا زمانی که به حائر برسد و پس از رسیدن به آن مکان شریف، حق - تبارک و تعالی - او را از رستگاران قرار می‌دهد تا وقتی که مراسم و اعمال زیارت را به پایان برساند که در این هنگام، او را از رستگاران می‌شمارد تا زمانی که اراده بازگشت نماید؛ در این وقت فرشته‌ای نزد او آمده و می‌گوید که رسول خدا صلى الله عليه وآله وسلم

راز و رمز دیگری در عرصه مقاومت دارد.

این مراسم را روز اربعین سال ۶۱ هجری، جابر بن عبدالله، نخستین زائر کربلا، آغاز کرد و با وجود حکام سفاک و خونریز اموی و عباسی، با حضور امام سجاد علیه السلام و امام باقر علیه السلام حضرت زینب علیها السلام و اهل بیت امام حسین علیه السلام و امامان معصوم علیهم السلام ادامه یافته و بعد از سوی علمای بزرگی، همچون: شیخ انصاری، محدث نوری، علامه جعفری، علامه امینی، شهید نواب صفوی و... پی گرفته شده و به میلیون‌ها نفر زائر عاشق رسیده است.

این نمایش و همایش عظیم معنوی، هم پیام پایداری و پاسداری از ارزش‌های اسلامی و انسانی را در پی دارد و هم ناامیدی، رعب و وحشت برای دشمنان به ارمغان می‌آورد. گزارش زیر گویای این حقیقت است.

خبرنگار آمریکایی «هافینگتون پست»، راه‌پیمایی عظیم و بی‌نظیر اربعین حسینی علیه السلام را، پیام پررنگ مقاومت تعبیر کرده و آن را چنین گزارش کرده است: «این واقعه، بزرگ‌ترین گردهمایی جهان است! اربعین، هر تجمع دیگری را در نظر کوچک می‌کند... اگر می‌خواهید یک دین زنده را ببینید، به کربلا بروید... جمعیت افق تا افق را پر می‌کند. جمعیت آن قدر زیاد است که صدها مایل مسافت را مسدود می‌کند. فاصله ۴۲۵ مایل بین اولین شهر مرزی عراق تا کربلا، مسافرتی طولانی با ماشین است و باید به‌طور غیرقابل‌تصور سخت باشد، وقتی قرار است این مسیر با پای پیاده طی شود. طی این مسیر برای زائران، دو هفته کامل طول می‌کشد. افرادی از تمام گروه‌های سنی، خستگی راه رفتن در

سلام رسانده و به تو می‌فرماید از ابتدا عمل را شروع کن، تمام گناهان گذشته‌ات آمرزیده شد.» (ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۳۲).

زیر آفتاب سوزان در طی روز و سرمای استخوان‌سوز در شب را متحمل می‌شوند. آن‌ها حتی بدون اساسی‌ترین تجهیزات سفر یا استراحتگاه، از مسیر زمین‌های ناهموار و تالاب‌های خطرناک سفر می‌کنند. آن‌ها در کنار عشق سوزان و بزرگ‌شان به حسین علیه‌السلام، چیز زیاد دیگری با خود حمل نمی‌کنند. پرچم‌ها و پارچه‌نوشته‌ها، هدف‌شان را به خود آن‌ها و کل جهانیان یادآوری می‌کند. ... نگاه به انبوه جمعیت، نفس شما را بند می‌آورد و آنچه به این نمایش عظیم اضافه می‌شود، این است که هرچه شرایط امنیتی بدتر می‌شود، افراد بیشتری انگیزه پیدا می‌کنند که تروریست‌ها را به چالش بکشند... مراسم سوگواری آن‌ها، مراسم مذهبی نیست؛ نشانه‌های پررنگی از مقاومت است.^۱

اربعین و انتظار

حجت الاسلام والمسلمین خدامراد سلیمیان*

مقدمه

انسان در زندگی اجتماعی خود، برای رسیدن به آرمان‌ها و اهدافش، همواره گواه صحنه درگیری بین دو نیروی حق و باطل است. آغاز آن از درگیری فرزندان حضرت آدم (هابیل و قابیل)، اوج آن، قیام سراسر افتخار امام حسین علیه السلام و یارانش در عاشورا و فرجام آن در قیام جهانی منجی عالم بشریت در آخرالزمان. بی شک بخش بزرگی از آنچه در پس آن رویداد بزرگ رخ داد، تأکید بر زنده‌نگه‌داشتن آن بود که البته در سخنان پیشوایان معصوم علیهم السلام بر آن پافشاری شده بود.

یکی از آن سنت‌های ارزش‌مند زیارت امام در چهلمین (اربعین) روز شهادت بود، که این زنده‌نگه‌داشتن، خود نوید سرآغازی بر یک قیام جهانی قلمداد می‌شود. از این‌رو می‌توان گفت اربعین نماد حضور انسان‌های آزادی‌خواه و اعلام آمادگی برای خون‌خواهی از همهٔ مظلومان عالم است. ظهور حضرت مهدی علیه السلام، سرآغازی است بر انقلابی بزرگ، گسترده و

---

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

فراگیر در راستای انتقام از همه ستم‌دیدگان تاریخ به‌ویژه حسین بن علی علیه‌السلام با شعار خون‌خواهی از شهید کربلا به عنوان نماد مظلومیت حق در طول تاریخ، که همه بنیان‌های اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی بشر را دگرگون می‌سازد.

این دگرگونی بزرگ در جهان هستی - همانند قیام و نهضت همه پیامبران و شایستگان - فراهم‌شدن شرایط و زمینه‌هایی بایسته و شایسته است. حضور مردم در این انقلاب از شرایط برجسته این شکل‌گیری است.

نقش انتظار در آمادگی منتظران

یکی از سفارش‌های پایه‌ای قرآن به مؤمنان در برابر دشمنان، به دست‌آوردن و نگه‌داری آمادگی آنان است.^۱ از این‌رو آمادگی‌های مناسب هر دوره برای یاری حق در برابر باطل، امری اساسی و پسندیده است.

از این آمادگی در تعبیر روایات مهدوی و در دوران غیبت با عنوان "انتظار" یاد شده و در شأن آن، سخنان والایی گفته شده است. گاهی از آن با تعبیر "برترین عبادت" که رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ»^۲ برترین عبادت انتظار فرج است. و گاهی نیز آن را "برترین کارها" برشمرده که فرمود: «أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ مِنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ»^۳ و البته در جایی نیز آن را نه فقط «جهاد» که «برترین جهاد» دانسته، فرمود: «أَفْضَلُ جِهَادِ أُمَّتِي إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ»^۴ برترین جهاد امت من انتظار گشایش است.

۱. انفال: آیه ۶۰.

۲. شیخ صدوق، کمال‌الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۲۸۷؛ ر.ک: ترمذی، سنن، ج ۵، ص ۵۶۵.

۳. شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه‌السلام، ج ۲، ص ۳۶؛ شیخ صدوق، کمال‌الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۶۴۴.

۴. حسن بن علی حرانی، تحف‌العقول، ص ۳۷.

قیام جهانی حضرت مهدی علیه السلام، برای برپایی حکومت شایستگان بر پایه عدل و قسط است و یاری آن امام بزرگوار، امری ضروری است. و این یاری، نیازمند فراهم ساختن مقدمات و زمینه‌هایی است. ابو بصیر در این باره می‌گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: «لَيَعِدَنَّ أَحَدَكُمْ لِيُخْرَجَ الْقَائِمُ وَ لَوْ سَهْمًا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا عَلِمَ ذَلِكَ مِنْ نَبِيِّهِ رَجَوْتُ لِأَنْ يُسَيِّئَ فِي عُمُرِهِ حَتَّى يَدْرِكَهُ فَيَكُونَ مِنْ أَعْوَانِهِ وَ أَنْصَارِهِ^۱: هر یک از شما باید برای خروج قائم خود را آماده کند، هر چند یک تیر باشد، که هر گاه خدای تعالی از نیت او، آن را بداند، امیدوارم که در عمر او تأخیر اندازد تا آنکه قائم را درک کند.»

البته مقصود روایات، به طور مشخص، فقط تهیه کردن جنگ‌افزار و مانند آن نیست؛ بلکه بیانی نمادین و کنایه از نهایت آمادگی برای آن قیام بزرگ است و فراهم کردن ابزار جنگی از جمله تیر و کمان و مانند آن دست‌کم آمادگی است. استاد شهید مرتضی مطهری با بهره‌مندی از روایات اسلامی، گروهی زبده را که به محض ظهور امام علیه السلام به آن حضرت می‌پیوندند، بخشی مهم برای این رخداد دانسته است.^۲

اربعین جلوه‌ای از آمادگی برای ظهور

آنچه امروزه با نام تعظیم شعائر شکل می‌گیرد، مانند برپایی سوگواری برای مصیبت عاشورا در گروه‌هایی چند میلیونی و نیز راه‌پیمایی و سوگواری باشکوه اربعین حسینی از زیباترین جلوه‌های اظهار این آمادگی است. روز اربعین یادآوری هر ساله مصیبت بزرگ عاشورا است تا آن‌گاه که منتقم آن مظلومیت‌ها پا در رکاب قیام نهد. وعاشورا بیان با لیبیک به ندای جهانی او

۱. محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص ۳۲۰.

۲. مرتضی مطهری، قیام و انقلاب مهدی علیه السلام، ص ۵۶.

عاشورایی دیگر به بزرگی همه گستره زمین فراهم سازند، اما این بار نه با به مسلخ بردن حق و حقیقت که با پایانی روشن و پیروزمندانه در پیروزی حق بر باطل. به همین جهت روز اربعین را می‌توان زمان تجدید پیمان با منتقم آل محمد سَلَّمَ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دانست.

سفارش‌ها و دستورهای اکید ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام، مبنی بر زیارت امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام در روز اربعین را می‌توان به سبب بزرگداشت این غم و اندوه دانست تا از خاطر شیعیان نرود تا آن‌گاه که آن منتقم بزرگ با شعار خون‌خواهی از حسین عَلَيْهِ السَّلَام (یا لثارات الحسین) آخرین نبرد حق و باطل پدید آورد، همواره باید منتظر ظهور قائم آل محمد باشند.

نشانه‌ها و سمبل‌های انتظار ظهور حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام چونان خون، همواره در رگ‌های مظاهر حسینی جلوه‌های گوناگون دارد. از جمله آن‌که می‌توان به پرچم سرخی که بر فراز گنبد حرم آن حضرت در حال اهتزاز است، اشاره کرد، و آن نشانه آن است که این جنگ هنوز ادامه دارد و پایان نپذیرفته است.

بی‌گمان یاری کردن امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام فقط به انتظار برای ظهور آن حضرت محدود نمی‌شود، بلکه همان‌طور که در زیارت اربعین به آن اشاره شده است. «قَلْبِي لِقَلْبِكُمْ سِلْمٌ وَ أَمْرِي لِأَمْرِكُمْ مُتَّبِعٌ وَ نُصْرَتِي لَكُمْ مُعَدَّةٌ حَتَّى يَأْذَنَ اللَّهُ لَكُمْ...»^۱ قلب من تسلیم قلب شماست و در امور زندگی از اوامر شما تبعیت می‌کنم و برای یاری دادن شما آماده‌ام تا اینکه خداوند به شما اجازه خروج دهد.»

در اربعین در حقیقت دو نگاه به اوج تجلی خود می‌رسد و آن‌گاه در تلاقی این دو نگاه است که آغازی اساسی برای حرکت به سوی قیام جهانی شکل می‌گیرد. نگاهی به گذشته که همانا عاشورای حسینی است با شعار اساسی

۱. شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ص ۱۱۳.

"هیئات منا الذلة" و نگاهی به آینده با شعار اساسی "یا لثارات الحسین" که در حقیقت خون خواهی همه ستم دیدگان از ستم گران است. و برای استمرار این حرکت جا دارد پیروان حضرت واجد و یژگی هایی چون پیشوایان این راه - حسین بن علی علیه السلام و یاران او - باشند. باید توجه داشت آمادگی و مهیا بودن برای ظهور، بسته به شرایط زمان و مکان در عرصه هایی صورت می پذیرد که مهم ترین آن ها عبارت اند از:

الف) عرصه فرهنگی - اعتقادی

بی شک حضرت مهدی علیه السلام به پا می خیزد تا در تحولی بزرگ، بیش از آن که چگونگی زندگی دنیوی و مادی مردم را بر پایه عدالت سامان دهد، باورهای آنان را رشد داده، کمال بخشد. همان گونه که حسین بن علی علیه السلام به این منظور قیام کرد، و این، شکل نخواهد گرفت مگر به دگرگونی ریشه ای و اساسی در فرهنگ جامعه انسانی که با پیروی از آموزه های مکتب اهل بیت علیهم السلام شکل خواهد گرفت.

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در این باره فرمود: «طُوبِي لِمَنْ أَدْرَكَ قَائِمِ أَهْلِ بَيْتِي وَ هُوَ مُقْتَدٍ بِهِ قَبْلَ قِيَامِهِ يَتَوَلَّى وَلِيَهُ وَيَتَّبِعُهُ مِنْ عَدُوِّهِ وَيَتَوَلَّى الْإِيْمَةَ الْهَادِيَةَ مِنْ قَبْلِهِ أُولَئِكَ رُفَقَائِي وَ ذَوُو وُدِّي وَ مَوَدَّتِي وَ أَكْرَمُ أُمَّتِي عَلَيَّ؛^۱ خوشا به کسی که قائم اهل بیت مرا درک کند؛ حال آن که پیش از قیام او نیز پیرو او باشد. با دوست او دوست و با دشمن او دشمن و با رهبران و پیشوایان هدایت گر پیش از او نیز دوست باشد. اینان هم نشین و دوستان من و گرامی ترین امت من، در نزد من هستند.

کسانی که آمادگی روحی و روانی بالایی به دست نیاورند، هرگز نمی توانند

۱. شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۲۸۶؛ محمدرضا حسن طوسی، الغيبة، ص ۴۵۶.

یار و یاور خوبی برای آن حضرت باشند؛ چرا که با کمترین فشاری که بر آنان وارد می‌شود، عرصه را رها می‌کنند.

در باره کارهای فرهنگی که می‌تواند زمینه‌های لازم را برای آن انقلاب بزرگ فراهم نماید، از روایات، چنین استفاده می‌شود:

۱. رعایت تقوای الهی

پروای الهی برای همه و در همه زمان‌ها لازم و واجب است؛ اما برای یک منتظر به دلیل شرایط خاص، اهمیت بیشتری دارد؛ چرا که در این دوران، عوامل فراوانی دست به هم داده تا انسان‌ها را به بیراهه کشانده، گمراه سازند.

امام صادق علیه السلام فرمود: همانا برای صاحب‌الامر غیبتی هست؛ پس بنده تقوای الهی پیشه کند و به دین او چنگ زند.^۱

در قیام امام حسین علیه السلام، یاران آن حضرت در اوج تقوا و پرهیزگاری بودند، رهروان آن حضرت که با همه وجود پیروی آن حضرت را با حضور در مراسم اربعین اعلان می‌کنند، می‌بایست در شمار پرهیزگاران راستین باشند.

۲. معرفت امام معصوم علیه السلام

از بایسته‌هایی که در هر زمان - به ویژه در عصر غیبت - برای پیروان آموزه‌های اسلامی بدان سفارش شده، به‌دست آوردن شناخت و آگاهی امام آن زمان است.

امام صادق علیه السلام به فضیل بن یسار، در کنار سفارش به شناخت امام، پی‌آمد این امر مهم را در این دانسته که دیر و زود شدن این امر، آسیبی به او نخواهد رساند...^۲

۱. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۳۶؛ شیخ صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ج ۱، ص ۵۱.

۲. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۷۱: «يَا فَضِيلُ اعْرِفْ إِمَامَكَ فَإِنَّكَ إِذَا عَرَفْتَ إِمَامَكَ لَمْ يَضُرَّكَ تَقَدُّمُ هَذَا الْأَمْرِ أَوْ تَأَخَّرَ».

غیر ممکن است بدون شناخت امام تا پای جان برای حمایت از او و آرمان‌هایش ایستاد، اتفاقی که در قیام امام حسین علیه السلام رخ داد و ناگزیر در قیام جهانی مهدی موعود نیز رخ خواهد داد.

امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در روایتی ارزش‌مند با بیان ویژگی‌های امام، راه را برای شناخت به ما نشان داده است؛ آنجا که فرمود: «الإمامُ أَمِينُ اللَّهِ فِي خَلْقِهِ وَ حُجَّتُهُ عَلَى عِبَادِهِ وَ خَلِيفَتُهُ فِي بِلَادِهِ وَ الدَّاعِي إِلَى اللَّهِ وَ الذَّابُّ عَنْ حُرْمِ اللَّهِ الإِمَامُ الْمُطَهَّرُ مِنَ الذُّنُوبِ وَ الْمُبْرَأُ عَنِ الْعُيُوبِ الْمُخْصُوصُ بِالْعِلْمِ الْمُؤَسَّسُ بِالْحِلْمِ نِظَامُ الدِّينِ وَ عِزُّ الْمُسْلِمِينَ وَ غَيْظُ الْمُتَافِقِينَ وَ بَوَازُ الْكَافِرِينَ الإِمَامُ وَ أَحَدُ دَهْرِهِ لَا يَدَانِيهِ أَحَدٌ وَ لَا يَعَادِلُهُ عَالِمٌ وَ لَا يُوْجَدُ مِنْهُ بَدَلٌ وَ لَا لَهُ مِثْلٌ وَ لَا نَظِيرٌ مَخْصُوصٌ بِالْفَضْلِ كُلِّهِ مِنْ غَيْرِ طَلَبٍ مِنْهُ لَهُ وَ لَا اكْتِسَابٍ بَلِ اخْتِصَاصٌ مِنَ الْمُفْضَلِ الوَهَّابِ؛^۱ امام، امانت‌دار خداوند میان آفریده‌هایش، و حجّت او بر بندگانش، و جانشین او در سرزمین‌هایش، و دعوت‌کننده به سوی خدا و دفاع‌کننده از حقوق واجب او بر بندگان است. امام، پاک‌شده از گناه و برکنار گشته از عیب‌هاست که همه دانش، به او اختصاص دارد و به بردباری شناخته می‌شود. امام، نظام‌دهنده به دین و باعث سربلندی مسلمانان و خشم منافقان و از میان رفتن کافران است. امام، یگانه روزگار خویش است. هیچ‌کس در جایگاه، به منزلت او نزدیک نمی‌شود و هیچ دانش‌مندی با او برابری نمی‌کند و برای او جایگزین پیدا نمی‌شود و شبیه و مانند ندارد. همه فضیلت‌ها، ویژه اوست، بدون آن‌که آن‌ها را خواسته باشد؛ بلکه این، امتیازی است از طرف فضیلت‌دهنده بسیار بخشنده، برای امام...»

۳. پایداری در محبت امامان علیهم‌السلام

دوستی با امامان علیهم‌السلام در جایگاه دوستان خداوند یکی از وظایف مهم مؤمنان در هر عصر و زمان است. تجلی این محبت در پیروان راستین اهل بیت علیهم‌السلام مثال زدنی است، به‌ویژه در قیام عاشورا که یاران آن بزرگوار در این دوستی همه هستی خود را به پای امام و اهداف او ریختند.

از نشانه‌های این دلدادگی و محبت، جاری شدن اشک بر گونه‌هاست که پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بر این حرارت قلبی تأکید فرمود. خود آن حضرت بر این نماد با این مضمون که من کشته‌اشک‌ها هستم تصریح فرموده است.

در دوران غیبت واپسین پیشوای معصوم، به سبب پنهان بودن ایشان از دیدگان، عواملی انسان را از این وظیفه‌اش دور می‌سازد؛ از این‌رو در روایات سفارش شده است که بر دوستی با همه پیشوایان معصوم علیهم‌السلام پایدار باشیم.

فراموش نکنیم این دوستی، افزون بر اینکه دستور پروردگار بزرگ است،^۱ در گفتار رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، آن‌گاه که سخن از واپسین جانشین خود به میان می‌آورد و در نهایت احترام، از بزرگ‌ترین واژگان مهرآمیز یعنی «بابی و امی»؛^۲ پدر و مادرم فدای او» یاد می‌کرد، نمایان است. نیز آن‌گاه که نگاه تیزبین علی بن ابی طالب علیه‌السلام عصرها و قرن‌ها را در می‌نوردد، زمان واپسین امام را می‌بیند و با واژگانی مانند رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ارادات خود را نشان می‌دهد.^۳ و آن‌گاه که از امام صادق علیه‌السلام می‌پرسند: آیا قائم به دنیا آمده است؟ می‌فرماید: «لَا وَ لَوْ أَذْرَكْتُهُ»

۱. شوری: آیه ۲۳: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى؛ بگو: به ازای آن [رسالت]

پاداشی از شما خواستار نیستم، مگر دوستی درباره خویشاوندان.»

۲. علی بن محمد خزاز قمی، کفایة الاثر، ص ۱۵۶.

۳. مجلسی، بحارالأنوار، ج ۳۴، ص ۱۱۸ و ج ۴۱، ص ۳۵۳ و ج ۵۱، ص ۱۲۱.

لَخَدَمْتُهُ أَيَّامَ حَيَاتِي؛^۱ نه؛ اگر او را درک کنم، روزهای زندگانیم را خدمت‌گزار او خواهم بود.»

و در جایی دیگر فرمود: «...أَمَا إِنِّي لَوْ أَدْرَكْتُ ذَلِكَ لَأَبْقَيْتُ نَفْسِي لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ؛^۲ به درستی که اگر من آن روز را درک می‌کردم، جانم را برای صاحب این امر نگه می‌داشتم.»

... و با روایت‌های یادشده و مانند آن، جای تردیدی نیست که محبت اهل بیت علیهم‌السلام - به‌ویژه واپسین حجت الهی - در دوران غیبت و به‌ویژه آستانه ظهور، کاری بس برجسته و ارزش‌مند است. و نقش اساسی در زمینه‌سازی فرهنگی برای ظهور خواهد داشت.

گفتنی است که این محبت آن‌گاه به کمال می‌رسد که در کنار آن، دشمنی با دشمنان امام وجود داشته باشد که به این نکته در بسیاری از زیارت‌نامه‌ها تأکید شده است.

امام باقر علیه‌السلام از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله روایت می‌کند که فرمود: «طُوبِي لِمَنْ أَدْرَكَ قَائِمِ أَهْلِ بَيْتِي وَهُوَ يَأْتِمُّ بِهِ فِي غَيْبَتِهِ قَبْلَ قِيَامِهِ وَيَتَوَلَّى أَوْلِيَاءَهُ وَيَعَادِي أَعْدَاءَهُ، ذَلِكَ مِنْ رُفَقَائِي وَذَوِي مَوَدَّتِي وَأَكْرَمُ أُمَّتِي عَلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛^۳ خوشا به کسی که قائم اهل بیت مرا درک کرده و در غیبت و پیش از قیامش پیرو او باشد. دوستانش را دوست بدارد و با دشمنانش دشمن باشد؛ چنین کسی در روز قیامت، از رفقا و دوستان من و گرامی‌ترین امت من خواهد بود.»

گفتنی است در کنار این محبت دشمنی با دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام و ظلم

۱. همان، ج ۵۱، ص ۱۴۸، به نقل از: محمد بن ابراهیم نعمانی، الغيبة، ص ۲۴۵.

۲. همان، ص ۲۷۳، به نقل از: همان، ص ۲۳۷.

۳. شیخ صدوق، کمال‌الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۲۸۶.

ستیزی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ کاری که امام حسین علیه السلام در عاشورا کرد و امام مهدی علیه السلام در آن قیام بزرگ پی خواهد گرفت، و مراسم اربعین جلوه‌ای از اظهار این ظلم‌ستیزی است؛ بدین معنا که اگر نتوان در جبهه مستقیم با ظلم آن را رفع کرد حضور در صحنه و اعلام آمادگی برای آن، امری لازم است.

۴. پیروی از امامان علیهم السلام

از آن‌جا که همه امامان علیهم السلام نور یگانه‌ای هستند، فرموده‌ها و دستورهای ایشان نیز یک هدف را دنبال می‌کند؛ بنابراین، پیروی از هر کدام، پیروی از همه آن‌هاست. در زمانی که یکی از آن‌ها در دسترس نیست، دستورهای دیگران چراغ راه هدایت است.^۱ رفتار به دستورهای آنها زمینه‌های فرهنگی برای درک ظهور را فراهم می‌کند.

این پیروی و اطاعت در حادثه عاشورا به اوج رسید تا آنجا که هیچ‌یک از شهدا و خاندان آن حضرت امری از او را نادیده نمی‌گرفتند آنجا که درخواست به میدان رفتن بود و آنجا که سفارش به بردباری.

۵. شکیبایی بر سختی‌های دوران غیبت

از برجسته‌ترین فضایل انسانی که در قیام عاشورا تبلور یافت پیشوایان معصوم علیهم السلام نیز بر آن تأکید کردند، شکیبایی در برابر نامالایمات و سختی‌هاست.

بی‌گمان صبری که در میان عاشوراییان شکل گرفت به‌ویژه برای زینب کبری علیها السلام در همه تاریخ مثال زدنی است. و آمادگی برای قیام جهانی موعود نیز

۱. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۴۲: «تَمَسَّكُوا بِالْأَمْرِ الْأَوَّلِ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَبِينَ لَكُمْ؛ محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص ۱۵۹؛ همچنین فرمود: «فَأَحِبَّ مَنْ كُنْتُ تُحِبُّ وَ أَبْغَضْ مَنْ كُنْتُ تُبْغِضُ حَتَّى يُظْهِرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ؛ : آن‌که را باید دوست داشته باشی، دوست بدار و آن‌که را باید دشمن بداری، دشمن بدار (تولی و تبری را از دست مده) تا خدای - عزوجل - او را ظاهر کند.»

چنین ضرورتی را تأکید می‌کند.

امروزه کم نیستند افرادی که به دلیل‌هایی، باور به آن امام غایب عجل الله فرجه و یاد آن حضرت را بر نمی‌تابند و در این راه، از هرگونه ایجاد مانع و آزار فرو نمی‌گذارند. از آن‌جا که یکی از آموزه‌های مهم دینی شکیبایی بر مشکلات و گرفتاری‌ها است، لازم است در این دوران، بیش از هر زمان دیگر برابر این مشکلات شکیبایی داشته باشیم.

عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: «رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: سَيَأْتِي قَوْمٌ مِنْ بَعْدِكُمُ الرَّجُلُ الْوَاحِدُ مِنْهُمْ لَهُ أَجْرُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحْنُ كُنَّا مَعَكَ بَبَدْرٍ وَأُحُدٍ وَ حُنَيْنٍ وَ نَزَلَ فِيْنَا الْقُرْآنُ. فَقَالَ: إِنَّكُمْ لَوْ تَحْمَلُونَ [تَحْمَلُونَ] لِمَا حُمِلُوا لَمْ تَصْبِرُوا صَبْرَهُمْ؛^۱ پس از سپری شدن دوران شما، مردمی بر سر کار خواهند آمد که هر کدام آنان، پاداش پنجاه تن از شما را داراست. عرض کردند: ای رسول خدا! ما در جنگ بدر و احد و حنین در رکاب شما جنگیدیم و درباره ما آیاتی از قرآن نازل شد. فرمود: اگر شما آنچه را آن‌ها تحمل کردند، متحمل شوید، از صبر و شکیبایی آنان برخوردار نخواهید بود.»

امام حسین بن علی علیه السلام فرمود: «أَمَّا إِنَّ الصَّابِرَ فِي غَيْبَتِهِ عَلَيَّ الْأَذَى وَالْكَذِيبَ بِمَنْزِلَةِ الْمُجَاهِدِ بِالسَّيْفِ بَيْنَ يَدَي رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله؛^۲ ... اما صبرکننده بر آزار و تکذیب در غیبت او، بسان مجاهدی است که با شمشیر در رکاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با دشمنان مبارزه کند.»

ب) عرصه اجتماعی

بی‌گمان، انسان‌ها معمار سرنوشت خویش، جامعه و تاریخ‌اند. ایشان،

۱. شیخ طوسی، الغیبة، ص ۴۵۶؛ قطب‌الدین راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۱۴۹.
 ۲. شیخ صدوق، کمال‌الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۳۱۷؛ شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۶۸.

محور دگرگونی اوضاع اجتماعی هستند. با خود آنان است که بتوانند جامعه خویش را از وضع بد و نامناسب به خوب و مناسب برسانند و یا برعکس. با دقت در آیات قرآن کریم و بررسی سرگذشت ملت‌ها و امت‌های پیشین، به روشنی درمی‌یابیم که سنت الهی چنین بوده که پدید آمدن هر گونه دگرگونی در جوامع انسانی، به دست و اراده خود آنان شدنی است. همان‌گونه که سرنوشت یک انسان، در گرو چگونگی رفتار و کارهای اوست، سرنوشت یک جامعه نیز بستگی فراوانی به کارکرد گروهی افراد دارد. خداوند بزرگ در آیه‌ای یادآور شده سرنوشت هیچ قوم و ملتی را دچار دگرگونی نمی‌کند مگر آن‌که آنان آنچه را در خودشان است، تغییر دهند،^۱ و در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: نعمتی را که به گروه و امتی داده، تغییر نمی‌دهد؛ جز آن‌که آنان، خودشان را تغییر دهند.^۲

از واژه‌های «قوم» و «انفسهم» در این دو آیه، به روشنی به دست می‌آید که خواست گروهی جامعه، بسترهای گوناگونی را فراهم می‌سازد که در دگرگونی سرنوشت آن اجتماع، نقش به‌سزایی دارد. در حقیقت، دگرگونی زیرساخت‌های ارزشی جامعه، بستر و زمینه مهمی در دگرگونی اوضاع اجتماعی است. این تغییر از درون اندیشه و جان انسان‌ها سر برآورده و آن‌گاه اراده اجتماعی نوین، هماهنگ با آن، اندیشه و آرمان را پدید می‌آورد، و حکومت‌ها همچون بزرگ‌ترین فرآورده اراده اجتماعی، پیرو این اصل اساسی هستند.

بنابراین، ضروری‌ترین کار، پیش از سامان‌یافتن هر نوع حکومتی در جامعه، فراهم کردن زمینه‌ها و بسترهای هماهنگ با آن حکومت، جهت پذیرش مردمی است؛ چرا که ساختار حکومت مطلوب مردم در جامعه به گونه‌ای شکل می‌گیرد که خرد گروهی اجتماع، تاب پذیرش آن را داشته باشند.

۱. رعد: آیه ۱۱.

۲. انفال: آیه ۵۳.

مراسم اربعین به عنوان نماد هم‌دلی و از خودگذشتگی افراد به یکدیگر چشم‌انداز زیبایی از حکومت نیکان را به نمایش درمی‌آورد. انسان‌هایی که کمترین امکانات خود را در راه محبت اهل بیت علیهم‌السلام تقدیم می‌کنند و این زیباترین جلوه از خودگذشتگی است که در حکومت عدل جهانی جایگاهی ویژه دارد.

ج) عرصه نظامی

یکی از مهم‌ترین وظایف دوران غیبت به عنوان زمینه‌سازی، آمادگی پیوسته و راستین از جهت توانمندی جسمانی است. در این باره در کتاب‌های روایی روایات فراوانی وجود دارد.

امام باقر علیه‌السلام در پی آیه شریف: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا»^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شکیبایی کنید و ایستادگی ورزید و مرزها را نگهبانی کنید.» فرمود: «اصْبِرُوا عَلَىٰ آدَاءِ الْفَرَايِضِ وَصَابِرُوا عَدُوَّكُمْ وَرَابِطُوا إِمَامَكُمْ الْمُنتَظَرُ»^۲ بر انجام واجبات شکیبایی کنید و برابر دشمنان، یک‌دیگر را یاری نمایید و برای یاری پیشوای منتظر، همواره آمادگی خود را حفظ کنید.»

امام صادق علیه‌السلام فرمود: هر یک از شما برای ظهور قائم علیه‌السلام جنگ‌افزاری فراهم کنید؛ اگر چه یک تیر باشد. امید است همین که کسی این نیت را داشته باشد، خداوند او را از یاران و یاورانش قرار دهد.^۳

به دست‌آوردن توان رودررویی با تهدیدهای دشمنان، همواره مورد پافشاری آموزه‌های دینی بوده است. قرآن کریم به‌روشنی بر این مهم تأکید کرده و پیروان

۱. آل عمران: آیه ۲۰۰.

۲. محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، ص ۱۹۹.

۳. همان، ص ۳۲۰: «لِيُعِدَّنَّ أَحَدُكُمْ لِحُجُوجِ الْقَائِمِ وَ لَوْ سَهْمًا فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا عَلِمَ ذَلِكَ مِنْ بَيْتِهِ رَجَوْتُ لِأَنَّ بَيْسِي فِي عُمْرِهِ حَتَّى يَذْرُكَهُ وَ يَكُونَ مِنْ أَعْوَانِهِ وَ أَنْصَارِهِ».

خود را به فراهم نمودن همه ابزارهای ممکن در این راه سفارش می‌کند.^۱ این آموزه‌ها اگر چه در باره همه انسان‌ها و همه دوران‌هاست، اما با توجه به حساسیت دوران غیبت و آستانه ظهور، این آمادگی، اهمیت فراوانی دارد. یکی از نمودهای توان‌مندسازی، آمادگی جسمانی به‌هنگام ظهور است. امام صادق علیه السلام درباره ویژگی‌های یاران امام مهدی علیه السلام، توان جسمانی هرکدام از آن‌ها را برابر چهل مرد نیرومند دانسته، قلب‌های آن‌ها را بسان پولادی استوار توصیف کرده که اگر بر کوه‌های آهن بگذرند، آن را بر کنند و شمشیرهای خود را در نیام نکنند تا آن‌که خدای تعالی خشنود گردد.^۲

حضرت مهدی علیه السلام پس از آگاه‌کردن جهانیان و اتمام حجت با آنان، به ناگزیر با ستم‌گران و دشمنان، جنگ خونینی کرده و همانند جد بزرگوار خود، بر خورد تندی با آنان خواهد داشت.^۳ از روایات این‌گونه برمی‌آید که او در این رودرویی از یاران خود نیز یاری می‌خواهد و آنان نیز در نهایت شجاعت در کنار آن حضرت با دشمنان مبارزه خواهند کرد.

حال، چنین یارانی، باید پیش از ظهور گردهم آیند و این شدنی نیست، مگر با افزایش توان و قدرت جسمانی در عصر انتظار، اگر چنان‌چه همه منتظران به این امور مهم و پایه‌ای توجه لازم را داشته باشند، بی‌تردید، برای چگونگی درک دوران ظهور، نقش مؤثری ایفا خواهند کرد.

۱. انفال: آیه ۶۰.

۲. شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۶۷۳: «فَإِنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ يُعْطَى قُوَّةَ أَرْبَعِينَ رَجُلًا وَإِنْ قَلْبُهُ لَأَشَدُّ مِنْ زَبْرِ الْحَدِيدِ وَلَوْ مَرُّوا بِجِبَالِ الْحَدِيدِ لَقَطَعُوهَا لَا يَكْفُونَ سَيُوفَهُمْ حَتَّى يَرْضَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ».

۳. فتح: آیه ۲۹: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ؛ مُحَمَّدٌ سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ پیامبر خداست و کسانی که با اویند، بر کافران، سخت‌گیر [و] با هم‌دیگر مهربان‌اند.»

در هر حال قیام حضرت مهدی علیه السلام مبارزه‌ای است در برابر نیروهای کفر جهانی و برخلاف پندار برخی، این پیروزی با سختی‌ها و نامالایمات فراوانی آمیخته خواهد شد که پسندیده است زمینه‌سازان آن قیام جهانی، به بهترین شکل ممکن خود را آماده سازند. موسی بن بکر واسطی از بشیر تبال روایت کرده که گفت: به امام باقر علیه السلام عرض کردم: آنان می‌گویند که مهدی علیه السلام اگر قیام کند، کارها به خودی خود برای او هموار می‌شود و به اندازه حجامتی خون نمی‌ریزد. آن حضرت فرمود: «كَأَلَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ اسْتَقَامَتْ لِأَحَدٍ عَفْوًا لَأَسْتَقَامَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ حِينَ أُدْمِيَتْ رَبَاعِيَّتُهُ وَشُجَّ فِي وَجْهِهِ كَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى تَمْسَحَ نَحْنُ وَ أَنْتُمْ الْعَرَقُ وَالْعَلَقُ ثُمَّ مَسَحَ جَبْهَتَهُ؛^۱ هرگز چنین نیست؛ سوگند به آن‌که جانم در دست اوست! اگر کارها به خودی خود، برای کسی هموار و رو به راه می‌شد، به طور مسلم برای رسول خدا درست می‌شد؛ آن‌گاه که دندان‌های پیشین آن حضرت شکست و صورتش را زخم رسید! نه هرگز، سوگند به آن‌که جان من در دست اوست [چنین نخواهد شد] تا آن‌که ما و شما عرق و خون بسته شده را پاک کنیم. سپس آن حضرت پیشانی خود را - به عنوان نشانه‌ای از آن حالت - پاک کرد.»

شکی نیست که دشمنان آن‌گاه که نابودی خود را در قیام آن حضرت بینند همه تلاش خود را برای ماندن خود به کار خواهند گرفت و این گونه نخواهد بود که به راحتی تسلیم شوند!

پس بر همه منتظران آن دوران نورانی است تا در تمام عرصه‌ها از جمله فرهنگی، اجتماعی و نظامی و افزایش توان‌مندی‌های روحی و جسمانی خود تلاش وافر داشته باشند.

۱. محمد بن ابراهیم نعمانی، الغيبة، ص ۲۸۴.

احکام عزاداری و زیارت امام حسین علیه السلام

حجت الاسلام والمسلمین عبدالرحمن انصاری*

مقدمه

آگاهی از احکام شرعی که در تمام امور زندگی و در همه حالات، رعایت و عمل به آنها لازم است، در قبولی اعمال و رساندن انسان به کمال، نقش بسزایی دارد. در این نوشتار، بخشی از احکام آمده است که زائران عتبات عالیات می‌توانند به آنها عمل کنند. برای جمع‌آوری این مسائل، به کتاب‌های زیادی مراجعه شده و بررسی و تحقیق درخوری انجام گرفته است. پرواضح است که با تعدد مراجع عالی‌قدر - دام ظلهم - و فروع و اتفاقات زیادی که در زندگی انسان‌ها رخ می‌دهد، جمع‌آوری همه احکام مورد نیاز کار سختی است؛ با این حال سعی شد در تمام موارد، فتواهای همه یا بیشتر مراجع جز در یکی، دو مورد ذکر شود. نام مراجع عالی‌قدر - که احترام‌شان بر همگان واجب است - برای اختصار، بدون القاب آمده که از آن بزرگواران پوزش می‌طلبیم.

۱- احکام ورود به حرم و رواق‌های ائمه علیهم السلام

داخل شدن جنب و حائض به حرم امامان علیهم السلام چه حکمی دارد؟

- امام خمینی: احتیاط واجب آن است که در حرم و رواق امامان علیهم السلام توقف

---

* پژوهشگر حوزه علمیه قم.

نکنند.^۱

- بهجت: اگر رواق‌ها خیلی دور باشد، ظاهراً اشکال ندارد.^۲

- تبریزی: چنانچه آن قسمت از رواق به حرم ملحق شده، بنا بر احتیاط، حکم حرم دارد و مکث جنب و حائض در آن خلاف احتیاط است.^۳

- خوئی: توقف در رواق حرم مطهر امامان علیهم‌السلام، برای جنب و حائض مانعی ندارد [و] رواق جزء حرم نیست؛ اگرچه اولی و احوط عدم توقف حائض در رواق است.^۴

- سیستانی، گلپایگانی و صافی: داخل شدن در رواق‌ها مانعی ندارد.^۵

- زنجانی: اشکال ندارد.^۶

- فاضل لنکرانی: ورود جنب و حائض به رواق‌های امامان معصوم علیهم‌السلام جایز نیست و فرقی بین [رواق] دور و نزدیک نیست.^۷

- وحید خراسانی: ورود جنب و حائض به رواق‌های امامان معصوم علیهم‌السلام اشکال ندارد.^۸

۱. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۳۸.

۲. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها‌السلام، احکام بانوان، ص ۸۶.

۳. همان.

۴. خوئی، استفتانات، س ۱۳۳ و ۱۳۴؛ جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها‌السلام، احکام بانوان، ص ۸۷.

۵. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها‌السلام، احکام بانوان، ص ۸۷ و ۸۸.

۶. همان، ص ۸۷.

۷. همان، ص ۸۸.

۸. تماس تلفنی با دفتر معظم‌له.

- مکارم شیرازی: داخل شدن به رواق‌های اطراف ضریح مطهر، اگرچه قبر را ببیند و به ضریح نزدیک باشد، مانعی ندارد؛ ولی وارد حرم نشود.^۱
- نوری همدانی: بنا بر احتیاط در رواق‌ها توقف نکند.^۲

منظور از حرم که جنب و حائض نباید در آن وارد شود چیست؟

- خامنه‌ای: مراد از حرم، همان زیر گنبد مبارک و جایی است که به آن حرم و مشهد شریف گفته می‌شود؛ ولی ساختمان‌های ملحق به آن و شبستان‌ها حکم حرم ندارند و ورود جنب و حائض به آنجاها اشکال ندارد؛ مگر جاهایی که عنوان مسجد داشته باشد.^۳

آیا جنب و حائض، می‌توانند در حرم ائمه علیهم السلام از یک در وارد و از در دیگر (بدون توقف) خارج شوند؟

- امام، بهجت، تبریزی، خوئی، سبحانی، سیستانی، مکارم، نوری و وحید: اشکال ندارد.

- بهجت: بلکه عبور هم نمایند و همچنین در رواق‌ها.

- فاضل: اولی آن است که حکم مسجد الحرام و مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله را در حرم امامان رعایت نماید.

- زنجانی: همانند مسجد الحرام و مسجد النبی، رفتن به حرم ائمه علیهم السلام هم حرام است.

- صافی و گلپایگانی: احتیاط واجب رفتن در حرم ائمه علیهم السلام است؛ اگرچه از یک در وارد و از در دیگر خارج شود.^۴

۱. استفتائات جدید، ج ۱، ص ۳۹، س ۸۴.

۲. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها السلام، احکام بانوان، ص ۸۸.

۳. اجوبة الاستفتائات، ترجمه احمد رضا حسینی، ص ۹۲ - ۹۳، س ۴۲۴.

۴. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۳۵۵؛ السید محمد کاظم طباطبایی، عروة الوثقی، فصل فی احکام الحائض، م ۲، سبحانی، توضیح المسائل، م ۳۰۱؛ نوری همدانی، توضیح المسائل، م ۳۵۶ و وحید، توضیح المسائل، م ۳۶۱.

آیا حائض و جنب برای زیارت حضرت مسلم بن عقیل علیه السلام و هانی بن عروه علیه السلام می توانند (بدون توقف)، در مسجد کوفه عبور نمایند؟

- همهٔ مراجع: اگر حرم آنها جزء مسجد نشده باشد، اشکال ندارد.^۱

رفتن جنب و حائض به حرم امامزاده‌ها چه حکمی دارد؟

- امام خمینی: اگر موجب هتک نباشد، اشکال ندارد.^۲

- مکارم شیرازی: رفتن زن حائض به امامزاده‌ها اشکال ندارد؛ ولی به قسمتی

که مسجد شناخته می‌شود نرود.^۳

- دیگر مراجع عظام: همین نظر را دارند؛ ولی آیت‌الله وحید، نظرشان این

است که رفتن به حرم امامزادگانی که واجب‌التعظیم هستند، مانند حضرت

ابوالفضل علیه السلام، حضرت معصومه علیه السلام، حضرت عبدالعظیم حسنی در شهر ری و

حضرت احمد بن موسی (شاه چراغ علیه السلام) به احتیاط واجب جایز نیست.^۴

ورود جنب، حائض و نساء به حرم امامزاده‌ها، در صورتی که موجب هتک

حرمت نگردد و مسجد نباشد، اشکال ندارد.^۵

اگر انسان در زیارتگاه‌های ائمه علیهم السلام خود را بر زمین اندازد و صورت

و سینهٔ خویش را بر زمین بکشد تا از آن خون جاری شود و به

همان حالت وارد حرم شود، چه حکمی دارد؟

- این اعمال به‌عنوان اظهار حزن و عزاداری سنتی و محبت برای ائمه علیهم السلام

نیستند و از نظر شرعی اعتباری ندارند؛ بلکه اگر منجر به ضرر بدنی قابل توجه یا

وهن مذهب شوند، جایز نیست.^۶

۱. همان منابع.

۲. استفتانات، ج ۱، س ۱۷۴.

۳. استفتانات جدید، ج ۴، س ۱۰۳.

۴. پرسش از دفتر مراجع.

۵. جمعی از پژوهشگران زیر نظر آیت‌الله سید محمود شاهرودی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل

بیت علیهم السلام، ج ۱، ص ۶۵۱.

۶. اجوبة الاستفتانات، س ۱۴۵۱.

آیا انسان جنبی که به علت بیماری یا نداشتن آب نمی‌تواند غسل جنابت کند، می‌تواند با تیمم بدل از غسل جنابت وارد حرم ائمه علیهم السلام شود و خود را به ضریح مطهر برساند؟

- همهٔ مراجع: تا عذرش باقی است، اشکال ندارد.^۱

اگر به جهت تنگی وقت تیمم بدل از غسل جنابت کرده باشد، می‌تواند وارد حرم ائمه علیهم السلام شود؟

- بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، خونی، سبحانی، سیستانی، صافی، فاضل، گلپایگانی و وحید: نمی‌تواند.

- امام و نوری: به احتیاط واجب نمی‌تواند.

- مکارم: برای چنین فردی، دست گذاشتن روی خط قرآن و مانند آن جایز است.^۲

یادآوری: زن حائضی که از حیض پاک نشده، تیمم کرده و به دلیل عذر غسل نکرده هم، همین حکم را دارد.

۲- حائر حسینی^۳

منظور از حائر حسینی که مسافر می‌تواند نماز را در آنجا تمام بخواند، کجاست؟

۱. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۷۲۶ و اجوبة الاستفتائات، س ۲۰۲.
۲. همان؛ اجوبة الاستفتائات، س ۲۰۲؛ سبحانی، توضیح المسائل، م ۶۱۷؛ وحید، توضیح المسائل، م ۷۳۳ و نوری، توضیح المسائل، م ۷۲۷.
۳. محدودهٔ قبر مطهر امام حسین علیه السلام را «حائر» گویند و علت این نام‌گذاری را برخی چنین گفته‌اند: متوکل عباسی در نیمهٔ اول قرن سوم، برای تخریب قبر مطهر امام حسین علیه السلام دستور داد آن منطقه را آب بستند. چون آب به محل قبر رسید، از رفتن بازماند و همانند دژی استوار، گرد قبر متوقف شد. محدودهٔ قبر همچنان خشک باقی ماند و آب متحیر گرد قبر ایستاد و نتوانست به داخل آن نفوذ نماید؛ لذا محدودهٔ قبر آن حضرت را «حائر» گویند. (ر.ک: شیخ بهائی، جامع عباسی، ص ۲۳۳ و نگاهی نو به جریان عاشورا، ص ۴۰۲).

- امام: حرم حسینی علیه السلام، رواق و مسجد متصل به حرم.
 - خوئی و تبریزی: حرم حسینی علیه السلام، اگرچه دورتر از اطراف ضریح مقدس باشد.

- گلپایگانی، صافی و نوری: حائر حسینی علیه السلام (احتیاط واجب آن است که اگر دورتر از اطراف ضریح باشند، قصر بخوانند).

- بهجت: حرم حسینی علیه السلام اصلی قدیمی (رعایت اقتصار بر صلاة عند القبر بشود).^۱ در اضافات بر این مساجد، احتیاط واجب قصر بخواند.

- فاضل: حرم حسینی علیه السلام، رواق و مسجد متصل به حرم.

- خامنه‌ای: حرم حسینی علیه السلام، بنا بر احتیاط واجب اقتصار بر محوطه حائر شود.

- وحید: روضه مقدسه حسینی (غیر از رواق و صحن).

- زنجانی: باید قصر بخواند.

- سبحانی: حرم سیدالشهدا علیه السلام، به شعاع حدود یازده متر از ضریح مقدس.

- سیستانی: حرم حسینی علیه السلام، تا ۱۱/۵ متر اطراف قبر مطهر.

- مکارم: روضه مقدسه امام حسین علیه السلام (در رواق و صحن قصر است).^۲

۳- سجده در برابر حرم ائمه علیهم السلام

سجده کردن نزد درب حرم ائمه علیهم السلام چه حکمی دارد؟

- همه مراجع: سجده برای غیر خدا جایز نیست و برای امام و پیامبر صلوات الله علیهم هم حرام است؛ ولی می‌توانند پیش از ورود یا بعد از ورود به حرم، برای خدا سجده

۱. اگر کنار قبر نماز بخواند کافی است.

۲. احکام مسافر، ص ۲۸۷ و ۲۸۸.

شکر نمایند به عنوان اینکه خداوند در باره آنان لطف کرده و توفیق زیارت امام علیه السلام یا امامزاده نصیبشان کرده است که در این صورت سجده برای خداست و اشکالی ندارد.^۱

۴- دخیل بستن

دخیل بستن به حرم ائمه علیهم السلام چه حکمی دارد و آیا مستند به روایت است؟

- خامنه‌ای: این امور صورت شرعی ندارد.^۲

- سیستانی: مانعی ندارد و نیاز به روایت ندارد.^۳

- صافی: این کار مستند شرعی ندارد.^۴

- فاضل لنکرانی: این امور مستند شرعی ندارد و بر مؤمنین لازم است در حرم‌های ائمه اطهار و امامزادگان، طبق آنچه مستند است و در کتب ادعیه معتبر وارد شده، عمل کنند و خود را از فیض زیارت و نماز زیارت و ادعیه محروم ننمایند.^۵

- مکارم شیرازی: این کار مستند روایی ندارد و خرافات است.

- نوری همدانی: خیر، بر مؤمنین لازم است از اعمالی که موجب وهن مذهب است خودداری نمایند و همواره کارهای خود را بر اساس مدارک معتبر اسلامی انجام بدهند.^۶

۱. سایت دفتر مقام معظم رهبری پاسخگو: حجت‌الاسلام والمسلمین آقای فلاح زاده.

۲. موسوعه فقهی... جامعه الزهراء علیها السلام، ص ۴۹.

۳. همان.

۴. همان.

۵. همان.

۶. همان.

۵- خوردن تربت

خوردن تربت امام حسین علیه السلام در چه صورتی جایز است؟

- امام خمینی: خوردن خاک قبر حضرت امام حسین علیه السلام به قصد استشفاء، اشکال ندارد؛ ولی باید بیشتر از اندازه یک نخود متوسط نباشد و برای غیراستشفاء هم جایز نیست.

آنچه قطعی است، اینکه تربت باید از قبر شریف آن حضرت و آنچه عرفاً ملحق به قبر است باشد و احتیاط واجب آن است که به همان اکتفا شود و احتیاط بیشتر در آن است که تربت‌های مورد استفاده در این زمان‌ها با آب و مانند آن مخلوط کنند تا در آب مستهلک شود، سپس مورد استفاده قرار گیرد و احتیاط ترک نشود در مواردی که تربت به صورت گل مرطوب یا گل خشک (مهر) باشد که آن را ممزوج به آب و مانند آن نمایند و بعد خورده شود.

البته اگر تربت را برای شفا از حائر و غیر آن تا یک میل، بلکه بیشتر از آن براساس آنچه در روایات ذکر شده برداشته شود، به قصد رجاء می‌توان از آن استفاده کرد؛ ولی سزاوار است که احتیاط به ممزوج کردن با آب ترک نشود.

اگر تربت را برای شفا، خود انسان (از مکانی که ذکر شد) جمع‌آوری کند یا از دلیل دیگر علم پیدا کند که این گل، از آن خاک مقدس است که بحثی در آن نیست و همچنین اگر دو شاهد عادل شهادت دهند؛ بلکه ظاهر این است که یک شاهد عادل یا فرد مورد اعتماد هم کافی است که شهادت دهد.

ولی در اینکه به گفته کسی که تربت در اختیار اوست (مانند مغازه‌دارها) اکتفا شود، اشکال است و احتیاط در این است که اگر علم حاصل نشد یا دو

شاهد عادل شهادت ندادند، آن را با آب و مانند آن ممزوج نمایند تا مستهلک شود، بعد آن را بخورند.^۱

- گلیایگانی، صافی: خوردن خاک حرام است؛ ولی خوردن کمی از تربت حضرت سیدالشهدا علیه السلام برای شفا اشکال ندارد.

- خوئی، تبریزی و فاضل: خوردن خاک حرام است و خوردن کمی از تربت حضرت سیدالشهدا علیه السلام برای استشفای جایز است و بهتر این است که تربت را در مقداری از آب مثلاً حل نمایند که مستهلک شود و بعداً آن آب را بیاشامند.

- بهجت: خوردن کمی از تربت سیدالشهدا علیه السلام برای شفا به اندازه یک نخود، که از قبر مطهر آن حضرت یا از اطراف آن برداشته باشند، اشکال ندارد و مظنون این است که خوردن تربت حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سایر ائمه طاهریین علیهم السلام برای شفا، در این حکم مثل تربت امام حسین علیه السلام باشد؛ اگرچه احوط این است که آن را در آب مخلوط کنند، به طوری که مستهلک شود.

- سیستانی: خوردن گِل حرام است؛ ولی خوردن کمی از تربت حضرت سیدالشهدا علیه السلام برای استشفای به مقدار یک نخود متوسط جایز است و اگر آن را از خود قبر مقدس یا اطراف آن بر ندارد، هر چند تربت امام حسین علیه السلام بر آن صدق کند به احتیاط واجب باید در مقداری از آب و مانند آن حل نمایند که مستهلک شود و بعداً آن آب را بیاشامند؛ همچنین این احتیاط را باید رعایت کرد در موردی که اطمینان نباشد که تربت از قبر مقدس آن حضرت است و بینه‌ای هم بر آن شهادت ندهد.

- مکارم: خوردن خاک و گل حرام است؛ ولی خوردن کمی از تربت پاک حضرت سیدالشهدا امام حسین علیه السلام (کمتر از یک نخود) به قصد شفا اشکال ندارد.^۲

۱. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، مسأله ۹، ۱۱ و ۱۳.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۲، م ۲۶۲۸.

- وحید: خوردن تربت حضرت سیدالشهدا که بیشتر از یک نخود متوسط نباشد، برای استشفای اشکال ندارد و بهتر است که در مقداری آب حل شود و بعد آن آب را بیاشامند.^۱

۶- خواندن دعای کمیل

آیا فرد جنب یا حائض در سفرهای زیارتی و غیره می تواند دعای کمیل بخواند؟

- امام خمینی، بهجت، فاضل و نوری: خواندن آن بدون اینکه آیه مبارکه «أَفْمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ»^۲ را بخواند، اشکال ندارد.

- تبریزی، خامنه‌ای، خوئی، سبحانی، سیستانی، صافی، گلپایگانی و مکارم: می تواند تمام دعای کمیل را بخواند.

- وحید: بنا بر احتیاط واجب آیه مبارکه «أَفْمَنْ كَانَ...» را نخواند و خواندن بقیه دعای کمیل اشکال ندارد.

- زنجانی: بنا بر احتیاط (واجب) آیه مبارکه «أَفْمَنْ كَانَ...» را نخواند و خواندن بقیه دعای کمیل اشکال ندارد.^۳

۷- خواندن زیارت عاشورا

آیا فرد جنب و حائض می تواند زیارت عاشورا یا دیگر زیارتنامه‌ها را بخواند؟

- همه مراجع: اشکال ندارد.^۴

۱. توضیح المسائل، م ۲۶۹۲.

۲. سجده: آیه ۱۸.

۳. اجوبه الاستفتانات، س ۱۹۹؛ توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۳۵۵؛ سبحانی، توضیح المسائل، م ۳۰۱؛ نوری، توضیح المسائل، م ۳۵۶ و وحید، توضیح المسائل، م ۳۶۱.

۴. همان منابع.

البته به فتوای برخی مراجع که در بحث خواندن دعای کمیل ذکر شد، اگر برخی زیارتنامه‌ها مشتمل بر آیاتی از سوره‌های سجده‌دار باشند، باید آن آیه‌ها را نخواند و اگر نمی‌داند که آیه سجده‌دار در آن هست یا نه، خواندن آنها مانعی ندارد و خواندن آیاتی که بعد از خواندن آنها باید سجده کرد، به فتوای همه مراجع برای جنب و حائض حرام است.

۸- احکام نذر

اگر زن از مال خودش نذر کند آیا اجازه شوهر لازم است (مثلاً نذر چیزی برای عزاداری، روزه‌خوانی، ائمه علیهم السلام یا امام‌زاده، حرم ائمه علیهم السلام یا امامزاده و... نماید)؟

- امام خمینی: نذر زوجه اگرچه از مال خودش باشد، صحیح نیست؛ بلکه ظاهراً انعقاد آن مشروط به اذن شوهر می‌باشد.^۱

- بهجت: بنا بر احتیاط (واجب)، از نظر حکم وضعی منعقد می‌شود.^۲

- تبریزی و خوئی: در صورتی که منافات با حق شوهر نداشته باشد، اجازه شوهر لازم نیست.^۳

- خامنه‌ای: اگرچه زوجه از تصرف در مال خود ممنوع نیست، نذر زن بدون اجازه شوهر اساساً منعقد نمی‌شود.^۴

- سیستانی: صحت نذر زن در امور مالی، بدون اجازه شوهر محل اشکال است؛ پس باید رعایت احتیاط شود، مگر در حج، زکات، صدقه، احسان به پدر و مادر و صلۀ ارحام.^۵

۱. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۱۱۷، م ۳ و استفتانات، ج ۲، ص ۴۶۱، س ۹.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۲، م ۲۶۴۴.

۳. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها السلام، احکام بانوان، ص ۳۰۶-۳۰۷.

۴. همان، ص ۳۰۷.

۵. توضیح المسائل مراجع، همان، م ۲۶۴۴.

- توضیح: رعایت احتیاط شود؛ یعنی از باب احتیاط باید به آن وفا شود.^۱
- زنجانی: اگر زن بدون اجازه شوهر نذر کند، نذر او باطل است.^۲
- صافی: نذر زن از مال خودش بدون اجازه شوهر، صحیح نیست.^۳
- فاضل لنکرانی: بلی (اجازه شوهر لازم است).^۴
- گلپایگانی: نذر زن بدون اجازه شوهر صحیح نیست؛ هر چند در مال خودش باشد.^۵
- مکارم شیرازی: نذر زن اگر مزاحم حقوق شوهر باشد، بی اجازه او باطل است.^۶
- نوری همدانی: اگر مزاحم حقوق شوهر نباشد و از مال خودش باشد، احتیاج به اجازه شوهر ندارد.^۷
- سبحانی: در صورتی که با حقوق شوهر منافات نداشته باشد، اشکال ندارد.^۸
- وحید: صحت نذر زن در مال خودش، بدون اذن شوهر - در غیر حج یا زکات یا احسان به پدر و مادر و یا صلۀ رحم - محل اشکال است.^۹

۱. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء ع، احکام بانوان، ص ۳۰۷.

۲. همان، ص ۳۰۸.

۳. همان؛ جامع الاحکام، ج ۱، ص ۷۹۷.

۴. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء ع، احکام بانوان، ص ۳۰۸.

۵. همان، ص ۳۰۹.

۶. توضیح المسائل معظم له، م ۲۲۷۷.

۷. جزوه واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء ع، احکام بانوان، ص ۳۱۰.

۸. توضیح المسائل، م ۲۲۸۲.

۹. همان، م ۲۷۰۸.

اگر چیزی نذر حرم ائمه کند، باید در چه راهی مصرف نماید؟

- امام خمینی و نوری همدانی: اگر برای حرم یکی از امامان و امامزادگان چیزی نذر کند، باید آن را به مصارف حرم برساند؛ از قبیل فرش، پرده و روشنایی.

- مکارم: از قبیل تعمیرات، فرش، روشنایی و خدّامی که مشغول خدمت هستند و مانند آن؛ ولی اگر چیزی برای خود امام علیه السلام یا امامزاده نذر کرده، بی آنکه نام حرم را ببرد، می تواند علاوه بر اموری که ذکر شد، صرف مجالس عزاداری و سوگواری یا نشر آثار آن بزرگواران، یا کمک به زوّار آنها یا هر کار دیگری که نسبتی با آنها دارد، بکند.

- گلپایگانی، بهجت و صافی: باید آن را در تعمیر، روشنایی، فرش حرم و مانند اینها مصرف کند (گلپایگانی و صافی: یا به زوّار و خدّام آنان بدهد).

- خوئی و تبریزی: باید آن را بنا بر احتیاط، در تعمیر، روشنایی، فرش حرم و مانند اینها مصرف کند.

- سبحانی: در صورت بی نیازی حرم، می تواند به خدّامی که مشغول خدمت هستند یا به زائران فقیر بدهد.

- سیستانی: اگر برای حرم یکی از امامان یا امامزادگان نذر کند و مصرف معینی را در نظر نداشته باشد، باید آن را در تعمیر، روشنایی، فرش حرم و مانند اینها مصرف کند و اگر ممکن نشد، یا آن حرم بکلی بی نیاز بود، در راه کمک به زوّار مستمند آن حرم مصرف نماید.

- وحید: اگر برای حرم امام یا امامزاده نذر کند و مصرف معینی در نظر نگرفته، باید آن را در تعمیر، روشنایی، فرش حرم و مانند اینها مصرف کند.^۱

---

۱. توضیح المسائل مراجع، ج ۲، م ۲۶۶۲؛ سبحانی، توضیح المسائل، م ۲۲۹۲؛ نوری همدانی، توضیح المسائل، م ۲۶۶۰ و وحید، توضیح المسائل، م ۲۷۲۶.

۳- اگر چیزی برای خود امام نذر کند، چگونه آن را مصرف نماید؟

- امام، بهجت، صافی و گلپایگانی: اگر برای خود امام علیه السلام چیزی نذر کند، چنانچه مصرف معینی را قصد کرده، باید به همان مصرف برساند و اگر مصرف معینی را قصد نکرده، باید به فقرا و زوّار بدهد، یا مسجد و مانند آن بسازد و ثواب آن را هدیه آن امام نماید. همچنین است اگر چیزی را برای امامزاده‌ای نذر کند.

- فاضل: باید به فقرای شیعه و زوّار بدهد یا صرف مجالس عزاداری و سوگواری یا نشر آثار آن بزرگواران و یا هر کار دیگری که نسبتی با آنان دارد بکند.

- سبحانی: باید به زوّار فقیر بدهد.^۱

- خوئی و تبریزی: اگر مصرف معینی را قصد نکرده، بهتر آن است به مصرفی برساند که نسبتی با امام علیه السلام داشته باشد؛ مانند زوّار فقیر یا به مصارف حرم آن امام از قبیل تعمیر و مانند آن برساند.

- سیستانی: اگر مصرف معینی را قصد نکرده است، باید به مصرفی برساند که نسبتی به آن حضرت علیه السلام داشته باشد؛ مثلاً بر زوّار فقیر او صرف نماید یا به مصارف حرم او برساند و یا در امری که موجب اعلای نام اوست، صرف کند.

- نوری: اگر مصرف معینی قصد نکرده، در صورت امکان به مصرفی که نسبتی با امام داشته باشد، مانند زوّار فقیر، خدام یا تعمیر حرم، عزاداری برای امام و مانند آن برساند و اگر این امر ممکن نشد، به فقرا صدقه بدهد یا مسجد و مانند آن بسازد و ثواب آن را هدیه آن امام نماید.^۲

- وحید: اگر برای خود امام علیه السلام چیزی نذر کند... و مصرف معینی قصد نکرده، باید به مصرفی که نسبتی با امام داشته باشد برساند؛ مانند زوّار فقیر،

۱. توضیح المسائل، م ۲۲۹۲.

۲. توضیح المسائل، م ۲۶۶۱.

مصارف حرم از قبیل تعمیر و مانند آن و یا آنچه موجب تکریم آن حضرت است و احتیاط مستحب آن است که ثواب آن را هدیه برای آن امام علیه السلام کند.^۱

۴- آیا مسافر می تواند در حال سفر نذر کند یک روز یا بیشتر روزه بگیرد؟

- گلبایگانی، بهجت، تبریزی، زنجانی و سیستانی: بلی می تواند و نذر او صحیح است.

- فاضل، خامنه‌ای، وحید، صافی و مکارم: نمی تواند نذر کند و نذر او صحیح نیست.^۲

براساس فتوای برخی از مراجع، انسان می تواند در کربلا و نجف نذر روزه نماید و یک روز یا دو روز و یا بیشتر بر اساس نذری که کرده و توانایی که دارد در آنجا روزه بگیرد.

۹- پوشیدن لباس مشکی در سوگ ائمه علیهم السلام پوشیدن لباس سیاه در سوگ ائمه هدی علیهم السلام، خصوصاً در محرم چه حکمی دارد؟ آیا لباس سیاه کراهت دارد؟^۳

- گلبایگانی: سیاه پوشی در عزاداری سالار شهیدان، سیره مستمره شیعه در طول تاریخ بوده و امری مجاز و مستحسن است.

- خامنه‌ای: پوشیدن لباس سیاه در عزای اهل بیت و سیدالشهدا علیهم السلام برای تعظیم شعائر و به عنوان اظهار تأثر، مستحسن است و در فرض سؤال، کراهت ندارد.

۱. توضیح المسائل، م ۲۷۲۷.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۲، م ۲۶۶۳.

۳. سید محسن محمودی، مسائل جدید از دیدگاه علما و مراجع تقلید، ص ۱۹ - ۲۱؛ جامع المسائل آیت الله فاضلی، ج ۱، ص ۲۱۷۱ - ۲۱۷۲؛ تبریزی، استفتانات جدید، ج ۲، ص ۱۵۴۳؛ تبریزی، احکام بانوان، ص ۴۷۲ و صافی، جامع الاحکام، ج ۲، ص ۱۵۹۰.

- تبریزی: پوشیدن لباس سیاه در عزای ائمه علیهم‌السلام، تعظیم شعائر مذهب اهل بیت علیهم‌السلام و مستحب است و ثواب بر آن مترتب است. پوشیدن لباس سیاه در سوگ ائمه هدی علیهم‌السلام، مکروه نیست؛ بلکه به‌عنوان اظهار حزن و اندوه برای آن بزرگواران، راجح است و کراهت آن، در دیگر مواقع هم ثابت نیست. همچنین پوشیدن آن در تمام ماه محرم و صفر به‌عنوان اظهار حزن مستحب است و نماز خواندن با آن مکروه نمی‌باشد.

- بهجت: در مفروض سؤال، خیر (کراهت ندارد).

- فاضل لنکرانی: چون از مصادیق تعظیم شعائر است، واجد رجحان شرعی می‌باشد و عملاً بزرگانی چون مرحوم آیت‌الله العظمی بروجردی، در روز عاشورا از قبای سیاه استفاده می‌کردند.

- صافی: پوشیدن آن در عزای حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام، مطلوب است و چون عنوانش احترام آن بزرگوار است، مخصوصاً می‌توان گفت در حال حاضر، از شعائر مذهبی است و به‌عنوان اظهار حزن رجحان دارد.

- مکارم: با توجه به اینکه لباس مشکی در عزای اهل بیت علیهم‌السلام، تعظیم شعائر الهی محسوب می‌شود، اشکالی ندارد و مکروه نیست.^۱

۱۰- مداحی با اشعار و جملات نامناسب

اخیراً تعداد نادری از مداحان، در مجالس خود الفاظ و اشعاری را به کار می‌برند که به نظر می‌رسد بی‌احترامی به اهل بیت علیهم‌السلام یا حتی مغایر با اصول اعتقادی ماست؛ [با عرض پوزش] از جمله: «ما گله‌ایم و چوپان امام حسین علیه‌السلام است»، «ما سگ اهل بیت هستیم [و صدای

۱. سیدمحسن محمودی، مسائل جدید از دیدگاه علما و مراجع تقلید، ص ۲۱۹-۲۲۲.

سگ هم درمی آورند.]]، «لا اله الا فاطمه و...»؛ لطفاً حکم شرعی خواندن این اشعار یا شنیدن نوار آنها و رفتن به این گونه مجالس را مرقوم فرمایید؟

- بهجت: تمام این امور اشکال دارد و جایز نیست و لو به عنوان ثانوی.

- تبریزی: استفاده از الفاظ و تعابیری مثل آنچه در سؤال ذکر شده - هر چند گوینده ظاهر آن را قصد نکرده باشد - برای اینکه موجب وهن بر اهل بیت علیهم السلام و مورد سوء استفاده دشمنان و بهانه گرفتن آنها برای متهم کردن شیعه می باشد، جایز نیست. ائمه علیهم السلام بما فرموده اند: «کونوا لنا زیناً و لاتکونوا علینا شیناً.» شیعیان باید با عمل به طاعات و اجتناب از معاصی و مراعات احترام ائمه علیهم السلام زینت برای اهل بیت علیهم السلام باشند؛ نه اینکه با کار ناشایسته موجب عار برای اهل بیت علیهم السلام شوند. ائمه هدی علیهم السلام از کسی نخواستند که خود را به صورت سگ درآورد. اینها کارهایی است که ائمه علیهم السلام از آن بیزارند.

- خامنه‌ای: گفتن این جملات جایز نیست و باید از ترویج این افراد و این گونه جلسات پرهیز شود.

- سیستانی: باید از جملات نامناسب اجتناب شود.

- صافی: واضح است که بعضی مطالب مذکور، کفرگونه و خلاف شرع بین است. برگزاری مجالسی به نام امام حسین علیه السلام و گفتن مطالب مذکور و خرید و فروش نوارهایی که چنین مضامینی در آنها ضبط شده، حرام و خلاف شرع است.

- فاضل لنکرانی: این امور به طور کلی جایز نیست و این گونه مجالس نباید

برگزار شود.

- مکارم شیرازی: گفتن این کلمات کفرآمیز یا وهن آور حرام است. امام حسین علیه السلام از این کارها بیزار است و گویند. باید فوراً توبه کنند و الا کار او مشکل است.

- نوری همدانی: هر تعبیری که منافات با عظمت مقام اهل بیت علیهم السلام دارد یا با مبانی مذهب سازگار نیست، حرام است.^۱

۱۱- قمه زدن

آیا قمه زدن جایز است؟

- امام خمینی: در شرایط و اوضاع کنونی، از قمه زدن خودداری شود.^۲
 - تبریزی: فی نفسه مانعی ندارد؛ لکن به جهت اینکه صدق عنوان جزع بر قمه زدن محرز نیست، بهتر است عزاداری حضرت سیدالشهدا علیه السلام و دیگر معصومین علیهم السلام را به صورت های دیگر که صدق عنوان جزع بر آن محرز است، مثل سینه زنی، زنجیر زنی، روضه خوانی، تشکیل مجالس روضه و راه انداختن دسته جات عزاداری انجام دهند.^۳
 - خامنه ای: جایز نیست.^۴

- زنجانی: در عزاداری... باید شئون اسلامی کاملاً رعایت شود و از انجام کارهایی که موجب وهن مذهب باشد یا خطر مفسد اجتماعی در پی داشته باشد، جداً خودداری گردد؛ لذا از عزاداری به شکل ذکر شده باید اجتناب کرد.^۵

---

۱. موسوعه فقهی تحقیقات و استفتانات واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها السلام، ص ۱۷ - ۱۸.
 ۲. استفتانات، ج ۳، ص ۵۸۲، س ۴۲.
 ۳. موسوعه فقهی تحقیقات و استفتانات واحد پاسخ به سؤالات جامعه الزهراء علیها السلام، شماره ۱۶، احکام متفرقه، ص ۴۵.
 ۴. همان.
 ۵. همان.

- فاضل لنکرانی: با توجه به گرایش که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نسبت به اسلام و تشیع در اکثر نقاط جهان پیدا شده و ایران اسلامی به عنوان ام القرای جهان اسلام شناخته می شود و رفتار ملت ایران به عنوان الگو و بیانگر اسلام مطرح است، لازم است در رابطه با عزاداری، به گونه ای عمل شود که موجب گرایش مردم به سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام گردد و در این شرایط، قمه زنی نه تنها چنین نقشی ندارد، بلکه به علت عدم قابلیت پذیرش و نداشتن هیچ گونه توجیهی، نتیجه سوء بر آن مترتب خواهد شد؛ لذا لازم است شیعیان علاقه مند مکتب امام حسین علیه السلام، از آن خودداری نمایند و چنانچه در این مورد نذری وجود داشته باشد، نذر واجد شرایط صحت و انعقاد نیست.^۱

- مکارم شیرازی: عزاداری خامس آل عبا علیهم السلام از افضل قربات است؛ ولی عزاداران عزیز، نباید کاری کنند که باعث وهن مذهب در نظر دیگران گردد یا آسیبی به بدن آنها برسد.^۲

- نوری همدانی: اشکال دارد.^۳

۲- آیا قمه زدن به طور مخفی حلال است؟

- خامنه ای: قمه زنی علاوه بر این که از نظر عرفی از مظاهر حزن و اندوه محسوب نمی شود و سابقه ای در عصر ائمه علیهم السلام و زمان های بعد از آن ندارد و تأییدی هم به شکل خاص یا عام از معصوم علیه السلام در مورد آن نرسیده است، در زمان حاضر موجب وهن و بدنام شدن مذهب می شود، بنابراین در هیچ حالتی جایز نیست.^۴

۱. همان، ص ۴۶.

۲. همان.

۳. همان.

۴. اجوبة الاستفتانات، س ۱۴۶۱.

روضه‌های اربعین

محمدحسین فکور*

روضه صبح یازدهم

روز یازدهم محرم رسید. عمر سعد ملعون بر کشته‌های لشگر خود نماز خواند و آنها را دفن کرد؛ سپس دستور داد اهل بیت را روی شتران بی‌جهاز سوار کردند، بر دست و پای امام سجاد علیه السلام زنجیر بستند و بر گردن حضرت غل جامعه نهادند و آماده حرکت به سوی کوفه شدند. روای می‌گوید: وقتی خواستند اهل بیت علیهم السلام را از کربلا حرکت دهند، آنان دشمن را قسم دادند که ما را از کنار کشته‌هایمان بیرید تا یک مرتبه دیگر آنها را بینیم و وداع کنیم. وقتی زینب کبری علیها السلام کنار قتلگاه رسید: «الْقَتُّ نَفْسَهَا مِنْ أَعْلَى الْبَعِيرِ؛ خودش را از بالای شتر بر زمین انداخت.»

راوی گفته است: «فَوَ اللَّهُ لَا أَنْسَى زَيْنَبُ بِنْتَ عَلِيٍّ عليه السلام تَنْدُبُ الْحُسَيْنِ عليه السلام وَ تُنَادِي بِصَوْتٍ حَزِينٍ وَ قَلْبٍ كَتِيبٍ؛^۱ به خدا قسم! هیچ‌گاه یادم نمی‌رود که زینب چنان ناله می‌زد که دل را ریش می‌کرد و قلب را می‌سوزاند.»

---

* پژوهشگر حوزه علمیه قم.

۱. ابن طاووس، الملهوف علی قتلی الطفوف، ص ۱۳۳؛ علی نظری منفرد، در سوگ آل الله، ص ۱۹۸.

سپس فرمود: «يَا جَدَّاهُ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَهَذَا حُسَيْنٌ مَجْرُورٌ الرَّأْسِ مِنَ الْقَفَا مَسْلُوبِ الْعِمَامَةِ وَ الرَّدَاءِ... يَا أَبِي الْمَهْمُومِ حَتَّى قَصَى بِأَبِي الْعُطْشَانِ حَتَّى مَضَى بِأَبِي مَنْ شَيْبَتُهُ تَقَطَّرَ بِاللِّدْمَاءِ...»؛ ای جد بزرگوار! این حسین توست که سرش را از قفا بریده‌اند و لباس و عمامه‌اش را به یغما برده‌اند. پدرم فدای آن که با غم‌های فراوان شهید شد! پدرم فدای تشنه‌کامی که با لب تشنه جان داد! پدرم فدای کسی که قطره‌های خون از محاسن شریفش می‌چکد!...»

راوی می‌گوید: زینب کبری به‌گونه‌ای روضه خواند که دوست و دشمن گریستند.

بر حربگاه چون ره آن کاروان فتاد

شور و نُشور و غلغله اندر جهان فتاد

هر چند بر تن شهدا چشم کار کرد

بر زخم‌های کاری تیر و سنان فتاد

ناگاه چشم دختر زهرا در آن میان

بر پیکر شریف امام زمان فتاد

بی اختیار نعره «هذا حسین» از او

سرزد، چنان‌که آتش او در جهان فتاد

پس با زبان پرگله، آن بضعة الرسول

رودر مدینه کرد که یا أيها الرسول

این کشته فتاده به هامون حسین توست

این صید دست و پا زده در خون، حسین توست^۲

۱. محمد محمدی اشتهاردی، سوگنامه آل محمد، ص ۳۹۳.

۲. محتشم کاشانی.

سکینه پیش عمه آمد. به بدن بدون سر و لباس نگریست و گفت: «عمه جان! این بدن کیست؟» زینب علیها السلام فرمود: «هَذَا نَعَشُ أَبِيكَ الْحُسَيْنِ.» سکینه خودش را روی بدن پدر انداخت.

گفت:

عمه! عمه! این تن صدچاک کیست

این به روی خاک گشته خاک کیست

گفت این جان تن بی تاب توست

این بدن نشناختی؟ بابای توست

فَأَجْتَمَعَتْ عِدَّةٌ مِنَ الْأَعْرَابِ فَجَرَّوْهَا عَنْ جَسَدِ أَبِيهَا...؛ پس عده‌ای از مردم

جمع شدند و او را به زور از نعش پدرش جدا کردند.

نادیده هیچ دیده که طفل یتیم را

از روی نعش باب به سیلی جدا کنند^۱

ذکر مصیبت از زبان امام سجاد علیه السلام در شام

یکی از فرازهای غم‌انگیز تاریخ عاشورا، گفت‌وگوی امام سجاد علیه السلام با شخصی به نام «منهال بن عمرو» در بازار شهر شام است. منهال می‌گوید که روزی در کوچه‌ها و بازارهای شام می‌رفتم. چشمم به علی بن الحسین علیه السلام افتاد. خدمت حضرت رفتم و عرض کردم: «كَيْفَ أَصْبَحْتَ يَا بَنَ رَسُولِ اللَّهِ؛ حال شما چه طور است ای پسر رسول خدا؟» حضرت فرمود: «می‌خواهی حال کسی که در دست یزید اسیر است چگونه باشد؟ ای منهال! این مکانی که ما را جای داده‌اند، سایبان ندارد. روزها از گرما و شب‌ها از سرما، بچه‌ها و زن‌ها

۱. علی نظری منفرد، در سوگ آل الله، ص ۲۰۰.

آسایش ندارند. ای منهال! مَثَل ما اهل بیت در بین امت، مثل بنی اسرائیل در دست فرعون است که: «يَذِيحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحِي نِسَاءَهُمْ؛ پسرانشان را سر برید و زنانشان را زنده نگه داشت.»^۱ یزید هم، مانند فرعون، مردهای ما را کشت و زن و بچه‌ها را اسیر کرد. ای منهال! عرب بر عجم افتخار می‌کند که محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عرب است و از ماست. قریش بر عرب افتخار می‌کند که پیامبر از ماست و بنی‌هاشم بر قریش افتخار می‌کنند. اکنون ما فرزندان پیامبریم؛ اما بین مردم با ما چه کردند؟ پدرم را شهید کردند و عموهایم را کشتند... حالا ما را اسیر کرده و از این شهر به آن شهر می‌برند. «أَمْسَيْنَا مَعْشَرَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَنَحْنُ مَعْصُوبُونَ مَقْتُولُونَ مُشْرَدُونَ فَيَأْتَا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ مِمَّا أَمْسَيْنَا فِيهِ...»^۲ گفتیم: «حالا کجا می‌روید؟» فرمود: «آفتاب بر این خرابه تابیده و زنجیرها به من آسیب رسانده است، می‌روم تا سایه‌ای پیدا کنم و مقداری استراحت کنم.»

همان‌طور که امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَام با من سخن می‌گفت، دیدم زنی از خرابه بیرون آمد و صدا زد: «پسر برادر! کجا می‌روی؟» امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَام بازگشت و به سوی آن زن رفت. فهمیدم آن زن، زینب دختر امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام است. آن یوسفی که گشت به زندان اسیر غم

بی‌غمگسار و بی‌کس و بی‌آشنا منم

آن بی‌معین که دیده سر باب خویش را

از تن جدا ز خنجر شمر دغا منم

آن بی‌کسی که نعش پدر را ز بعد قتل

دید از سُم سُتور ستم توتیا منم

۱. قصص: آیه ۴.

۲. شیخ صدوق، امالی، مجلس ۳۱، حدیث ۴، با تصرف.

بیمار و داغ‌دیده و بی‌یار و بی‌معین

زین العباد مضطر و بی‌آشنا منم

روضه مجلس یزید و شام

شهر کوفه، شهری بود که اهل بیت علیهم‌السلام و حضرت زینب مدتی در آن زندگی کرده بودند. مردم آن جا اهل بیت علیهم‌السلام را می‌شناختند. زن‌هایی که به تماشا آمده بودند، بی‌بی حضرت زینب علیها‌السلام را می‌شناختند. همین‌ها بودند که به کودکان اسیر نان و خرما می‌دادند.

ولی امان از شام! شام با کوفه فرق داشت. در کوفه که حضرت زینب علیها‌السلام سخنرانی کرد، مردم گریه می‌کردند. اما در شام، مردم اهل بیت علیهم‌السلام را نمی‌شناختند و نهایت بی‌حیایی را در حق آن‌ها انجام دادند. این قطعه، از قطعات لکه‌دار و ننگین تاریخ است. اهل بیت را آوردند و جلوی مسجد جامع دمشق روی پله‌ها نشانده‌اند. پیرمردی بیرون آمد و گفت: «الحمد لله الذی قتلکم؛ شکر خدا را که شما را کشت» و مسلمانان را راحت کرد. امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «ای شیخ! آیا قرآن خوانده‌ای؟» گفت: «بله.» فرمود: «این آیه را خوانده‌ای که فرموده قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى؟»^۱ گفت: این آیه به شما چه ارتباطی دارد؟ حضرت فرمود: «ما همان قربی هستیم.»^۲

به هر حال، اجازه ورود به مجلس یزید صادر شد و اهل بیت وارد شدند؛ در حالی که اسیران را به یکدیگر بسته بودند. یزید سر مقدس امام حسین علیه‌السلام را در تشتی در برابر خود نهاده بود و با چوبی که در دست داشت، بر دندان‌های مبارک آن حضرت می‌زد.

۱. شوری: آیه ۲۳؛ احمدی میانجی، روضه‌های احمدی، ص ۱۸۱ با تصرف.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۱۲۹.

امام سجاد علیه السلام به یزید فرمود: «اگر رسول خدا ما را در این حالت می‌دید، گمان می‌کردی با تو چه می‌کرد؟» فاطمه دختر امام حسین علیه السلام فریاد زد: «ای یزید! آیا دختران رسول خدا صلی الله علیه و آله باید این گونه به اسارت گرفته شوند.» اهل مجلس با شنیدن این کلام به گریه افتادند و صدای اهل مجلس بلند شد. یزید هنگامی که این وضعیت را مشاهده کرد، ناچار دستور داد دست‌های امام چهارم را باز کردند.

در این هنگام، زینب کبری علیه السلام بلند شد و خطبهٔ بلیغ و شکننده‌ای ایراد کرد. فرمود: «أَمِنَ الْعَدْلُ يَا بَنَ الطَّلَقَاءِ تَخْدِيكَ حَرَاثِكَ وَإِمَائِكَ وَ سَوْفِكَ بَنَاتُ رَسُولِ اللَّهِ سَبَايَا؛ آیا از عدالت است ای فرزند آزادشدگان جد ما، که تو زنان و کنیزان خود را در پس پرده بنشانی و... دختران رسول خدا را اسیر کرده و از شهری به شهر دیگر ببری؟»^۱

یزید اما شرم نکرد و با چوب به لب و دندان اباعبدالله علیه السلام می‌زد. زینب کبری علیه السلام با دیدن این صحنه، دست برد و گریبان خود را چاک زد و فرمود: «واحسینا، وا حبيب رسول الله، يابن مكة و منى، يابن فاطمة الزهراء!»^۲

چوب ستم بر این سر انور مزین یزید

تیرالم به جان پیمبر مزین یزید

این سر که نیست از زدنش بر تو واهمه

بودی مدام زینت آغوش فاطمه

زینب چو دید کشت امیدش اثر نکرد

آهش به آن ستمگر دل‌سخت اثر نکرد

۱. ابن طاووس، الملهوف علی قتلی الطفوف، ص ۱۸۲.

۲. محمد رفیع گرم‌رودی تبریزی، ذریعة النجاة، ص ۲۳۵.

آخر به طعنه گفت بزن، خوب می‌زنی

ظالم به بوسه‌گاه نبی چوب می‌زنی!

روضه دختر سه ساله امام حسین علیه السلام

بعد از شهادت امام حسین علیه السلام، در پشت و دوش آن حضرت اثر پینه‌هایی را یافتند که معلوم بود اثر خنجر و شمشیر نیست. از امام سجاد علیه السلام درباره آن پرسیدند. حضرت فرمود: اثر کوله‌بارهایی است که پدرم شب‌ها به دوش می‌گرفت و برای یتیمان غذا می‌برد.^۲

آری امام حسین علیه السلام فرزند امیرالمؤمنین و سیره‌اش همان سیره امیرالمؤمنین است. شبی هم که نازدانه‌اش در خرابه بهانه پدر را گرفت، امام حسین علیه السلام می‌خواست به یتیمان سر بزند؛ لذا دیدند ناگهان خرابه نورانی شد.

ویرانه را بابا چراغان کردی امشب

همچون علی یاد یتیمان کردی امشب

بابا به قربان سـرت

می‌میرد امشب دخترت

بابای مظلومم، بابای مظلومم^۳

هنگامی که کاروان اسیران وارد شام شد، یزید آن‌ها را در خرابه‌ای جای داد. زنان اهل بیت علیهم السلام جریان شهادت امام حسین علیه السلام و یاران را از کودکان خردسال مخفی می‌کردند و به آن‌ها می‌گفتند پدرتان به مسافرت رفته است. شیخ مفید رحمته الله

۱. علی نظری منفرد، در سوگ آل الله، ص ۲۳۰ - ۲۳۱.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۱۴۶.

۳. محمد هادی میهن‌دوست، گریزهای مداحی، ص ۲۵۲.

نقل کرده است که اهل بیت را در سرای جداگانه‌ای فرود آوردند و آن منزلگاه به سرای یزید پیوسته بود. امام حسین علیه السلام، دختری خردسال داشت. شبی از خواب بیدار شد و بهانه پدر را گرفت.

بگفت ای عمه بابایم کجا رفت؟

بُد این دم در بَرَم دیگر چرا رفت؟

صدای شیون از خرابه برخاست و یزید را بیدار کرد. یزید پرسید: «سبب گریه چیست؟»

گفتند: «کودکی از کاروان اسیران پدرش را می‌خواهد.»

یزید دستور داد تا سر پدرش را برای او ببرند. آن سر مقدس را در طبقی گذاشتند، روپوشی روی آن کشیدند و به خرابه آوردند. کودک پرسید: «این چیست؟» گفتند: «منظور و مقصود تو همین است.» کودک روپوش را برداشت و چون دیدگانش به سر مبارک افتاد، ناله‌ای از عمق دل کشید و بی تاب شد.

بابا چرا دیر آمدی در کنج ویران

کردی فراموش ای پدر حال یتیمان

ای رأس پُر خون پدر، منزل مبارک

کردی در این ویران گذر، منزل مبارک

دارم خجالت از تو ای شاه حجازی

باید که در ویرانه‌ام امشب بسازی

نه شمع و فرش‌ی تا کنم مهمان‌نوازی

جز خشت خاکی زیر سر، منزل مبارک

کودک می‌گفت: «پدرجان! چه کسی موی تو را به خون رنگین کرد؟ چه

کسی رگ‌های گردنت را برید؟ «مَنْ الَّذِي قَطَعَ وَرِيدَكَ؟» چه کسی مرا در کودکی

یتیم کرد؟ ای پدر! چه کسی بعد از تو یتیم تو را بزرگ خواهد کرد؟ ای پدر مونس این زنان و اسیران کیست؟ کاش من فدای تو شده بودم! ای کاش پیش از این نابینا شده بودم! ای کاش من در خاک آرمیده بودم و محاسن به خون خضاب تو را نمی‌دیدم! آن گاه لب‌های کوچک خود را بر لب‌های پدر نهاد، گریه شدیدی کرد و از هوش رفت.

زنان اسیر، هر کاری کردند به هوش نیامد و این کودک خردسال امام حسین علیه السلام در آن شب از دنیا رفت.^۱

عمه‌جان! امشب بیا من شور و غوغا می‌کنم

من پریشانم، جهانی را پریشان می‌کنم

با یزید دون بگویند از من ویران‌نشین

خانه ظلم تو را با ناله ویران می‌کنم

ای ستمگر زآه مظلومی من بنما حذر

کاخ بیداد تو را با خاک یکسان می‌کنم

رأس بابا را چو آوردند بوسید و بگفت

میهمان من، فدای مقدمت جان می‌کنم

روضه ورود اهل بیت علیهم السلام به کربلا

اربعین آمد و اشکم ز بصر می‌آید گویا زینب مضطر ز سفر می‌آید

اهل بیت علیهم السلام به کربلا رسیدند. هر قدر که کاروان به کربلا نزدیک می‌شود،

دل‌ها بی‌قرارت‌تر زیادت‌ر می‌گردد، التهاب اهل بیت علیهم السلام بیشتر می‌شود و مقابل

۱. شیخ عباس قمی، نفس المهموم، ص ۴۵۶. با تصرف.

چشمان آن‌ها مجسم می‌شود که عزیزان‌شان چگونه قطعه قطعه شدند، چگونه تیر به حلق علی اصغر خورد و امام حسین علیه السلام چگونه در خون خویش دست و پا می‌زد.^۱

یادشان می‌آید: یک روز هنگامی که از صحرا سوار می‌شدند تا کوچ کنند تازیانه‌شان می‌زدند، اما امروز به زن‌های بنی‌اسد خبر داده‌شد. ام‌المصائب زینب کبری به کربلا آمده‌است. صاحب‌خانه وقتی برایش مهمان می‌آید، بلند می‌شود و پذیرایی می‌کند.

بهر تو امروز مهمان آمده خواهرت از شام ویران آمده
هنگامی که پیاده شدند، چشم سکینه به قتلگاه افتاد و صدا زد عمه‌جان: «هنا
دُبِحَ الحسینِ بِسَیْفِ شِمْرٍ؛ همین‌جا بود که (پدرم) حسین با شمشیر شمر سر
بریده شد.»

در آیین عزاداری مرسوم است که مردم می‌آیند و به صاحب‌عزا تسلیت می‌گویند. زن‌های بنی‌اسد آمدند و زینب را در میان گرفتند؛ اما محبوب زینب حسین علیه السلام است. «فَتَنظَرْتُ زینبَ إلی قَبْرِ اخیها» چشم زینب افتاد به قبر برادر «فَأهُوْتُ إلی حبیبها» و با صدای محزون فریاد زد: «واحسیناه، واحسیناه وابنَ مکة و مِنی» حسین‌جان! آیا از خواهرت خبر داری؟ حسین‌جان! بچه‌هایت را که می‌خواستند تازیانه بزنند، زینب خودش را سپر می‌کرد.^۲

پس از تو جان برادر چه رنج‌ها که کشیدم!

چه شهرها که نرفتم چه کوچ‌ها که ندیدم

۱. احمدی میانجی، روضه‌های احمدی میانجی، ص ۲۰۱.

۲. علی نظری منفرد، در سوگ آل‌الله، ص ۲۳۹.

هنوز بر کف پایم نشان آبله پیداست

به روی خار مگیلان ز بس پیاده دویدم

شدم چو وارد بزم یزید بازوی بسته

هزار مرتبه مرگ خود از خدا طلبیدم

روضه ورود اهل بیت علیهم‌السلام به مدینه

هر مسافری که به سفر می‌رود، وقتی به سوی وطن برمی‌گردد و از دور شهر

خود را می‌بیند، خوشحال می‌شود. غیر از این قافله کز دیده روان خون دل است.

هر چه کاروان کربلا به مدینه نزدیک‌تر می‌شد، آه از دل آنان بیشتر

برمی‌خاست. آخر این کاروان هنگام خروج از مدینه با علی اکبر و عباس و

علی اصغر و رقیه رفته بودند؛ اما اکنون چگونه به وطن برگردند؟!۱

هنگامی که کاروان نزدیک مدینه رسید و شهر نمایان شد. دختر

امیرالمؤمنین علیه‌السلام خطاب به مدینه کرد و گفت: «مدینه جدنا لا تقبلینا، فبالحسرات

والأحزان جینا؛ ای مدینه جد ما، دیگر ما را نپذیر که ما با حسرت و اندون

بازگشتیم!»

بشیر بن جذلم می‌گوید: «امام سجاد علیه‌السلام فرمان داد تا بار شتران را نزدیک

شهر مدینه زمین گذاشتند، خیمه‌ها را برافراشتند. و اهل حرم در آن خیمه‌ها فرود

آمدند. آن‌گاه حضرت مرا خواست و فرمود: «خدا پدرت را بیامزد که شاعری

نیکو بود، آیا تو هم از شعر بهره‌ای داری؟»

گفتم: «آری، ای فرزند رسول خدا! فرمود: «به شهر برو و خیر شهادت

اباعبدالله و ورود ما را به مردم بگو.» بر اسب خویش سوار شدم و به سوی مدینه

رفتم و به حرم پیامبر روانه گشتم. با صدای بلند و فریادکنان این شعر را خواندم:

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۱۹۸.

يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مَقَامَ لَكُمْ بِهَا قُتِلَ الْحَسَيْنُ فَأَذْمَعِي مَدْرَارًا
الْجِسْمُ مِنْهُ بِكَرْبَلَاءَ مُضَرَّحٌ وَالرَّأْسُ مِنْهُ عَلَى الْقَنَاءِ يُدَارُ

ای مردم یثرب! دیگر این جا ننماید؛ زیرا حسین کشته شد و اشک‌های من در سوگ او جاری است. جسم پاره او در کربلا ماند و سرش بر نیزه‌ها دور شهرها گردید.» سپس گفتم: «اینک این علی بن الحسین علیه السلام است که با عمه‌ها و خواهرانش بیرون شهر فرود آمده و من فرستاده او هستم تا شما را از آمدنش آگاه کنم.»

بشیر گفته است: در شهر مدینه هیچ زنی نبود، مگر آنکه از خانه بیرون آمد و می‌گریست و من همانند آن روز را سراغ ندارم که مردم همه گریه می‌کردند.^۱

زینب وارد مدینه شد، به مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد، دست خود را به دو طرف در حرم گذاشت و بعد از سلام به پیامبر گفت: «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي نَاعِيَةٌ إِلَيْكَ أَخِي الْحُسَيْنِ؛ من خبر شهادت برادرم حسین را برای شما آورده‌ام.»^۲

برخیز و حال زینب خونین جگر پیرس

از دختر ستم‌زده حال پسر پیرس

همراه ما به دشت بلا گر نبوده‌ای

من بوده‌ام، حکایت‌شان سر به سر پیرس

روضه زیارت جابر بن عبدالله در اربعین

روز اربعین «جابر بن عبدالله انصاری» هم به کنار قبر اباعبدالله علیه السلام آمد. «عَطِيَّةٌ عَوْفِيٌّ» که از اصحاب امیرالمؤمنین و مفسر قرآن بود نیز همراه جابر بود.

۱. محمد هادی میهن دوست، گریزهای مداحی، ص ۳۰۹.

۲. شیخ عباس قمی، نفس المهموم، ص ۴۶۷؛ علی نظری منفرد، در سوگ آل الله، ص ۲۴۶. با تصرف.

عطیه می‌گوید که جابر کنار فرات آمد و غسل کرد. قدم‌ها را کوچک برمی‌داشت تا نزدیک قبر رسید و گفت: «ای عطیه! دست مرا روی قبر اباعبدالله علیه السلام بگذار.» عطیه دست جابر را روی قبر گذاشت. جابر صدا زد: «حبیبی یا حسین!» چند بار تکرار کرد و بعد گفت: «حبیبُ لا یجیب حبیبه. آقا! من جابر، خادم پیر شما هستم.» آخر جابر به اهل بیت پیامبر علاقه داشت. او در کوچه‌های مدینه که راه می‌رفت، می‌گفت: «علی‌خیر البشر فَمَنْ آتَی فَقَدْ کَفَرَ؛ علی بهترین انسان هاست و هر کس انکار کند، کفر ورزیده است.»^۱ گفت: «آقا! چرا جوابم را نمی‌دهی؟» دو سه بار یا حسین گفت و افتاد و غش کرد. عطیه ظرف آبی آورد و به صورت جابر ریخت تا به هوش آمد. معمولاً کسی که از هوش می‌رود به صورتش آب می‌زنند؛ اما چگونه عطیه جرأت کرد کنار قبر امام حسین علیه السلام آب به صورت جابر بریزد؟ مگر نمی‌دانست در همین نقطه حسین علیه السلام می‌گفت: «جگرم از تشنگی می‌سوزد!»

سرانجام جابر به هوش آمد و کنار قبر ابی‌عبدالله علیه السلام شروع به روضه‌خوانی کرد و صدا زد: «ای جابر! تو جواب سلام از حسین می‌خواهی؟ مگر نمی‌دانی «فَرَّقَ بَیْنَ جَسَدِهِ وَرَأْسِهِ»؛ مگر نمی‌دانی سر حسین را به نیزه زدند؟ حسین چه‌طور جواب بدهد.»^۲

خوشا به حال آن زائرانی که در اربعین اول به کربلا آمدند! طبق نقل، اهل بیت آمدند، جابر آمد، عطیه آمد. جابر! تو در اربعین به کربلا آمدی. تو حسین را ندیدی و غش کردی. جابر! تو سر بالای نی را ندیدی و غش کردی. تو بدن قطعه قطعه را ندیدی و ناله زدی. ای جابر! چهل روز قبل، زینب علیه السلام در کربلا بدن

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳۸، ص ۱۸۹.

۲. علی نظری منفرد، در سوگ آل‌الله، ص ۲۴۴-۲۴۵ با تصرف.

حسین علیه السلام را دید. سر بالای نی را دید. تو ندیدی چه شد که از هوش رفتی؛ اما زینب دید یک جای سالم در بدن حسینش نیست. بنا بر نقلی، اربعین زینب به کربلا آمد.^۱ شاید فرموده باشد: «داداشم! حسینم! اگر بلند شوی دیگر زینب را نمی شناسی. داداش! من بچه های تو را از کربلا تا شام بردم؛ ولی از شام تا کربلا بچه های مرا آوردند. نتوانستم بیایم؛ چون زینبی که صبح یازدهم از کربلا رفت، آن زینبی نیست که امروز کربلا آمده. اگر بلند شوی، می بینی خواهرت آن خواهری نیست که از کربلا رفت.»^۲

رفتیم من و هوای تو از سر نمی رود

داغ غمت ز سینه خواهر نمی رود

پهلوی چاک خورده ات از نیزه و سنان

تا روز حشر از دل خواهر نمی رود

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۱۴۶.

۲. مقتل رفیعی، ص ۱۱۹ - ۱۲۰ با تصرف.

مهارت‌های ارتباطی در اسلام

حجت‌الاسلام والمسلمین محمد سبحانی‌نیا*

مقدمه

در دهه‌های اخیر، با توجه به رشد و توسعه زندگی آدمی و پیچیدگی ارتباط وی با دنیای درون و برون، توجه زیادی به مبحث «مهارت در روابط (تعامل) اجتماعی» شده است. با وجود آن که ارتباط بین فردی، بزرگ‌ترین دستاورد بشری محسوب می‌شود، افراد معمولی، به خوبی قادر به برقراری ارتباط نیستند. ارتباط، رفتاری آموختنی است؛ هر کس می‌تواند با یادگیری درست و کسب مهارت‌های ارتباطی، به اصلاح و بهبود رفتارهای خویش پردازد. مهارت‌های ارتباطی (این امکان را به ما می‌دهند که به شکلی راحت‌تر با دیگران ارتباط برقرار کنیم که این امر)، نقش بسیار مهمی در سلامت روانی و اجتماعی دارد.

برای مثال یکی از زمینه‌های ارتباط مؤثر، در محافل مذهبی و آیینی و مجالس عزاداری و راهپیمایی بزرگ اربعین، یافت می‌شود. با وزیدن نسیم محرم یا صفر، و با استشمام رایحه خوش محافل حسینی علیهم‌السلام، انبوه عاشقان، راهی محافل سوگواری می‌شوند و در گروه‌های کوچک و بزرگ با هم ارتباطی معنوی می‌یابند. در این میان، به کارگیری مهارت ارتباط مؤثر، به ویژه از سوی

---

* استادیار دانشگاه کاشان.

برگزارکنندگان این محافل، می‌تواند نقش بسزایی در ترویج فرهنگ حسینی داشته باشد.

انواع ارتباط‌های انسان

ارتباط‌های بین انسانی به طور کلی بر دو نوع است: ارتباط‌های کلامی و ارتباط‌های غیرکلامی.

الف) ارتباط کلامی

در این نوع ارتباط برای انتقال پیام از کلمات استفاده می‌شود. انتقال پیام می‌تواند به صورت گفتاری یا نوشتاری باشد؛ ارتباط کلامی بیش‌تر برای بیان ایده‌ها، حقایق و نظرات به کار می‌رود. شنیدن و گفتن، خواندن و نوشتن مهارت‌های چهارگانه ارتباط کلامی هستند که آدمیان به طور طبیعی و به ترتیب آنها را آغاز می‌کنند: گفتن در دو سالگی، شنیدن در چهار سالگی، خواندن در شش سالگی و نوشتن در هشت سالگی اتفاق می‌افتد. از آنجا که در بین مهارت‌های چهارگانه، گفتن و شنیدن بیش‌ترین کاربرد را دارد، نکاتی چند در رابطه با چگونگی گفتن و گوش کردن را یاد آور می‌شویم:

۱. مهارت سخن گفتن

«سخن گفتن» مهارتی است که در آن فرد با ترکیب نمادهای کلامی (کلمات) و غیرکلامی (آهنگ صدا، حرکات چشم و...) با مخاطب خود ارتباط برقرار می‌کند. این مهارت از اهمیت فراوانی در روابط انسانی برخوردار است. سخن گفتن، ابزار شناخت و ارتباط فکری انسان‌هاست؛ از این رو کلماتی که افراد به کار می‌گیرند، بیان‌کننده چگونگی تفکر آنهاست. امام علی علیه السلام

می‌فرماید: «تَكَلَّمُوا تُعْرَفُوا فَإِنَّ الْمَرْءَ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ؛^۱ سخن بگویند تا شناخته شوید»؛ زیرا انسان در زیر زبان خود پنهان است.

سعدی شیرین سخن چه خوش سروده است:

تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد

ویژگی‌های سخن گفتن مؤثر

برای اینکه انسان بتواند با دیگران به خوبی ارتباط برقرار کند، باید سخنش

دارای ویژگی‌هایی باشد مانند:

۱. آمادگی روحی

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أَلَا وَإِنَّ اللِّسَانَ بَضْعَةٌ مِنَ الْإِنْسَانِ فَلَا يَسْعِدُهُ الْقَوْلُ إِذَا امْتَنَعَ وَلَا يَمُهَلُّهُ التَّنَطُّقُ إِذَا اتَّسَعَ وَإِنَّا لَأُمَرَاءُ الْكَلَامِ وَفِيْنَا تَنْشَبَتْ عُزُوقُهُ وَ عَلَيْنَا تَهْدَلَّتْ عُصُونُهُ؛^۲ آگاه باشید، زبان، پاره‌گوشتی است از این پیکر انسان؛ هرگاه آمادگی در انسان نباشد، زبان هم یارای نطق ندارد و هنگام آمادگی، نطق مهلتش نمی‌دهد. ما فرمان‌روایان سخنیم و رگ و ریشه آن در میان ما استوار و محکم شده، و شاخه‌هایش بر ما سایه افکنده است.»

۲. علم و آگاهی

سخن باید با علم و معرفت بیان شود و گوینده سخن باید از محتوای سخن

آگاه باشد. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ بَلْ لَا تَقُلْ كُلَّ مَا تَعْلَمُ فَإِنَّ اللَّهَ فَرَضَ عَلَى جَوَارِحِكَ كُلِّهَا فَرَائِضَ يَحْتَجُّ بِهَا عَلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛^۳ آنچه

۱. صبحی صالح، نهج البلاغه، حکمت ۳۹۲.

۲. همان، خطبه ۲۳۳.

۳. همان، حکمت ۳۸۲.

نمی دانی مگو، بلکه همه آنچه را می دانی نیز مگو؛ زیرا خداوند بر اعضا و جوارح تو واجباتی قرار داده که در قیامت از آنها بازخواست خواهد کرد.»

۳. شیوایی و رسایی سخن

یکی دیگر از ویژگی های سخن گفتن مؤثر، شیوایی و رسایی آن است. شیوایی و رسایی سخن، موجب جذابیت و شیرینی آن، و در نتیجه، زمینه ساز پذیرش بهتر از سوی مخاطب می شود. قرآن کریم به رسا بودن کلام توصیه فرموده است: آنجا که خداوند ماهیت منافقان را آشکار می سازد به پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دستور می دهد با بیانی رسا منافقان را پند و اندرز دهد. «وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا»^۱ و آنها را اندرز ده، و با بیانی رسا، نتایج اعمالشان را گوشزد نما. «حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَام این مطلب را به زیبایی در وصف پرهیزگاران بیان فرموده است: «يَقُولُ فَيُفْهِمُهُمْ وَيَسْكُتُ فَيَسْلَمُ»^۲ آنجا که لازم است، سخن می گوید و تفهیم می کند و آنجا که لازم نیست، سکوت می کند و سالم می ماند.

۴. آراستگی سخن

سلامت و عفت کلام، که برخاسته از ادب، عزت نفس و رشد شخصیتی گوینده است، موجب تقویت احترام متقابل و جذابیت گفتار می شود. حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام در گفتگوی منطقی خویش که با توهین عمویش آزر، روبرو می شود و تهدید او را می شنود، بازهم حرمت او را نگه می دارد و بزرگوارانه می فرماید: «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَعْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا»^۳ [ابراهیم] گفت: سلام بر

۱. نساء: آیه ۶۳.

۲. صبحی صالح، نهج البلاغه، خطبه ۸۷.

۳. مریم: آیه ۴۷.

تو! من به زودی از پروردگارم برایت تقاضای عفو می‌کنم؛ چرا که او همواره نسبت به من مهربان بوده است.» از نحوهٔ گفتگوی موعظه‌ای لقمان حکیم با فرزندش بر تأثیر پند و اندرز استفاده می‌شود که از مهارت‌های ارتباط کلامی مؤثر، رعایت ادب و احترام به‌ویژه نسبت به کوچک‌ترها می‌باشد.

۵. به نرمی سخن گفتن

یکی دیگر از مهارت‌های ارتباط کلامی مؤثر، به نرمی سخن گفتن با مخاطب است، چه آن‌که سخن گفتن با خشونت، آدمی را از مطلوب واقعی در گفتار، که همان تأثیرگذاری باشد دور می‌کند. برای نفوذ در قلوب مردم (هرچند افراد گمراه و بسیار آلوده) نخستین دستور قرآن، برخورد ملایم و همراه با مهر و عواطف انسانی است. خداوند به حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام و برادرش هارون دستور می‌دهد: «**اَذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ * فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ**؛^۱ [ای موسی! تو و برادرت] به سوی فرعون بروید. زیرا او طغیان و سرکشی کرده است پس با گفتاری نرم با او سخن بگویید، شاید متذکر شود و یا بترسد.» سخن خشن و تند اثر سوءاش از زخم تیر بیشتر است.

امام علی عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: «**رُبَّ كَلَامٍ أَنْفَذَ مِنْ سِهَامٍ**؛^۲ بسا سخنی، که از تیرها کارگرت‌تر است.»

۶. همگامی

بی‌گمان در فرایند گفتگو و روابط میان فردی، اغلب اختلاف‌نظرهایی برخاسته از تفاوت دیدگاه‌ها، باورها و سلیقه‌ها وجود دارد. انگیزه و نظر ما، هرچند خیرخواهانه و روا باشد، آن‌گاه که برای بیان اشتباه دیگران به کار می‌رود،

۱. طه: آیه ۴۳ و ۴۴.

۲. تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۸۲.

روند ارتباط را به مخاطره می‌افکند. واکنش احتمالی مخاطب در این‌گونه شرایط، موضع‌گیری تدافعی است و بهترین شیوه در این حالت، استفاده از روش همگام‌شدن است. روشی که قرآن کریم، با هدف برقراری ارتباط مؤثر و نفوذ در مخاطب، در پیش داشته، در این آیه مشهود است. «قُلِ اللَّهُ وَ إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»^۱ بگو خدا! و ما یا شما بر [طریق] هدایت یا در ضلالت آشکاری هستیم.» روشن است که پیامبر ﷺ هدایت‌یافتگان را از گمراهان بازمی‌شناسد و در حقانیت راه خویش، تردیدی ندارد.

۷. پرهیز از پُرگویی

پُرگویی، از آفات مهم سخن‌گفتن است. در گفتگو با دیگران، باید از پُرگویی و یاوه‌گویی پرهیز کرد؛ زیرا انسان وقتی بسیار سخن گوید، به همان نسبت حرف‌های بی‌ربط و بیهوده نیز بسیار بیان خواهد کرد، و موجب خستگی و بی‌حوصلگی در مخاطب خواهد شد که باعث می‌شود به سخنان گوینده توجه نکند و ارتباط مطلوبی شکل نگیرد. حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید: «طُوبَى لِمَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ وَ طَابَ كَسْبُهُ وَ صَلَحَتْ سَرِيرَتُهُ وَ حَسَنَتْ خَلِيقَتُهُ وَ نَفَقَ الْفُضْلَ مِنْ مَالِهِ وَ أَمْسَكَ الْفُضْلَ مِنْ لِسَانِهِ»^۲ خوشا آن‌که خود را خوار انگاشت، و کسبی پاکیزه داشت، و نهادش را از بدی برداخت، و خوی خود را نیکو ساخت و زیادت مالش را بخشید و زبان را از فزون‌گویی درکشید.»

۸. آغاز سخن با سلام

ارتباط کلامی نیز مانند هر رابطه اجتماعی دیگر باید برای انسان، احساس امنیت و آرامش فراهم سازد. اگر ارتباط کلامی با کلمات مثبت (امنیت‌آور و

۱. سبأ: آیه ۲۴.

۲. صبحی صالح، نهج البلاغه، حکمت ۱۲۳.

آرامش‌زا) شروع شود، تداوم ارتباط برای طرفین، دلنشین و خوشایند خواهد بود، همان‌گونه که به کارگیری کلماتی که دارای بار منفی است در ارتباط طرفین ایجاد اختلال می‌کند. قرآن کریم در آیاتی از سلام به عنوان یک واژه مثبت و آرامش‌دهنده در ارتباط کلامی میان فردی به نیکی یاد نموده و به مؤمنین دستور داده شده به هنگام ورود به خانه دیگران، انس بگیرند و سلام کنند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا؛^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! در خانه‌هایی غیر از خانه خود وارد نشوید تا آن‌که آشنایی دهید و بر اهل آن خانه سلام کنید.» مردی با امام حسین علیه السلام آغاز سخن کرد که خدا عافیت بخشد، حالت چگونه است. حضرت فرمود: «السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ عَافَاكَ اللَّهُ، لَا تَأْذِنُوا لِأَحَدٍ يُسَلِّمُ؛^۲ خدا عافیت دهد، سلام کردن، بر سخن گفتن مقدم است. تا کسی سلام نداده به او اجازه سخن ندهید.» شاید یکی از حکمت‌های سلام این باشد که هر انسانی در زندگی خود پیوسته نگرانی‌ها، ترس‌ها و اضطراب‌هایی دارد و با هرکسی هم که برخورد می‌کند، چون احتمال می‌دهد که از سوی او ضرری متوجهش شود، نوعی نگرانی و اضطراب به او روی می‌آورد. بر این اساس امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده است: «لِكُلِّ دَاخِلٍ دَهْشَةٌ فَأَبْدَتْهُوَ بِالسَّلَامِ؛^۳ هر تازه وارد، نوعی وحشت ایجاد می‌کند، لذا ورود را با سلام آغاز کنید.» برای ایجاد ارتباط در آغاز، روش‌های زیر توصیه شده است:

- یک سلام همراه با لبخند هدیه کنید.

- از پرسش‌های ساده بهره برید مثل: «ببخشید شما می‌دانید مسجد

کجاست؟»

۱. نحل: آیه ۴۳.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۱۱۸.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۵۴۳.

- به علاقه‌مندی‌های طرف مقابل توجه کنید مانند: «ببخشید شما در چه رشته‌ای فعالیت می‌کنید؟»
 - از شخص مقابل در حد متعارف تمجید کنید نظیر: «چه پوشش خوبی دارید؟»
 - درباره خودتان اطلاعات بدهید مانند: «نخستین روزی است که به این کلاس می‌آیم».

۹. پایان بردن گفتگو به طرز نیکو

پایان دادن به یک گفت‌وگو در ارتباطی دوجانبه اهمیت دارد. اگر شروع ارتباط‌های بین فردی را به برخاستن هواپیما از سطح زمین و پرواز را به ادامه گفت‌وگو تشبیه کنیم، پایان گفت‌وگو، مانند فرود هواپیماست که اگر فرود به درستی انجام نشود، همانا تمام وقت و انرژی که در دو مرحله قبل صرف شده، از بین خواهد رفت. برای پایان دادن به یک گفت‌وگو شیوه‌های زیر پیشنهاد می‌شود:

سعی کنید با یک احساس خوشایند دو طرفه به گفت‌وگوی خود پایان دهید مانند: «از آشنایی با شما خوشحال شدم و امیدوارم باز هم شما را ملاقات کنم.»
 به رفتارهای غیرکلامی فرد مقابل، که نشان‌دهنده خستگی او می‌باشد مانند: قطع تماس چشمی، صحبت نکردن، به ساعت نگاه کردن و... توجه کنید. دقت کنید نقش فعال‌تری در پایان‌دهی، به عهده بگیرید. پیش از آغاز موضوع جدید به گفت‌وگو پایان دهید، مثلاً: کاش می‌شد در این باره بیشتر صحبت کنیم.

۲. مهارت گوش دادن

گوش دادن، یکی از مؤلفه‌های اصلی ارتباط میان فردی است. برخی از صاحب‌نظران ارتباط‌های انسانی بر این باورند که گوش دادن مؤثر به سخنان

دیگران، سنگ بنای مهارت ارتباطی است. «بررسی‌های صورت‌گرفته در باره مدت زمان صرف شده در ارتباط‌های گوناگون، نشان می‌دهد که بیشتر وقت افراد در ارتباط، صرف گوش‌دادن می‌شود. به طور متوسط ۴۵ درصد از وقت ارتباط صرف گوش‌دادن، ۳۰ درصد صرف صحبت‌کردن، ۱۶ درصد صرف خواندن و ۹ درصد صرف نوشتن می‌شود.»^۱

البته بین شنیدن و گوش‌دادن تفاوت وجود دارد. وقتی کسی می‌شنود، کلمات در ذهن او ثبت می‌شود، ولی هیچ پردازشی روی آنها انجام نمی‌شود. ولی وقتی کسی گوش می‌دهد، کلمات به طور فعال در ذهن او ثبت و پردازش می‌شود و سپس مورد استفاده قرار می‌گیرد، بنابراین می‌توان گوش‌کردن را به صورت حرکتی از شنیدن، درک کردن، به یاد آوردن و استفاده از شنیده‌ها در نظر گرفت. همواره شنیدن یک امر غیر ارادی است که به صورت تصادفی صورت می‌پذیرد؛ برای نمونه شما بدون اینکه اراده کنید. صدای شکستن شیشه یا تصادف را می‌شنوید، اما عمدی نبوده بلکه به یک‌باره صورت پذیرفته اما در گوش‌کردن، شما از روی عمد و اراده مثلاً به صدای رادیو یا حرف زدن معلم گوش می‌دهید.

نشانه‌های خوب گوش‌کردن

یکی از نشانه‌های اصلی خوب گوش‌کردن در تعاملات اجتماعی، استفاده از نشانه‌های کلامی است. این نشانه‌ها به صورت‌های مختلف ظاهر می‌شود:

۱. تصدیق

این نوع از نشانه کلامی، شامل عباراتی است که نشانه موافقت با رفتار و گفتار طرف مقابل است.

---

۱. اون هارجی، مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان فردی، ص ۲۱۵ - ۲۳۶.

۲. تحسین

تحسین فراتر از همراهی ساده یا توافق بر گفتار یا رفتار طرف مقابل به حساب می‌آید.

۳. انعکاس احساسات

انعکاس احساسات، نوعی هم‌دردی است.

۴. تعبیر و تفسیر کردن

شنونده، مطالبی را که می‌شنود برای گوینده تفسیر می‌کند تا گوینده مطمئن شود، مخاطب سخنان وی را درست فهمیده است و همچنین نشان دهد در طول تعامل با دقت به سخنانش گوش داده است.

پاسخ‌های غیر کلامی نیز در گوش کردن نقش مهمی دارد. از نشانه‌های غیر کلامی رایج می‌توان به این موارد اشاره نمود: ۱. تکان دادن سر؛ ۲. حالات چهره؛ ۳. وضعیت بدن؛ ۴. تماس چشمی مستقیم.

در فرهنگ دینی، گوش کردن به سخن دیگران، نوعی ادب و هم‌دردی با آنها به شمار می‌رود. بعضی از مردم آن‌چنان درگیر افکار و احساسات خود هستند که به چیزهایی که دیگران و حتی دوستان نزدیکشان می‌گویند، گوش نمی‌کنند، در حالی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای تمامی حرف‌ها شنوا بودند؛ قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيُقُولُونَ هُوَ أَدْنَىٰ خَيْرٍ لَّكُمْ؛^۱ از آنها کسانی هستند که پیامبر را آزار می‌دهند و می‌گویند او گوش است! بگو گوش بودن او به نفع شماست.»

امام علی علیه السلام در بیان اهمیت گوش کردن فعال و مؤثر می‌فرماید: «رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ حُكْمًا فَوَعَىٰ وَ دُعِيَ إِلَىٰ رِشَادٍ فَدَنَا وَأَخَذَ بِحُجْرَةِ هَادٍ فَتَنَّا؛^۲ خداوند

۱. توبه: آیه ۶۱.

۲. صبحی صالح، نهج البلاغه، خطبه ۷۶.

رحمت کند مردی را که سخنی را بشنود و آن را حفظ کند و به راه سعادت و خوشبختی هدایت گردد و خود را به آن نزدیک نماید و دامن هادی و راهنما را بگیرد و نجات پیدا کند.»

ب) ارتباط غیرکلامی

تحقیقات نشان می‌دهد که بیشترین پیام‌ها در روابط و در آنچه در زندگی روزمره افراد می‌گذرد ارتباط غیرکلامی است. ارتباط‌های غیرکلامی، یا زبان بدن، حالات چهره، حرکات، تماس چشم، استقرار و حتی لحن صدای ما، مخاطبین را راهنمایی خواهد کرد که حس طرف مقابل خود را بهتر درک کنند. معمولاً افراد به پیام‌های غیرکلامی بیشتر توجه می‌کنند. این مساله از نظر علمی نیز به اثبات رسیده است که چون افراد به صورت فرد مقابل، حرکات و اشارات او بیشتر دقت می‌کنند کمتر توجه‌شان به سمت الفاظ و کلمات است؛ برای نمونه وقتی از فردی می‌پرسیم: «حالت چطور است؟» ممکن است زبان او به طور شفاهی بگوید که سالم خوب است، اما هنگامی که به چشم‌هایش نگاه می‌کنیم، متوجه می‌شویم که حالش چندان خوب نیست و یا شاداب و خوشحال به نظر نمی‌رسد. بنابراین می‌توان گفت: پیام‌های غیرکلامی کمتر به ما دروغ می‌گویند. مهم‌ترین حالات ارتباطی و انتقال پیام غیرکلام عبارت‌اند از:

۱. چهره

چهره، گویاترین راه ارتباطی غیرکلامی و تابلویی غیرگویاست که همه حالات و عواطف درونی شخص همچون شادی، خشم، بی‌اعتنایی، تنفر، تحقیر، علاقه، شرم، شگفتی و خستگی در آن، نقش می‌بندد. در روایات معصومین علیهم‌السلام به «گشاده‌روی» سفارش ویژه‌ای شده است.

چون و انمی کنی گره‌ای خود گره مباحش

ابرو گشاده باش چو دستت گشاده نیست

در سخنان اهل بیت علیهم‌السلام برای گشاده‌رویی به نتایجی این چنین برمی‌خوریم:
 ۱. گشاده‌رویی، شوینده کینه‌ها؛

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود: «حُسْنُ الْبِشْرِ يَذْهَبُ بِالسَّخِيمَةِ»^۱ گشاده‌رویی کینه را
 از بین می‌برد.»

۲. گشاده‌رویی، عامل دوست‌یابی و مهرورزی؛

امام علی فرمودند: «الْبَشَاشَةُ جِبَالَةٌ الْمَوَدَّةِ»^۲ گشاده‌رویی ریسمان محبت
 است.»

۳. گشاده‌رویی، عامل ورود به بهشت؛

از امام صادق علیه‌السلام نقل شده که فرمود: «صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ وَ حُسْنُ الْبِشْرِ
 يَكْسِبَانِ الْمَحَبَّةَ وَ يُدْخِلَانِ الْجَنَّةَ وَ الْبُخْلُ وَ عُبُوسُ الْوَجْهِ يُبْعِدَانِ مِنَ اللَّهِ وَ يُدْخِلَانِ
 النَّارَ»^۳ نیکوکاری و گشاده‌رویی، محبت آورند و به بهشت می‌برند؛ و بخل و
 ترش‌رویی، از خدا دور می‌کنند و به دوزخ برند.»

۴. گشاده‌رویی، ملاک خلق نیکو؛

یکی از اصحاب امام صادق علیه‌السلام می‌گوید: «به امام عرضه داشتم: حدِّ و
 اندازه خُلق نیکو و ملاک آن چیست؟ فرمود: «تَلِينُ جَنَاحِكَ وَ تَطِيبُ كَلَامِكَ وَ
 تَلْقَى أَخَاكَ بِبِشْرِ حَسَنِ؛» این که فروتنی کنی و خوش‌سخن باشی و با برادرت با
 خوشرویی برخورد کنی.»

۵. گشاده‌رویی، جای‌گزین هدیه‌های مالی.

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در حدیثی فرمود: «إِنَّكُمْ لَنْ تَسْعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَالْقَوْمُ

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

۲. صبحی صالح، نهج البلاغه، حکمت ۶.

۳. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۰۳.

۴. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۰۳.

بِطَلَاقَةِ الْوَجْهِ وَ حَسَنِ الْبِشْرِ؛^۱ شما توان کمک مالی به مردم را ندارید، پس با خوی خوش و رویی گشاده به مردم کمک کنید.» حتی وقتی که انسان به شدت غمگین و ناراحت است، باید در برخورد با دیگران، خود را شاد نشان دهد و لبخند بزند. چنان‌که امام علی علیه السلام در توصیف مؤمن می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ بِشْرُهُ فِي وَجْهِهِ وَ حُزْنُهُ فِي قَلْبِهِ»^۲ شادی مؤمن در چهره او، و اندوه وی در دلش پنهان است.»

به قول حافظ:

با دل خونین لب خندان بیاور همچو جام

نی گرت زخمی رسد آبی چو چنگ اندر خروش

۲. نگاه

حالات چشم انسان بیانگر حالات درونی او به شمار می‌رود و هرگونه احساس قلبی، به چشمان انسان حالت ویژه‌ای می‌دهد و از این‌رو در ارتباط‌های چهره به چهره، نگاه، مهم‌ترین عامل بیان احساسات و پیام‌های غیرکلامی میان دو نفر به شمار می‌رود. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ الْمَوَدَّةَ يُعَبَّرُ عَنْهَا اللَّسَانُ وَ عَنِ الْمَحَبَّةِ الْعَيْنَانِ»^۳ دوستی را زبان اظهار می‌کند و عشق و محبت از چشم‌ها پیداست.»

۳. تماس بدنی

یکی از مؤثرترین راه‌های ابراز و انتقال عواطف و احساسات، تماس بدنی در قالب دست‌دادن، در آغوش گرفتن، بوسیدن و نوازش است. این راهکار ارتباطی

۱. همان.

۲. صبحی صالح، نهج البلاغه، حکمت ۳۳۳.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۲۶.

در میان مادر و فرزند، پدر و فرزند، زن و شوهر و دو دوست و میان افراد یک جامعه، به گونه‌های متفاوتی نمود می‌یابد. اسلام بدین منظور به مصافحه (دست‌دادن)، تأکید می‌کند.

ابوعبیده می‌گوید:

«در سفری من همسفر امام باقر علیه السلام بودم و نخست من سوار بر کجاوه می‌شدم و سپس آن حضرت و چون قرار می‌گرفتم حضرت به من سلام می‌کردند و مانند مردی که ریفش را به تازگی دیده احوال‌پرسی می‌کردند و دست می‌دادند و هنگام پیاده شدن ایشان پیش از من پیاده می‌گردیدند و چون بر زمین قرار می‌گرفتم، سلام می‌کردند و همانند فردی که ریفش را به تازگی دیده احوال‌پرسی می‌کردند. من چون این حرکت را دیدم عرض کردم: یا بن رسول الله؛ شما کاری انجام می‌دهید که هیچ فردی انجام نمی‌دهد، علت آن چیست؟ حضرت فرمودند: مگر ثواب دست دادن را نمی‌دانی؟ «إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ يَتَّقِيَانِ فِیصَافِحُ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَلَا تَرَالُ الذُّنُوبُ تَتَحَاتُّ عَنْهُمَا كَمَا يَتَحَاتُّ الْوَرَقُ عَنِ الشَّجَرِ وَاللَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا حَتَّى يَفْتَرِقَا»^۱ هر گاه دو مؤمن با یکدیگر ملاقات کنند و با هم دست دهند، پیوسته خدای تبارک و تعالی به آنها نگاه محبت و مغفرت دارد و گناهان از روی و اندامشان فروریزند تا آن دو از یکدیگر جدا شوند.»^۲

۴. معطر کردن

از جمله راه‌های ارتباطی میان افراد، نوازش حس بویایی یکدیگر با استفاده از عطر و مواد خوشبو کننده است. معطر بودن علاوه بر تنایح معنوی و مادی

۱. تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۲۶.

۲. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۷۹.

فردی، برای جذب دیگران و راحتی در برقراری ارتباط با ایشان بسیار مؤثر است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «الْعِطْرُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ»^۱ به کار بردن عطر از آداب و سنت‌های پیامبران است.»

۵. آراستگی

وضع ظاهری و آراستگی فردی نیز از جمله عوامل ارتباطی است که در برقراری ارتباط با دیگران تأثیر بسزایی دارد. پوشش زیبا، آراستگی چهره و نظم و نظافت ظاهری علاوه بر اینکه نوعی احترام و تکریم به دیگران است، سبب جلب احترام دیگران به خود نیز می‌شود. آمادگی و آراستگی ظاهری برای ورود به جامعه یکی از سفارش‌های اخلاقی اسلام است. رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ - إِذَا خَرَجَ عَبْدُهُ الْمُؤْمِنُ إِلَىٰ أَخِيهِ - أَنْ يَتَهَيَّأَ لَهُ وَأَنْ يَتَجَمَّلَ»^۲ خداوند دوست دارد هرگاه بنده مؤمنش نزد برادر خود می‌رود، خویشتن را برای رفتن پیش او آماده و آراسته گرداند.»

موانع ارتباط

عدم شناخت عناصر ارتباط و عوامل مؤثر بر آن و موانع بر سر راه ارتباط صحیح باعث می‌شود انسان در برقراری ارتباط مؤثر ناتوان گردد. دلایل فراوانی وجود دارد که برقراری ارتباط مؤثر را دچار اختلال می‌سازد. مانند: دست‌زدادن، تهدیدکردن، برچسب‌های اخلاقی، بی‌توجهی به احساسات فرد مقابل، قطع کردن صحبت‌های دیگران، پرسیدن سؤال‌های زیاد و نابه‌جا، رئیس‌مآبانه رفتار کردن، قضاوت کردن بی‌جا، زیاده‌روی در تعریف و تمجیدها، جروبحث‌های بی‌هدف و غیرمنطقی و طعنه و کنایه از جمله موارد موانع بر سر ارتباط سازنده می‌باشد که باید به هر شکلی از آنها دوری جست.

۱. همان، ج ۶، ص ۵۱۰.

۲. مجلسی، بحارالأنوار، ج ۷۶، ص ۳۰۸.

توصیه‌های فرهنگی و عبادی مراسم اربعین

حجت‌الاسلام والمسلمین محمدرضا بهروز*

مقدمه

پیاده‌روی و حرکت دسته‌جمعی در ایام اربعین حسینی سابقه طولانی دارد، اما چند سالی است که این امر گسترش یافته و هزاران انسان شیفته اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام با عشق و علاقه، دل از خانه و کاشانه کنده و رنج و سختی سفر را تحمل نموده، خود را به کربلا می‌رسانند، تا در مراسم اربعین امام حسین علیه‌السلام شرکت کنند، چنین بزرگداشت‌هایی پسندیده است و باید مردم و به‌ویژه جوانان را به این امر تشویق کرد، ولی شایسته است در این زمینه به توصیه‌های دین و بزرگان عمل کنیم تا زیارتی که انجام می‌دهیم با تحول و معرفت باشد؛ زیرا اگر زیارت با معرفت و تحول همراه نباشد نتیجه چندانی ندارد بنابراین در این مقاله تلاش شده است توصیه‌های فرهنگی و عبادی مراسم اربعین واکاوی شود. اگر به این توصیه‌ها توجه شود، زائر یاد می‌گیرد چگونه حرکت کند، به دنبال چه هدفی باشد، با همسفران خود چه رفتاری داشته باشد. نوشتار پیش رو در محورهای ذیل تنظیم یافته است.

---

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

حلالیت طلبی و خداحافظی

زمانی که زائر تصمیم می‌گیرد به زیارت برود، شایسته است به اطلاع برادران دینی خود برساند. امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«مسلمانی که قصد مسافرت دارد شایسته است برادران خویش را آگاه سازد و بر برادران او نیز لازم است هنگام بازگشت به دیدن وی بروند.»^۱

عمل به این دستور دینی می‌تواند دارای برکات فراوانی باشد که یکی از آنها برطرف کردن کینه و کدورت‌ها است، زیرا معمولاً انسان‌ها در زندگی شخصی و اجتماعی خود ناراحتی و رنجش‌هایی از یکدیگر دارند که لازم است پیش از سفر و به‌ویژه سفرهای زیارتی به عنوان خداحافظی نزد آنان رفته و از آنها حلالیت بطلبند و یا اگر امکان خداحافظی حضوری نیست، با تلفن، پیامک، ایمیل و... این سنت اسلامی را انجام دهند. در این امر مهم به وسوسه‌های شیطان توجه نشود، زیرا ممکن است فرد را وسوسه کند که این امر باعث تحقیر می‌شود.

رعایت بهداشت

رعایت بهداشت فردی و عمومی یکی از ضروریات است، و اگر بهداشت رعایت نشود، ممکن است خود انسان مریض و نیز موجب مریضی دیگران شود. شاید به همین دلیل اسلام به بهداشت اهمیت خاصی داده و بتوان، استحباب غسل پیش از سفر را در همین چهارچوب بررسی کرد.

مستحب است انسان پیش از مسافرت غسل کند و هنگام غسل این دعا را بخواند:

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۷۴ (عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَقَّ عَلَى الْمُسْلِمِ إِذَا أَرَادَ سَفْرًا أَنْ يَغْتَابِلَ إِخْوَانَهُ وَ حَقَّ عَلَى إِخْوَانِهِ إِذَا قَدِمَ أَنْ يَأْتُوهُ).

«بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ وَالصَّادِقِينَ
عَنِ اللَّهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ اللَّهُمَّ طَهِّرْ بِهِ قَلْبِي وَاشْرَحْ بِهِ صَدْرِي وَنَوِّرْ بِهِ
قَبْرِي اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لِي نُورًا وَطَهْرًا وَحِزْزًا وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَآفَةٍ وَعَاهَةِ وَسُوءٍ وَ
مِثْمًا أَخَافُ وَأَحْذَرُ وَطَهِّرْ قَلْبِي وَجَوَارِحِي وَعِظَامِي وَدَمِي وَشَعْرِي وَبَشْرِي وَ
مُخِّي وَعَصَبِي وَمَا أَقَلَّتِ الْأَرْضُ مِنِّي؛^۱ به نام خدا و به یاری او، هیچ نیرویی
جز با کمک او نیست و برآیین رسول خدا و آنها که صادقانه از خدا سخن
گفته‌اند. درود خدا بر همه آنان. بار خدایا به وسیله این غسل قلبم را پاک و
سینه‌ام را گشاد و قبرم را نورانی کن. بار خدایا این غسل را برای من نور و پاک‌ی و
نگهبان قرار ده، و شفای هر آفتی و درد و بیماری‌ام بگردان، و هر بدی که از آن
بیم دارم و قلب و اعضای بدنم و استخوان‌هایم و خون و موی و پوست و مغز و
اعصابم و تمام وجودم را پاک گردان.»

در واقع زائر با این غسل، جسمش را و با دعا جانش را شستشو می‌دهد تا
هنگام حضور در پیشگاه معصومان از هر گونه آلودگی پاک و پیراسته باشد.

اخلاق مداری

رعایت اخلاق اسلامی یکی از بایسته‌های سفر به‌ویژه سفرهای زیارتی
است، در تمام مراحل زندگی، خوش اخلاقی امر پسندیده‌ای است و این امر در
سفرهای معنوی مانند زیارت اربعین بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. در این
سفر باید با زائران سرور شهیدان به گونه‌ای برخورد نمود که امام حسین علیه السلام از ما
خشنود گردد، بنابراین پسندیده است در این زمینه نکاتی رعایت گردد: امام
باقر علیه السلام در باره سفر حاجیان به دیار نور فرمود: «مَا يُعْبَأُ مَنْ يَسْأَلُكَ هَذَا الطَّرِيقَ إِذَا

۲. ابن طاووس، الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، ص ۳۳.

لَمْ يَكُنْ فِيهِ تَلَاثٌ خِصَالٍ وَرَعٌ يَخْجُزُهُ عَنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَ حِلْمٌ يَمْلِكُ بِهِ عَصَبَهُ وَ حُسْنُ الصُّحْبَةِ لِمَنْ صَحِبَهُ»^۱ کسی که به حج می‌رود و این راه را طی می‌کند اگر سه ویژگی در وی نباشد مورد عنایت و توجه خداوند قرار نمی‌گیرد:

۱. ورع و پارسایی که او را از گناه باز دارد؛

۲. صبر و بردباری که بتواند خشم خود را در اختیار بگیرد؛

۳. خوش رفتاری با همراهان.

این روایت درباره سفر حج بیان شده است، اما در همه سفرهای معنوی و زیارتی رعایت این نکات مهم و ضروری می‌باشد.

در سفرهای زیارتی به‌ویژه سفر اربعین، به دلیل شلوغی بسیار و کمبود امکانات ممکن است مشکلاتی به وجود بیاید که اگر زائر از اخلاق اسلامی برخوردار نباشد ممکن است کنترل خود را از دست داده و موجب آزار دیگران شود. برای پیش‌گیری از چنین وضعیتی در ابتدا نیاز به پارسایی است، تا زائر بتواند از یک سو خویشتن‌داری نماید، و از سوی دیگر به ره‌توشه زیارت دست یابد؛ و نیز پارسایی می‌تواند مانع انجام گناه و موجب آمرزش شود.

در گام بعد زائر باید تمرین کند تا در برابر مشکلات و سختی‌ها شکیبا و بردبار بوده، آشفته و خشمگین نشود. رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «خشم ایمان را تباہ می‌سازد چونان که سرکه، عسل را خراب و فاسد می‌کند.»^۲

بنابراین زائر باید تلاش کند بر کسی خشمگین نشود و اگر چنین شد خشم خویش را فرو برد. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید: «هیچ بنده ای خشم خود را فرو نبرد مگر آن که خداوند بر عزت وی در دنیا و آخرت بیافزاید.»^۳

۱. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۲۸۶.

۲. همان، ج ۲، ص ۳۰۲.

۳. همان، ص ۱۱۰.

سفارش دیگر این روایت، خوش رفتاری با همسفران است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «خویشان را آماده ساز تا با هر کسی همراه می‌شوی، هم‌نشین خوب و خوش اخلاق باشی، زبانت را نگاه‌دار و خشمت را فرو نشان، از کارهای بیهوده و بی‌فایده کم کن، عفو و بخشش را برای دیگران بگستران و گشاده‌دست باش.»^۱

احترام به سالخورده‌گان

در هر کاروان یا گروهی اغلب تعدادی از افراد سالخورده وجود دارند که نیازمند کمک همسفران هستند، هنگام سوارشدن و پیاده‌شدن از وسیله نقلیه و رفتن و برگشتن به حرم، سزاوار است دیگر زائران، آنان را بر خود مقدم داشته و یاری دهند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «هر کس سالمندی را، که در اسلام موی خود را سپید کرده، احترام کند خداوند او را از هراس روز قیامت آسوده سازد.»^۲

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «احترام به سالخورده، احترام به خداست.»^۳

کمک به همسفران

مستحب است مسافر به همراهان خود در طول سفر کمک کند و بار خویش را به دوش دیگران نیندازد. در حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله سخن از مردی به میان آمد و برخی گفتند: او آدم خوبی است. سپس به اوصاف وی اشاره کرده، گفتند: او با ما به حج آمد، هر زمان در مکانی منزل می‌کردیم، پیوسته خدا را یاد می‌کرد و

۱. همان، ج ۴، ص ۲۸۶.

۲. همان، ص ۶۵۸.

۳. همان.

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» می گفت و آن گاه که حرکت می کردیم، پیوسته خدا را یاد می کرد و یاد خدا می گفت تا باز در منزلی دیگر فرود می آمدیم. رسول خدا ﷺ فرمود: «پس چه کسی به شترش علوفه می داد و غذایش را آماده می کرد؟» پاسخ دادند: همه ما، رسول خدا ﷺ فرمود: «همه شما از او بهترید!»^۱

پیامبر ﷺ در این باره الگوی یاران خویش بود. در روایت آمده است آن حضرت در سفری به اصحاب خود فرمود تا گوسفندی قربانی کنند، یکی از مردان همراه گفت: ذبح گوسفند به عهده من؛ دیگری گفت: پوست کندن آن نیز با من؛ سومی گفت: قطعه قطعه کردن گوشت ها با من و چهارمی گفت: پختن آن نیز با من. رسول خدا ﷺ نیز فرمود: فراهم کردن هیزم با من! اصحاب گفتند: یا رسول الله، پدران و مادران ما فدای شما! نباید شما به زحمت بیفتید، ما به جای شما کارها را انجام می دهیم. حضرت فرمود: می دانم شما به جای من انجام می دهید، اما خداوند بزرگ بنده ای را که با گروهی مسافرت نماید و گوشه ای بنشیند - و کار نکند - دوست ندارد. حضرت این سخن را فرمود و برخاست تا برای آن ها هیزم جمع آوری کند.^۲

اکنون همه کارها به مدیر کاروان و کارکنان هتل ها واگذار گردیده، اما زائر نباید خود را از فیض خدمت گزاری به همسفران محروم سازد. امام سجاد علیه السلام مسافرت نمی رفتند مگر با کسانی که آن حضرت را نمی شناختند و از همان آغاز نیز با آن ها شرط می کردند که در طول سفر کار کنند و نیازهای کاروان را برآورده سازند.

۳. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۶۵؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۳، ص ۲۷۴.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۳، ص ۲۷۳.

نادیده گرفتن لغزش‌ها

در سفر، گاهی آگاهانه و گاهی از روی غفلت، ممکن است کسی دچار لغزش و کار خلافی شود که در چنین مواقعی سیره اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام این بود که یا با نادیده گرفتن یا با تذکر، رفتار فرد خطاکار را اصلاح می‌کردند. زراره از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نقل کرده که فرمودند: «کسی که لغزش‌ها و گناهان برادر دینی‌اش را پیش خود نگه دارد تا روزی به رخ او بکشد و سرزنشش کند، کارش نزدیک به کفر است.»^۱

هر کس که به دنبال کشف عیوب و گناهان مردم باشد، در عمل، دیگران را به مقابله دعوت کرده و آنان را بر این کار ترغیب می‌کند و همین، موجب حرمت‌شکنی و درگیری مؤمنان و مسلمانان با یکدیگر خواهد شد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «به دنبال آشکار کردن لغزش‌های مؤمنان نباشید؛ زیرا هر کس به دنبال لغزش‌های برادر دینی خود باشد، خداوند لغزش‌های او را دنبال می‌کند، و آن کس که خداوند در پی لغزش‌هایش باشد، او را رسوا خواهد کرد، گرچه داخل خانه‌اش باشد.»^۲

با رعایت این نکته اخلاقی، می‌توان در سفرهای زیارتی، فضایی صمیمی ایجاد کرد و بر شیرینی و لذت سفر افزود، از این‌رو زائران باید با خوش‌بینی با یکدیگر برخورد کنند و هرگز در پی شمردن لغزش‌های دیگران نباشند.

مدرا با بیماران

در مسافرت‌ها و به‌ویژه در سفرهای زیارتی، پیش می‌آید که یکی از همراهان بیمار می‌شود و دوستانش به دلیل سختی کار، به وی کم‌توجهی می‌کنند. که این

۱. محمد باقر کمره‌ای، ترجمه اصول کافی، ج ۵، ص ۳۲۷.

۲. محمد علی اردکانی، ترجمه اصول کافی، ج ۴، ص ۶۹.

رفتار با اخلاق اسلامی در سفر سازش ندارد. روزی مفضل بن عمر خدمت امام صادق علیه السلام آمد، امام از او پرسید با چه کسی همسفر بودی؟ مفضل گفت: مردی از برادرانم، حضرت فرمود: «او چه شد؟ گفت: از وقتی که وارد مدینه شده‌ام، نمی‌دانم مکان او کجاست.» امام علیه السلام به وی فرمود: «آیا نمی‌دانی کسی که چهل گام با مؤمنی همسفر شود، خداوند در روز قیامت درباره او از وی سؤال می‌کند؟»^۱

امام صادق علیه السلام در حدیثی دیگر می‌فرماید: «حَقُّ الْمَسَافِرِ أَنْ يُقِيمَ عَلَيْهِ إِخْوَانُهُ إِذَا مَرَّضَ ثَلَاثًا؛^۲ حق مسافر آن است که اگر بیمار شد برادرانش تا سه روز کنار او بمانند.»

پوشش مناسب

از نکاتی که لازم است زائران مراعات کنند، استفاده از لباس پاکیزه و پوشش مناسب، به ویژه در مقابل دیدگان دیگر مسلمان‌ها است. در همین زمینه امام صادق علیه السلام به نکته زیبایی اشاره کرده‌اند:

«خداوند زیبایی و خودآرایی را دوست می‌دارد و فقر و بیچارگی و نادار و تهی دست جلوه‌دادن را ناخوش دارد. همانا خداوند عزوجل هرگاه به بنده‌اش نعمتی دهد، دوست دارد تا نشانه‌های آن نعمت را در او ببیند.» گفته شد چگونه؟ حضرت فرمود: «لباس خود را تمیز کند (لباس پاکیزه بپوشد)، خود را خوش بو گرداند، خانه‌اش را گچ‌کاری کند و جلو در منزل خود را جارو نماید.»^۳

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۳، ص ۲۷۵.

۲. همان، ص ۲۷۳.

۳. شیخ طوسی، امالی طوسی، ص ۲۷۵.

روزی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مردی با موهای ژولیده و لباس ناپاک و سر و وضع پریشان برخورد کرد و خطاب به وی فرمود: «بهره‌وری از نعمت‌های الهی و نمایاندن نعمت، بخشی از دین است.»^۱

امام علی عَلِيٌّ نیز می‌فرماید: «همچنان که دوست دارید افراد ناآشنا شما را در بهترین حالت خود ببینند و در نتیجه خود را برای آن‌ها می‌آرایید، زمانی که نزد برادر مسلمان خود می‌روید نیز، آراسته (با لباس و وضعیت مناسب) ظاهر شوید.»^۲

همچنین رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در حدیثی دیگر می‌فرماید: «همانا خداوند دوست دارد هنگامی که بنده‌اش نزد برادران دینی خود می‌رود، منظم و آراسته باشد.»^۳

در ضمن، ناگفته نماند که خواهران زائر حجاب خود را رعایت می‌کنند اما گاهی به خاطر غفلت و سهل‌انگاری، این امر رعایت نمی‌شود و با عزاداری امام حسین عَلِيٍّ همخوانی ندارد، زیرا حجاب واجب اما زیارت امام حسین عَلِيٍّ مستحب است.

اهتمام ویژه به اوقات نماز

یکی از مسائلی که در این سفر روحانی باید به آن بیش‌تر توجه کرد، اهتمام به اوقات نماز است. نباید به خاطر یک امر مستحبی، نسبت به واجب کوتاهی شود. خداوند در قرآن کریم خطاب به مؤمنان می‌فرماید: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَ قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»^۴ بر نمازها و نماز میانه مواظبت کنید، و خاضعانه برای خدا پناهنده شوید.»

۱. کلینی، فروع کافی، ج ۶، ص ۴۳۹.

۲. همان، ص ۳۹۹؛ طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۹۸؛ شیخ صدوق، خصال، ج ۲، ص ۶۱۲.

۳. طبرسی، مکارم الأخلاق، ج ۱، ص ۸۵.

۴. بقره: ۲۲۸.

در حالات ائمه معصومین علیهم‌السلام آمده است که هرگاه زمان نماز فرا می‌رسید، اندامشان می‌لرزید، رنگ چهره‌شان دگرگون می‌شد، وقتی علت آن را جویا می‌شدند، می‌فرمودند: «وقت ادای امانتی فرا رسیده که آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها زیر بار آن نرفتند و آن را برنفتند.»^۱

و یا می‌فرمودند: «سزاوار است کسی که در پیشگاه خداوند می‌ایستد، رنگش پریده و بندبند اعضای بدنش بلرزد.»

آن‌گاه که امیر مؤمنان علی علیه‌السلام، محمد بن ابی‌بکر را والی مصر قرار داد، در فرمانی به او چنین نگاشت:

«صَلِّ الصَّلَاةَ لَوْ قَتَلَتْهَا الْمُؤَقَّتْ لَهَا وَلَا تُعَجِّلْ وَقْتَهَا لِفَرَاغٍ وَلَا تُؤَخِّرْهَا عَنْ وَقْتِهَا لِإِسْتِعْجَالٍ وَاعْلَمْ أَنَّ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ عَمَلِكَ تَبِعُ لِصَلَاتِكَ؛^۲ نماز را در وقت تعیین شده آن به جای آور، نه به خاطر فراغت و بی‌کاری در انجام آن شتاب کن و نه به بهانه کار آن را به تأخیر بینداز، بدان که همه اعمال تو بسته به نماز تو است.»

در قرآن کریم نیز خداوند با کسانی که در نماز سهل‌انگاری می‌کنند، با لحنی تهدیدآمیز سخن گفته است. در سوره ماعون می‌فرماید: «فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ؛ وای بر نمازگزارانی که از نمازشان غافل‌اند! [و در انجام آن سهل‌انگاری می‌کنند].»^۳

در ضمن، نباید فراموش کرد که نماز اگر به جماعت خوانده شود ثواب فراوان دارد؛ بنابراین زائران امام حسین علیه‌السلام تلاش نمایند در نمازهای جماعت شرکت کنند و هم‌چنین باید سعی کنند در طول سفر، نمازهای خود را در

۱. فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۴، ص ۲۰۸.

۲. صحیحی صالح، نهج البلاغه، نامه ۲۷.

۳. ماعون: آیه ۷.

مساجد و حرم‌های ائمه علیهم‌السلام به جماعت بخوانند. بدیهی است که اگر نمازهای واجب را به جماعت بخوانند، پاداشی برتر خواهد داشت.

در روایت آمده است: اگر نماز به جماعت خوانده شود و نمازگزاران بیش از ده نفر باشند، شمارش پاداش آن توسط افراد بشر امکان‌پذیر نیست. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «فَإِنْ زَادُوا عَلَى الْعَشْرَةِ فَلَوْ صَارَتْ بِحَاوِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلِّهَا مِدَادًا وَالْأَشْجَارِ أَقْلَامًا وَالثَّقَلَانِ مَعَ الْمَلَائِكَةِ كِتَابًا لَمْ يَقْدِرُوا أَنْ يَكْتُبُوا ثَوَابَ رُكْعَةٍ وَاحِدَةٍ؛^۱ اگر در نماز جماعت، جماعت بیش از ده نفر شدند، اگر دریا‌های آسمان و زمین مرکب و درختان قلم گردند و جنّ و انس و فرشتگان نویسنده شوند، نخواهند توانست ثواب یک رکعت آن را بنویسند».

دعا

دعا به معنی سؤال و استغاثه است و در آیات متعدد خداوند به پیامبرش می‌فرماید که برخی از امور مهم را در قالب دعا از خداوند طلب نماید: «وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا».

نیاز اساسی و حقیقی روح و انسانیت انسان، ارتباط با خالق هستی است که درک این نیاز و راه تأمین آن، پیوند وی را با سرچشمه مهربانی‌ها آشکار می‌سازد و توفیقات الهی را افزونی می‌بخشد.

از مظاهر عبودیت و عرفان وجود مقدس امام حسین علیه‌السلام، عبادت‌ها و دعاهای ایشان به درگاه خداوند متعال می‌باشد.

دعای عرفه آن امام همام یکی از تجلی‌گاه‌های بسیار عالی از روح بزرگوار و معاشقه عارفانه‌ای است که با خدای خود کرده است. انسان وقتی این دعا را

۱. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۴۴۳.

می خواند می فهمد که این روح بزرگ چگونه آمادگی داشته تا آن فداکاری بی نظیر را در صحنه کربلا از خود نشان دهد و این چنین جان خویش را در طبق اخلاص بگذارد و عاشقانه به درگاه خداوند نثار کند.

«یا مولای! انت الذي انعمت، انت الذي احسنت، انت الذي اجملت، انت الذي افضلت...، انت الذي اغتيت، انت الذي اقتيت انت الذي كفيت، انا الذي غفلت، انا الذي سهوت، انا الذي اخلفت، انا الذي اقررت، انا الذي اعترفت بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ...»

این عبارات بلند گویای آن است که آن امام همام، اوج بندگی و عبودیت خود را در محضر ربوبی ابراز می نماید. لذا در اوج حماسه کربلا این اظهار بندگی در کلام و حالات امام مشهود است و حتی به دیگران سفارش کرده و درس دعا و اظهار بندگی می دهد. در روز عاشورا و در حین نبرد حق و باطل، امام حسین علیه السلام در حالی که دست به دعا برداشته کلماتی را تعلیم فرزندش امام سجاد علیه السلام می دهد که بایستی عهده دار کاروان و قافله امام حسین علیه السلام در حرکت به کوفه، شام و مدینه باشد. ایشان می فرماید: «يَا بُنَيَّ احْفَظْ عَنِّي دُعَاءَ عَلَمَتَيْهِ فَاطِمَةَ علیها السلام وَ عَلَمَهَا رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلَّمَهُ جِبْرِيلُ فِي الْحَاجَةِ وَ الْمُهَمِّمِ وَ الْغَمِّ وَ النَّازِلَةِ اِذَا تَرَلَّتْ وَ الْاَمْرُ الْعَظِيمِ الْفَادِحِ. قَالَ اذْعُ: بِحَقِّ يَسِّ وَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ وَ بِحَقِّ طِهِ وَ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ يَا مَنْ يَقْدِرُ عَلَيَّ حَوَائِجِ السَّائِلِينَ يَا مَنْ يَعْلَمَنَّ مَا فِي الصِّمْرِ يَا مُنْتَفِسَ عَنِ الْمَكْرُوبِينَ يَا مُفْرَجَ عَنِ الْمَغْمُومِينَ، يَا رَاحِمَ الشَّيْخِ الْكَبِيرِ، يَا رَازِقَ الطِّفْلِ الصَّغِيرِ، يَا مَنْ لَا يَحْتَاجُ اِلَى التَّفْسِيرِ، صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ افْعَلْ بِي كَذَا وَ كَذَا»

امام سجاد علیه السلام می فرماید: «پدرم در آن روز پرشور عاشورا که خون در آن می جوشید، مرا به سینه چسبانید و فرمود: پسرم حفظ کن از من دعایی را که

مادرم فاطمه علیها السلام به من آموخت که رسول الله صلی الله علیه و آله به او آموخته بود و جبرئیل امین مأمور آموختن به آن حضرت بوده که در حوایج مهم و گرفتاری‌ها و غم و غصه‌هایی که بر انسان نازل می‌شود و در بلاهای بزرگ و سخت بخواند خدای را به آن، و آن این است: به حق یس و به حق طه و قرآن کریم، ای کسی که قدرت داری حوایج سؤال‌کنندگان را برآورده سازی، ای خدایی که از ضمائر بندگان آگاهی، ای خدای برطرف کننده غم و اندوه گرفتاران، ای زداینده غم‌های غصه‌داران، ای رحمت کننده بر پیران، ای روزی دهنده بر اطفال، ای آن که احتیاج به گفت‌وگو در پیشگاهت جهت عرض حاجت نیست، درود فرست بر محمد و آل محمد و انجام ده در حق این بنده‌ات آن چه سزاوار ربوبیت تو است.»

زیارت عاشقانه

در این سفر همه زائران باید تلاش کنند که زیارت امام حسین علیه السلام را عاشقانه و از روی محبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام انجام دهند تا این محبت، جاذبه ایجاد کرده، زائر را به پیروی از آنان وادار نماید، زیرا هر که از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله تبعیت کند به سعادت نایل آمده و نجات پیدا می‌کند.^۱

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «روز قیامت که فرا می‌رسد، نداکننده‌ای ندا می‌کند که زائران حسینی کجا هستند؟ جمعی از مردم که تعداد آنان را جز خدا نمی‌داند به پا می‌خیزند. پس به آنان گفته می‌شود: هدف شما از زیارت حسین بن علی علیه السلام چه بود؟ گویند: پروردگارا، به دلیل علاقه‌مندی به پیامبر و علی و فاطمه علیهما السلام و دل‌سوزی و رحمت درباره آن‌چه که بر حسین علیه السلام گذشت، به زیارت آن حضرت رفتیم.

۱. زیارت جامعه کبیره (من اتاکم نجی و من لم یاتکم هلک).

آن‌گاه به آنان گفته می‌شود: «هَذَا مُحَمَّدٌ وَعَلِيٌّ وَفَاطِمَةٌ وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ فَالْحَقُّوا بِهِمْ فَأَنْتُمْ مَعَهُمْ فِي دَرَجَتِهِمُ الْحَقُّوا بِلِوَاءِ رَسُولِ اللَّهِ فَيَنْطَلِقُونَ إِلَى لِوَاءِ رَسُولِ اللَّهِ فَيَكُونُونَ فِي ظِلِّهِ - وَاللَّوَاءُ فِي يَدِ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى يَدْخُلُونَ [يَدْخُلُوا] الْجَنَّةَ جَمِيعًا فَيَكُونُونَ أَمَامَ اللَّوَاءِ وَعَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ يَسَارِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ؛^۱ اینان محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم‌السلام هستند، پس به آنان بیوندید، شما در کنار آنان هستید، بروید و به پرچم رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ملحق گردید، پس آنان به سوی پرچم رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم حرکت کرده، و در حالی که پرچم در دست علی علیه‌السلام است، زیر سایه آن قرار می‌گیرند، علی علیه‌السلام نیز در حالی که زائران حسینی در چهار سوی پرچم قرار گرفته‌اند، آنان را حرکت داده و بدین ترتیب وارد بهشت می‌شوند.

همان‌طور که می‌دانید طبق برخی از روایات اولین زائر اربعین جابر و عطیه بوده‌اند. محدث نوری می‌گوید: «جابر از نخستین کسانی است که پیش از همه به امیر مؤمنان علی علیه‌السلام پیوست. او حامل سلام رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به شکافنده علوم اولین و آخرین است. او نخستین کسی بود که در روز اربعین به زیارت اباعبدالله علیه‌السلام رفت. سند اخبار لوح آسمانی، که اخباری از خدای پروردگار جهانیان بر خلافت امامان علیهم‌السلام در آن درج است، به او ختم می‌شود. از میان همه صحابه تنها او موفق شد آن لوح را که نزد حضرت فاطمه علیه‌السلام بود، ببیند. علاوه بر این نیز او مناقب و فضایل بی‌شماری دارد».^۲

حفظ مقام زائر امام حسین علیه‌السلام

زائری که با معرفت و آگاهانه قبر حسین بن علی علیه‌السلام را زیارت کند، هنگام

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۴۱.

۲. حسین نوری، خاتمة المستدرک، ج ۴، ص ۱۹۲.

بازگشت، فرشته‌ای نزد او آمده سلام رسول خدا ﷺ را به وی می‌رساند و می‌گوید: «اسْتَأْنِفِ الْعَمَلَ فَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا مَضَى؛ عملت را از نو آغاز کن، خداوند گناهان گذشته‌تو را بخشید.»^۱

در حدیثی دیگر از امام صادق علیه السلام نقل شده که هنگام مراجعت زائر از زیارت حسین بن علی علیه السلام دو فرشته به او خطاب می‌کنند: «یا وَلِیَّ اللّٰه، مَعْفُوراً لَّكَ، أَنْتَ مِنْ حِزْبِ اللّٰهِ وَ حِزْبِ رَسُوْلِهِ وَ حِزْبِ اَهْلِ بَیْتِ رَسُوْلِهِ، وَاللّٰهُ لَا تَتْرٰی النَّارَ بِعَیْنِكَ اَبَدًا وَ لَا تَرَاکَ وَ لَا تَطْعَمُکَ اَبَدًا؛^۲ ای دوست خدا، آمرزیده شدی، و تو از حزب الله و حزب رسول خدا و حزب اهل بیت رسول خدا هستی، به خدا سوگند با دو چشمت هرگز آتش دوزخ را نمی‌بینی و هرگز تو را طعمه خویش نخواهد ساخت.»

انتظار می‌رود که زائر امام حسین علیه السلام این جایگاه و مقام را بعد از زیارت هم حفظ کند. لازمه این امر آن است که بعد از زیارت نیز تحول معنوی و معرفتی که در او به وجود آمده است را نگه‌دارد.

اطلاع دادن زمان بازگشت

شایسته است مسافر پیش از ورود به خانه، زمان آمدنش را به خانواده خود اطلاع دهد تا آن‌ها برای استقبال آماده باشند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در حدیثی، کسی را که پس از مدتی غیبت، شبانه بر اهل خود وارد شود نهی فرموده، مگر آن که پیش از ورود، آنان را باخبر سازد.^۳ در محبة الیضاء آمده است: «مسافر چون نزدیک شهر خود رسید، بگوید: اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بِهَا قَرَارًا وَ رِزْقًا حَسَنًا.»^۴

۱. ابن بابویه، الامالی، ص ۵.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۳۴.

۳. شیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۳۰۰.

۴. فیض کاشانی، محبة الیضاء، ج ۴، ص ۷۶.

سپس کسی را نزد خانواده‌اش بفرستد تا زمان ورودش را به آنها اطلاع دهد و در نتیجه، ناگهانی بر آنها وارد نشود تا به چیزی که مطابق میلش نیست، برخورد کند.^۱

زیارت امام حسین علیه السلام و دیگر امامان معصوم علیهم السلام در عتبات عالیات گوارای وجود شیعیانی باد که با رعایت تمامی این آداب و اخلاق، زیارتی شکوهمند و مقبول را به جای آورده و با روحی سرشار از معنویت و عشق به خدا و اهل بیت علیهم السلام به ایران اسلامی بازمی‌گردند.

توصیه‌های بهداشتی در سفر

حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر بابازاده*

مقدمه

«بهداشت» به معنی پاکیزگی و حفظ تندرستی و از نیازهای طبیعی است، از این‌رو، در اسلام به آن اهمیت خاص داده شده است، زیرا نتیجه آن در بستر زندگی بروز می‌نماید و در سلامت جسم و روان تاثیر دارد، از این‌رو پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در پاسخ به این نیاز طبیعی می‌فرماید: «أَكْثَرُ مِنَ الطُّهُورِ يَزِدُ اللَّهَ فِي عُمْرِكَ»^۱ هر چه بتوانی بیشتر بهداشت و پاکیزگی را مراعات کنی، از عمر افزون‌تری بهره‌مند می‌گرددی.»

اگر برنامه‌های تبلیغی انبیا را در نظر بگیریم، خواهیم دید که مراعات بهداشت سرلوحه برنامه‌های آنان بود و در قالب حلال و حرام، مردم را به پاکیزگی و بهداشت دعوت می‌کردند؛ طبق آیات، پاکی و پاکیزگی در قالب حلال و طیبات و عدم بهداشت و ناپاکی با عنوان حرام و خبائث مطرح می‌شد.^۲

* پژوهشگر حوزه علمیه قم.

۱. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۴۰.

۲. اعراف: آیه ۱۵۷: «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ... يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُجِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيَحْرِمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ.»

خواننده محترم توجه می‌داند که رعایت بهداشت همیشه و همه جا لازم است؛ اما اهمیت آن در سفرها به‌ویژه سفرهای جمعی و کاروانی بیشتر است! زیرا ممکن است با اندک غفلتی زائر و مسافر، بیمار شده و از اهداف سفر و فیض حضور در حرم‌ها و مزارها باز ماند؛ به این دلیل ما به شکلی فشرده در همین باره تقدیم می‌گردد.

بایستگی بهداشت

رعایت بهداشت می‌تواند در عرصه‌های زیر بروز نماید:

بهداشت طبیعت

همه زیبایی‌های طبیعت، نماد زیبایی‌های آفریدگار است. که به سخن مولا علی علیه السلام: «خداوند حکیم زیباست و طبیعت زیبا را دوست دارد.»^۱ به همین جهت در قلم تقدیر آفرینش هر چه هست زیبا است و طبق کلام الله مجید: «همواره خداوند هر چه آفریده زیبا آفریده است.»^۲

هنگامی که سیر و سفر را آغاز می‌کنیم، پاسدار طبیعت باشیم، بهداشت را همه‌جا رعایت کنیم، دشت‌ها، پارک‌ها، فضای سبز، سواحل دریاها و دریاچه‌ها، همه و همه با زبان زیبا و خواهش می‌گویند: ما همه از آن شما هستیم، مواظب ما باشید، در حفظ و نگه‌داری ما کوشا باشید تا همیشه از چشم‌اندازهای زیبای ما بهره‌برید و بدانید کوچک‌ترین غفلت و تخلف موجب تخریب طبیعت و نیز موجب بازخواست و مسئولیت در پیشگاه الهی است، چون تجاوز به حقوق دیگران محسوب می‌گردد.

۱. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۳۸: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ.»

۲. سجده: آیه ۷: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ.»

قرآن مجید می‌گوید: هر چه در عالم طبیعت می‌بینید، باعث زیبایی آن است،^۱ پس محیط زیست را آلوده نکنیم، بر آن زباله نریزیم، در نگه‌داری و بهداشت خیابان‌ها و مسیرها مسئولانه عمل نماییم و ... .

در احادیث فراوانی گفته شده است که: از هر گونه ایجاد آلودگی، به ویژه کنار درختان میوه، معابر عمومی، کنار رودخانه‌ها و سواحل دریاها، در خانه مردم و املاک آنان و ... خودداری کنید؛^۲ و در فرازی از کلام رسول خدا ﷺ آمده است: «تَنْظَفُوا بِكُلِّ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَنَى الْإِسْلَامَ عَلَى النَّظَافَةِ.»^۳

رعایت بهداشت فردی

کاروان‌های توریستی و زیارتی از تک تک افراد تشکیل شده و رعایت نظافت و بهداشت فردی هر یک، موجب دستیابی به بهداشت عمومی و جمعی گردیده و سلامت جامعه و آحاد مردم را تضمین می‌نماید، بنابراین هر کدام از زائران و مسافران وظیفه شرعی و اجتماعی دارند تا بهداشت و نظافت شخصی خود را رعایت نمایند.

قرآن خطاب به همه پیروان ادیان آسمانی می‌فرماید: همیشه و همه جا پاکیزه و نظیف باشید، زیرا خداوند پاکیزگی را دوست دارد.^۴ و این امر حاکی از آن است که نظافت تکلیف الهی است.

رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ، يُحِبُّ الطَّيِّبَ؛^۵ خداوند خودش پاکیزه است و پاکیزه را دوست دارد.»

۱. کهف: آیه ۷.

۲. جواد آملی، مفاتیح الحیاة، ص ۱۲۷.

۳. متقی هندی، کنز العمال، ج ۹، ص ۲۷۷.

۴. بقره: آیه ۲۲۲: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ.»؛ توبه: آیه ۱۰۸: «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ.»

۵. صحیح ترمذی، ح ۲۷۹۹، به نقل از محمدی ری شهری، میزان الحکمة، ج ۴، ص ۳۳۰۲.

و خودش، در مقام عمل نیز، پاکیزه زندگی می‌کرد تا جایی که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: هزینه پاکیزگی و بوی خوش آن سرور بیش از هزینه خوراک وی بود!

از این آیات و احادیث این‌گونه برمی‌آید که مسافران علاوه بر ملاحظات عرفی و بین‌المللی، از لحاظ شرعی نیز موظف‌اند با بدن پاک و خوش‌بو و ظاهری آراسته ظاهر شوند. لباس‌های خویش را بشویند؛ به‌ویژه جوراب و لباس‌های زیر، تا خود و دیگران را آزار ندهند.

غُسل

مستحب است مسافران و زائران پیش از آغاز سفر، غُسل سفر کنند. و اگر چنان‌چه در سفر زیارتی باشند، مستحب است هر روز یک نوبت غسل زیارت نمایند،^۲ تا بدین وسیله علاوه بر ثواب آن، نظافت و بهداشت بدن را نیز رعایت کرده باشند. بوی عرق پا، زیر بغل، و... احساس نمی‌شود.

جابر بن عبدالله انصاری نخستین زائر ابا عبدالله الحسین علیه السلام «فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ زَارَهُ مِنَ النَّاسِ»^۳ چون به کربلا رسید، با آب فرات غسل کرد و لباس پاکیزه پوشید و به احترام حرم امام حسین علیه السلام خود را معطر کرد؛^۴ تا به زائران دیگر پیام‌رسان: غسل زیارت و بهداشت و نظافت سفر را فراموش نکنند و... (توجه

۱. سیدمحمد حسین طباطبائی، سنن النبی، ص ۱۵۰: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْفِقُ فِي الطَّيِّبِ أَكْثَرَ مِمَّا يَنْفِقُ فِي الطَّعَامِ.»

۲. توضیح المسائل مراجع تقلید، باب غسل‌های مستحبی.

۳. مجلسی، بحارالأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۳۵.

۴. همان، ص ۳۲۹: «اغتسل في شريعتها و لیس قمیصاً كان معه طاهراً ثم قال لي أمعك شيء من الطيب يا عطاء قلت معي سعد فجعل منه على رأسه و سائر جسده.»

داشته باشید عطر و بوی خوش در زیارت کربلا برای خوشی و لذت نفسی مطلوب نیست، اما برای احترام حرم مستحب است، چنان‌که جابر بن عبدالله انصاری چنین کرد...^۱.

بهداشت لباس

بهداشت پوشاک و نظافت بسیار مهم است و زائران باید آن را رعایت کنند، و توجه نمایند که نوع لباس و تمیزی آن نشان دهنده شخصیت و منش انسان است؛ از این رو، قرآن مجید با تعبیرهای گوناگون مانند: لباس تقوا، لباس خوف و... از آن یاد کرده^۲ و در نخستین آیات نازل شده به شخص پیامبر اسلام آن را گوشزد می‌نماید:

«وَيَا بَنِي إِدْرِيْسَ قَدْ جَاءَكَ فَطَهْرٌ»^۳ با لباس پاکیزه زندگی کن. و به پیروانش نیز تکلیف می‌نماید تا سیره رفتاری و بهداشتی آن حضرت را سرمشق گیرند. و اولین زائر امام حسین علیه السلام که یار نزدیک پیامبر بود، لباس پاکیزه می‌پوشد («وَلَيْسَ قَمِيصًا كَانَتْ مَعَهُ طَاهِرًا»)^۴ تا بدین وسیله پیام‌رسان که زائر حسین (و یا مزارهای دیگر) باید لباس پاکیزه و تمیز بپوشد.

در حدیثی از طریق جابر بن عبدالله انصاری نقل شده: روزی پیامبر اسلام چشمش به مردی افتاد که لباس‌های چرکین داشت! حضرت در همان جمع خطاب به وی فرمود: آیا آب پیدا نمی‌کنی این لباس‌های کثیف را بشویی؟!^۵

۱. همان، ص ۳۳۰.

۲. اعراف: آیه ۲۶ و نحل: آیه ۱۱۲.

۳. مدثر: آیه ۴.

۴. مجلسی، بحارالأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۲۹.

۵. سلیمان بن اشعث الازدی ابی داود، سنن ابی داود، ح ۴۰۶۲ به نقل از میزان الحکمة، ج ۴،

۳۳۰۲: «أَمَا كَانَ هَذَا يَجِدُ مَاءً يَغْسِلُ بِهِ تَوْبَهُ؟»

تذکر صریح آن حضرت درباره موضوعی در میان مردم، نشان حساسیت به آن موضوع اهمیت بهداشت لباس است.

بهداشت دهان و دندان

دهان و دندان در سلامتی بدن بسیار اهمیت دارند. به همین دلیل باید در بهداشت آنها بسیار کوشید پیش از غذا و پس از آن باید دست‌ها به خوبی شسته شود؛ و هر کس چنین کند طبق احادیثی از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام برکات خدا شامل او گردیده روزی او بیشتر گشته و سالم و شاداب زندگی می‌کند.^۱

مسواک‌زدن نیز از دستورات مهم دینی و بهداشتی است. پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وصیت کرد: به همراه هر وضو مسواک بزنید!^۲ و تأکید فرمود: اگر برای مردم دشوار نبود مسواک را در هر نماز واجب می‌کردم!^۳

افزون بر شست‌وشوی دست‌ها و مسواک‌زدن، نوع و میزان خوراک در تندرستی بدن مؤثر است و زائران در خوردن و آشامیدن زیاده‌روی نکنند و بدانند که سرچشمه بسیاری از بیماری‌ها، غذاهای اضافی است که به صورت مواد جذب نشده در بدن انسان باقی می‌ماند و موجب اضافه وزن و فشار قلب می‌گردد... از این رو قرآن می‌گوید: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا»؛^۴ در خوردن و نوشیدن اسراف ننمایید.

پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ معده را خانه بیماری‌ها و امساک را سرآمد همه داروها می‌شناسند.^۵ و رئیس کل پزشکان مسیحی «جالینوس» با نگاه طبّی به آن آیه

۱. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۳۹۰.

۲. ابی نصر طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۴۹: «عَلَيْكَ بِالسُّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ وُضُوءٍ»

۳. کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۲: «لَوْ لَا اَنْ اَشُقُّ عَلٰى اُمَّتِيْ لَأَمَرْتُهُمْ بِالسُّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ.»

۴. اعراف: آیه ۳۱.

۵. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۶، ص ۱۵۳.

قرآنی و این حدیث رحمانی می‌گوید: «مَا تَرَكَ كِتَابُكُمْ وَلَا نَبِيُّكُمْ لِجَالِيُنُوسٍ طِبًّا؛ قرآن شما و پیامبرتان - با این راهنمایی کوتاه - نیازی به درمان پزشکی ما باقی نگذاشته است!

رسول خدا ﷺ می‌فرماید: لباس‌هایتان را شسته و تمیز نگه دارید، موهای سر و صورتتان را اصلاح کنید، مسواک و شستشوی دهان را فراموش نکنید. پیوسته آراسته و پاکیزه زندگی کنید که آن موجب استحکام خانواده می‌شود،^۲ و بدانید اسلام بر اساس نظافت و بهداشت بنا شده و بهشت مخصوص پاکیزگان است.^۳

بهداشت حوزه‌های اجتماعی

زائران و مسافران باید توجه داشته باشند به هر شهر و کشوری سفر می‌کنند وظیفه دارند حقوق و مقررات میزبان را رعایت کنند، از جمله مسائل بهداشتی و نظافت موارد اسکان و گردش و زیارت را در نظر بگیرند.

حضرت علی علیه السلام در این زمینه سفارش می‌کنند: وقتی به جایی سفر می‌کنید در دیار غربت فرهنگ و رسومات آنجا را گرامی بدانید و طبق آداب آنان زندگی کنید.^۴

از همان آغاز که زائران سوار ماشین، قطار یا هواپیما می‌شوند باید به حفظ بهداشت حساس باشند و در نظافت وسایل نقل و انتقال، بهداشت کوچه و بازار

۱. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۴، ص ۴۱۳.

۲. علی شیروانی، نهج الفصاحة، ص ۷۲: «اغسلوا ثيابكم و خذوا من شعوركم و اشتاكو و تزيئوا و تنظفوا...»

۳. متقی هندی، کنز العمال، ج ۹، ص ۲۷۷: «بُئِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى النَّظَافَةِ وَلَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا كَلَّ نَظِيفٌ.»

۴. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۲۶۶: «إِذَا كُنْتَ فِي بَلَدَةٍ غَرِيبًا فَعَاثِرُ بِأَدَابِهَا.»

و خیابان، رستوران و هتل، ساختمان‌های اختصاصی مرزی و بازرسی، شخصیت و فرهنگ دینی و میهنی ایران زمین را به نمایش بگذارند. رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا خَرَجَ عَبْدُهُ الْمُؤْمِنُ إِلَىٰ أَخِيهِ أَنْ يَتَهَيَّأَ لَهُ وَأَنْ يَتَجَمَّلَ؛ خداوند دوست دارد هر گاه مؤمنی اراده کند، به سوی دیگر مسلمانان خارج شود، خود را برای آراستگی و نظافت آماده نماید.» و خود ایشان نیز برای رعایت حقوق اجتماعی آن چنان آراسته و معطر زندگی می کرد که به هنگام خروج از خانه و گردش در کوچه و بازار از بوی خوش فضای موجود می فهمیدند که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از آنجا عبور کرده است.^۱

از این احادیث استفاده می کنیم که بهداشت، نه تنها در مسائل شخصی و خانه و زندگی فردی مطلوب است، بلکه بالاتر از آن، در سفر و در جمع مؤمنان و مسلمانان دیگر رعایت آن اهمیتی دو چندان می یابد، که علاوه بر تکلیف دینی و مذهبی، حفظ شئون ملی و میهنی و نیز رعایت حقوق دیگران، اهمیت آن را بیش از پیش نمایان می سازد.

رعایت بهداشت حوزه‌های زیارتی

مهم‌ترین وظیفه بهداشتی زائر توجه به بهداشت حرم‌های زیارتی است، که هم توجیه عرفی و هم عقلایی دارد چراکه میلیون‌ها زائر را پذیرایی می نماید و در صورت غفلت و تخلف، آلودگی مکان و آسیب به دیگران را در پی دارد. و هم دستورات مؤکد دینی در پاکدشت این مکان‌های مقدس صادر شده است.

در شریعت اسلامی برای تشرّف به این مزارها توصیه شده که هر زائری پیش از وارد شدن به این حرم‌ها غسل کند و لباس‌های پاکیزه و تمیز بپوشد و بدین وسیله حرمت و بهداشت آن مکان‌های مقدس را رعایت کند.

۱. سیدمحمد حسین طباطبائی، سنن النبی، ص ۱۴۹.

آیت‌الله طباطبائی یزدی رحمته‌الله در کتاب ارزشمند عروة الوثقی ده‌ها غسل مستحبی به نام اغسال المکانیه برای این اماکن ذکر نموده و حرم خدا، حرم مدینه و مشاهد مشرفه امامان علیهم‌السلام را از جمله نمونه‌های آن بیان می‌کنند و تعداد این غسل‌ها به نقل برخی اقوال به صد مورد می‌رسد!^۱

بنابراین، زائر وظیفه دارد درون حرم‌ها، مساجد زیارتی، حسینیه‌ها، صدها مواکب عزاداری در طول راه و خود شهرهای زیارتی، دسته‌های سینه‌زنی، بهداشت فردی و محلی و جمعی را مراعات نمایند.

تأکید قرآن به بهداشت مزارها

گرچه از مباحث گذشته اهمیت رعایت نظافت حرم‌ها و اماکن مقدس روشن گردید، اما قرآن توجهی خاص به نظافت اماکن مقدس دارد؛ از این‌رو، خداوند به حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهم‌السلام دستور می‌دهد: حرم خدا را برای طواف‌کنندگان، معتکفین، نمازگزاران، اهل رکوع و سجود و عبادت، پاکیزه نگه دارید.^۲

قابل توجه است که در این دو آیه ضمن اشاره به پاک‌داشت و بهداشت مسجد و بیت، به فلسفه و علت آن می‌پردازد و از طواف، نماز و قیام، رکوع و سجده نام می‌برد که اهداف مشترک تمام مساجد و مشاهد زیارتی است. افزون بر آن در بیشتر مزارها و مشاهد مشرفه، بخشی از حرم‌ها مسجد است و حکم این آیات تسری دارد و مشمول دستورات بهداشتی مشترک قرآن است.

۱. طباطبائی یزدی، عروة الوثقی، ص ۱۴۸ - ۱۵۱: «یستحب عند ارادة الدخول فی مکان و هی الغسل لدخول حرم مکه، ولدخول حرم المدینة، و کذا للدخول فی سائر المشاهد المشرفة للأئمة علیهم‌السلام...».

۲. بقره: آیه ۱۲۵؛ حج: آیه ۲۶: «طَهَّرْنَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ»؛ «و طَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ».

بر این اساس حُرمت و احکام مساجد و مشاهد زیارتی حضرات معصومین علیهم‌السلام از نظر فتوایی شبیه یکدیگر است، و هر زائری وظیفه دارد در این موارد غسل کند و بگوید: «اللَّهُمَّ طَهِّرْ نَبِيَّ وَ طَهِّرْ قَلْبِي» سپس طبق دستور امام صادق علیه‌السلام پاکیزه‌ترین لباس هایش را بپوشد و نشان دهد که مزارها بهداشت را می‌طلبند و حرمتشان لازم است.^۱ چنانچه یار و صحابه نزدیک پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم جناب جابر بن عبدالله انصاری در زیارت امام حسین علیه‌السلام چنین کرد.^۲ نکته دارای اهمیت آن است که برخی از بیوت مقدس و نظافت آن‌ها مورد عنایت خاص قرار گرفته است.

جایگاه خانه امام علی علیه‌السلام

قرآن مجید، خداوند را نور زمین و آسمان‌ها معرفی می‌کند،^۳ سپس در آیه بعدی ظرف و فضای آن نور الهی را «فِي بُيُوتٍ اِذْنُ اللَّهِ اَنْ تُرْفَعَ...» قلمداد می‌نماید و مطابق تفسیرهای سنی و شیعه، ذیل همین آیه پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آن را به خانه‌های پیامبران تفسیر نموده و زمانی که خلیفه اول ابوبکر با اشاره به خانه علی و فاطمه علیهما‌السلام سؤال می‌کند: آیا خانه آنان نیز جزو این بیوت هست؟ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «نَعَمْ مِنْ اَفْضَلِهَا»^۴ آری خانه علی و فاطمه علیهما‌السلام از برترین و بهترین‌های آنها است.

با توجه به این آیه و تفسیرهای بالا حرم‌های مقدس علی و فاطمه و اهل بیت علیهم‌السلام آنان مصداق شاخص آیه فوق هستند، که محل نور خدا، ذکر و عبادت

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۲۶: «إِذَا أَتَيْتَ الْفُرَاتَ فَاعْتَسِلْ ثُمَّ الْبَيْتِ اَتْوَابِكِ الطَّاهِرَةِ.»
۲. مجلسی، بحارالأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۲۹: «اغْتَسَلَ فِي شَرِيْعَتِهَا وَ لَيْسَ قَمِيصاً كَانَ مَعَهُ طَاهِراً.»
۳. نور: آیه ۳۵: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ...»
۴. تفاسیر متعدد از جمله: مجمع البیان، الدِّزَالْمَنْشُور، نمونه.

بندگان و در نهایت مورد احترام خداوندی است و خدا دوست دارد این‌گونه خانه‌ها و مشاهد مشرفه هر روز بهتر و برتر تقدیس شوند: «أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ...» و نظافت آن‌ها رعایت گردد چون یکی از مصادیق حرمت، رعایت بهداشت آنها است.

زائران ایرانی، سفیران ایران اسلامی

یکی از توفیقات مردم ایران و سعادت آنان پیروی از مکتب اهل بیت علیهم‌السلام است که با تمام وجود و عشق آن را متجلی می‌سازند؛ از جمله با به راه انداختن هیئت‌های سینه‌زنی و عزاداری در ایام عزای اهل بیت علیهم‌السلام مخصوصاً عاشورا و اربعین حسینی محبت قلبی خود را به نمایش می‌گذارند و از این طریق به حکم قرآن مصداق شاخص شعائر الله را پیاده می‌نمایند.^۱

از سوی دیگر حضور میلیونی عزاداران در حرم ائمه اطهار علیهم‌السلام به‌ویژه در سرزمین عراق و کربلا نگاه بین‌المللی و جهانی را در عصر ارتباطات و فضای مجازی، ماهواره و اینترنت متمرکز داشته و جزئی‌ترین حرکات و رفتار سینه‌زنان و عزاداران مخصوصاً ایرانی‌ها را رصد می‌کنند! از این‌رو، زائران به عنوان سفیران و سمبل مکتب ولایت تجلی می‌نمایند؛ و باید مواظب رفتار خود باشند، یعنی در موارد بسیار محدود، گاهی زائران و سینه‌زنان به صورت سینه‌خیز یا با پای برهنه و بدون کفش در مسیر حرم حرکت می‌کنند و بدون توجه به آثار و تبعات بهداشتی و سیاسی و اجتماعی آن به همان شکل وارد مکان‌های مقدس می‌گردند، و همه دستورات دینی را مبنی بر حرمت بهداشت این مکان‌ها با احساسات نسنجیده مواجه می‌سازند که حضرت امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «همیشه پاکیزه و مهذب و سالم و عُرف‌پسند زندگی کنید... و بدانید کارهای نیک و بد شما به ما

۱. حج: آیه ۳۲: «وَمَنْ يَعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ.»

نسبت داده می‌شود. من در برابر امتیازات شما افتخار می‌کنم چون مردم می‌گویند: این رفتارها از فرهنگ جعفر ریشه می‌گیرد، اما در برابر رفتارهای نادرست نیز خجالت می‌کشم چون آنها به من نسبت داده می‌شود...»^۱

مسافران عتبات عالیات عراق و سایر مشاهد مشرفه باید این حدیث را نصب‌العین خود قرار دهند و حساسیت‌های مسموم جهانی را در نظر بگیرند و اعمال و رفتار احساسی خویشتن را از دیدگاه جهان معاصر بسنجند و با نظم و پاکیزه و مؤدب و خوش‌خلق در همه جا ظاهر شوند و از پاداش بیشتری بهره‌مند گردند.

اگر قرآن مجید می‌فرماید: هر چه می‌توانید با تقوا باشید؛^۲ مطابق آن پیامبر اسلام ﷺ نیز می‌فرماید: «هر چه می‌توانید همیشه و همه‌جا پاکیزه و بهداشتی زندگی کنید.»^۳ رعایت بهداشت به‌گونه‌ای اهمیت دارد که حتی به کوچک‌ترین عمل بهداشتی و نگاه عرفی، حساسیت نشان داده و توصیه می‌فرماید: هنگام عطسه دستانتان را جلوی صورت گرفته و آرام و بی‌صدا عطسه نمایید؛^۴

همه مشاهد و مساجد و مواکب و مزارهای اهل بیت علیهم‌السلام مقدس و مطهرند و به حکم قرآن: «فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّطَهَّرُوا؛^۵ در هر یک از این مکان‌های مقدس بزرگوارانی هستند که دوست دارند همیشه پاکیزه و مطهر باشند.»

۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۸، ص ۳۹۸: «قِيلَ هَذَا جَعْفَرِي - فَيَسْرِي ذَلِكَ وَيَدْخُلُ عَلَي مِنْهُ الشُّرُورُ وَقِيلَ هَذَا أَدَبُ جَعْفَرٍ - وَإِذَا كَانَ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ دَخَلَ عَلَى بِلَاؤُهُ وَعَارُهُ وَقِيلَ هَذَا أَدَبُ جَعْفَرٍ.»

۲. تغان: آیه ۱۶: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ.»

۳. سیوطی، جامع الصغیر، ج ۱، ص ۵۱۷؛ جوادی آملی، مفاتیح الحیاة، ص ۱۱۵: «تَنْظَفُوا بِكُلِّ مَا اسْتَطَعْتُمْ.»

۴. همان، ج ۱، ص ۱۱۶؛ همان، ص ۱۱۶: «إِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَضَعْ كَفِيَّهُ عَلَى وَجْهِهِ وَلْيَخْفِضْ صَوْتَهُ.»

۵. توبه: آیه ۱۰۸.

کتابنامه

- ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، قم، مكتبة آية الله المرعشي النجفي، ۱۴۰۴ ق.
- ابن بابويه، محمد بن علی بن حسین، الامالی، تهران، کتابچی، چاپ ششم، ۱۳۷۶ ش.
- _____، کمال الدین و تمام النعمة، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵ ق،
- _____، من لایحضره الفقیه، مصحح: غفاری، علی اکبر، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ق.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، قم، نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، المناقب، نشر علامه، قم، ۱۳۷۹ ق.
- ابن طاووس، علی بن موسی، الإقبال بالأعمال الحسنة، تهران، دار الکتب الإسلامیه، دوم ۱۴۰۹ ق.

- _____، الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، محقق /
 مصحح: مؤسسة آل البيت عليه السلام، قم، مؤسسة آل البيت عليه السلام، چاپ اول،
 ۱۴۰۹ ق.
- _____، اللهوف على قتلى الطفوف، تهران، دارالأسوة،
 ۱۴۲۲ ق.
- ابن قولويه، جعفر بن محمد، كامل الزيارات، تصحيح عبدالحسين امينى،
 نجف، دار المرتضوية، چاپ اول، ۱۳۵۶ ش.
- ابن نما حلى، جعفر بن محمد، مثير الأحزان، قم، مدرسة امام مهدي عليه السلام،
 چاپ سوم، ۱۴۰۶ ق.
- احمدى میانجى، روضه‌هاى احمدى، قم، بوستان كتاب، چاپ اول،
 ۱۳۹۳.
- ادريس، محمد بن احمد، السرائر الحاوى لتحرير الفتاوى (و المستطرفات)،
 نشر اسلامى، قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۰ ق.
- اربلى، كشف الغمة في معرفة الأئمة عليه السلام، تبريز، بنى هاشم، اول ۱۳۸۱.
- امام خمينى، استفتانات، قم، دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه
 مدرسین، چاپ پنجم، ۱۴۲۲ ق.
- _____، تحرير الوسيله، قم، مؤسسه انتشارات دارالعلم، چاپ نهم ۱۳۸۰.
- _____، صحيفه امام، تهران، مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى.
- شرح آقا جمال خوانسارى بر غرر الحكم و درر الكلم، مصحح: حسينى
 ارموى، تهران ۱۳۶۶ ش، دانشگاه تهران.
- آيت الله خامنه‌اى، اجوبة الاستفتانات، تهران، انتشارات بين المللى الهدى،
 ترجمه احمد رضا حسينى، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۶ ش.

- آیت الله خوئی، استفتانات، قم، نشر مؤسسه آثار الامام الخوئی، چاپ اول، ۱۳۸۱ش.
- بحرانی، سید هاشم، حلیة الأبرار فی أحوال محمّد وآله الأطهار، قم، مؤسسه المعارف الإسلامیة، ۱۴۱۱ق.
- _____، مدینه المعاجز، مؤسسه المعارف الاسلامیه، قم، ۱۴۱۴ق.
- بحرانی، عبدالله، عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال، مصحح: موحد ابطحی اصفهانی، محمد باقر قم، مؤسسه الإمام المهدي عليه السلام.
- بنی هاشمی خمینی، سید محمد حسن، توضیح المسائل مراجع، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ ششم، ۱۳۸۰ش.
- تیجانی، محمد، اهل بیت عليهم السلام کلید مشکل ها، ترجمه سید محمد جواد مهری، بی جا.
- جزوه واحد پاسخ به سوالات جامعه الزهرا، موسوعه فقهی تحقیقات و استفتانات، شماره ۱۶.
- جمعی از پژوهشگران زیر نظر آیت الله سید محمود شاهرودی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت عليهم السلام، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر اساس مذهب اهل بیت، چاپ اول، ۱۴۲۶ق.
- جوادی آملی، عبدالله، کوثر کربلا، قم، مرکز نشر اسراء، اول، ۱۳۹۱ش.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.

- حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الإسناد، قم، مؤسسة آل البيت عليه السلام، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- خزاز قمی، علی بن محمد، کفایة الاثر، محمد بن ابراهیم نعمانی، الغیبة، تهران، مکتبة الصدوق، ۱۳۹۷ق.
- خوانساری، جمال الدین، شرح غرر الحکم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ش.
- رستمی نژاد، مهدی، عاشورا؛ ریشه ها، انگیزه ها، رویدادها و پیامدها، قم، مدرسه علی بن ابی طالب عليه السلام.
- سبحانی، جعفر، توضیح المسائل، قم، مؤسسه امام صادق عليه السلام، چاپ نهم، ۱۳۹۲ش.
- السماوی، محمد، ابصار العین فی انصار الحسین، تحقیق محمد جعفر الطبسی، مرکز الدراسات الاسلامیه، اول، ۱۳۷۷ش.
- شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، قم، مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ق.
- شمس الدین، محمد مهدی، ثورة الحسین عليه السلام، بیروت، نشر دار التعارف.
- شهرستانی، سید صالح، تاریخ النیاحه، تهران، مطبعة اتحاد، ۱۹۷۳م.
- شیخ بهائی، بهاء الدین محمد بن حسین، جامع عباسی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول، ۱۴۲۹، ص ۲۳۳؛ نگاهي نوبه جمعی از نویسندگان، جریان عاشورا، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، بوستان کتاب.
- شیخ مفید، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، مصحیح: مؤسسة آل البيت عليه السلام قم، کنگره شیخ مفید ۱۴۱۳، ق.

- صحتی سردرودی، محمد، عاشوراپژوهی، [بی جا]: خادم الرضا علیه السلام، چاپ اول، ۱۳۸۴ش.
- طباطبایی السید محمد کاظم، عروة الوثقی، قم، الامام علي بن ابی طالب، چاپ سوم، ۱۴۳۳ق.
- طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، مشهد، نشر مرتضی، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.
- _____، الإحتجاج علی أهل اللجاج، نجف، دار النعمان للطباعة والنشر، ۱۳۸۶ق.
- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم، الشریف الرضی، چاپ چهارم، ۱۴۱۲ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، إعلام الوری بأعلام الهدی، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۷ق.
- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الأحكام، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.
- _____، کتاب الغیبة، قم، موسسه معارف اسلامي، ۱۴۱۱ق.
- _____، امالی طوسی، مصحح: مؤسسة البعثة، قم، دارالثقافة، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- طهماسبی، احمد، چگونہ خوب سخنرانی کنیم، قم، انتشارات تحسین-بی تا.
- عاملی، ابراهیم، تفسیر عاملی، تهران، انتشارات صدوق، ۱۳۶۰ش.
- فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین وبصیرة المتعظین، قم، انتشارات رضی، چاپ اول، ۱۳۷۵ش.

- فیض کاشانی، ملا محسن، تفسیر صافی، تحقیق: حسین اعلمی، تهران، انتشارات صدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ ق.
- _____، مصحح: غفاری، علی اکبر، قم، چاپ اول، انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶ ش.
- قمی، شیخ عباس، نفس المهموم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- کشی، محمد بن عمر، رجال کشی، مؤسسه نشر دانشگاه مشهد، مشهد، ۱۴۰۹ ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۸۸ ق.
- گرم رودی تبریزی، محمد رفیع، ذریعة النجاة، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۰ ش.
- گروه فقه مرکز ملی پاسخگوی به سوالات، احکام مسافر، قم، ناشر فراکاما، چاپ اول، ۱۳۹۱.
- لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم والمواعظ، قم، دار الحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۶ ش.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.
- _____، بحار الانوار، بیروت، مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
- محمدی ری شهری، محمد، دانشنامه امام حسین علیه السلام، قم، دار الحدیث.
- محمودی، سیدمحسن، مسائل جدید از دیدگاه علما و مراجع تقلید، انتشارات علمی فرهنگی صاحب الزمان علیه السلام، چاپ پنجم، ۱۳۸۴ ش.
- مختاری، رضا، سیمای فرزندگان، قم: بوستان کتاب، چاپ نهم.
- مطهری، مرتضی، حماسه حسینی، قم، انتشارات صدرا.

- _____، قیام و انقلاب مهدی علیه السلام، قم، صدرا، ۱۳۷۹ ش.
- مقرر، سید عبدالرزاق، مقتل الحسین، قم، نشر نوید.
- مکارم شیرازی، استفتائات جدید، قم، انتشارات امام علی بن ابی طالب علیه السلام، چاپ هشتم، ۱۳۹۳ ش.
- _____، توضیح المسائل، قم، انتشارات قدس، چاپ ۶۷، م ۲۲۷۷، ۱۳۹۳ ش.
- میهن دوست، محمد هادی، گریزهای مداحی، قم، انتشارات صبح پیروزی، چاپ ششم، ۱۳۸۷ ش.
- نجمی، محمد صادق، سخنان حسین بن علی علیه السلام از مدینه تا کربلا، قم، بوستان کتاب، چاپ نهم ۱۳۸۱ ش.
- نظری منفرد، علی، در سوگ آل الله، قم، جلوه کمال، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
- نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مصحح: مؤسسة آل البيت علیهم السلام، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام اول ۱۴۰۸ ق.
- نیشابوری، سید علی اکبر، مقتل رفیعی، قم، زمینه سازان ظهور امام عصر علیه السلام، چاپ دوم، ۱۳۹۰ ش.
- وحید خراسانی، توضیح المسائل، قم، مدرسه امام باقر علیه السلام، چاپ نهم، ۱۴۲۸ ق.
- هاشمی نژاد، عبدالکریم، درسی که حسین علیه السلام به انسانها آموخت، تهران، مؤسسه فراهانی، ۱۳۴۷ ش.

